

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**ENFÂL - TEVBE SÜRELERİNDEKİ KİRÂAT-I AŞERE FARKLILIKLARI ve
BUNLARIN ANLAMA ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS

Ahmet BAYRAKTAR

TEMMUZ - 2020

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**ENFÂL - TEVBE SÜRELERİNDEKİ KIRÂAT-I AŞERE FARKLILIKLARI ve
BUNLARIN ANLAMA ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS

Ahmet BAYRAKTAR

TEMMUZ - 2020

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**ENFÂL - TEVBE SÜRELERİNDEKİ KİRÂAT-I AŞERE FARKLILIKLARI ve
BUNLARIN ANLAMA ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS

Ahmet BAYRAKTAR

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa KAYHAN

TEMMUZ 2020

GÜMÜŞHANE

KABUL VE ONAY

Doç. Dr. Mustafa KAYHAN danışmanlığında, **Ahmet BAYRAKTAR** tarafından hazırlanan “**Enfâl - Tevbe Sûrelerindeki Kırâat-ı Aşere Farklılıkları ve Bunların Anlama Etkisi**” isimli bu çalışma, 29/07/2020 tarihinde yapılan lisansüstü tez savunma sınavı sonucunda **Oy Birliği / Oy Çoğunluğu** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans / Doktora Tezi** olarak kabul edilmiştir.

.....
Doç. Dr. Davut ŞAHİN (Başkan)

.....
Doç. Dr. Mustafa KAYHAN (Danışman)

.....
Doç. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ (Üye)

Lisansüstü tez savunma sınavında başarılı bulunarak kabul edilen bu tezin ciltlenmiş hali, / / tarihli ve / sayılı Enstitü Yönetim Kurulu toplantısında görüşülmüş ve Tez Yazım Kılavuzuna uygun bulunarak onaylanmıştır.

.....
Prof. Dr. Ekrem CENGİZ
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Yüksek Lisans / ~~Doktora~~ Tezi olarak hazırlamış olduğum “Enfâl - Tevbe Sûrelerindeki Kırâat-ı Aşere Farklılıkları ve Bunların Anlama Etkisi” isimli bu çalışmanın, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve alıntı yaptığım tüm çalışmaların kaynakçada yer aldığını taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

29/07/2020

.....
Ahmet BAYRAKTAR

ÖNSÖZ

Âlemlerin rabbi olan Allah’a sonsuz hamd ve senâlar olsun. Elçisi son peygamber Hz. Muhammed’e (s.a.v.), âline, ashabına ve tüm Kur’ân hizmetkârlarına salât ve selamlar olsun.

Hidayet nuru olan Kur’ân ile insanlığa rehberlik etmek üzere seçilen Hz. Peygamber, aynı zamanda ümmetin ilk öğretmenidir. Hz. Rasul, ashabı içinde Kur’ân kırâati noktasında mahir olanları öne çıkarmış ve diğer ashabına bu sahabelerden istifade etmeleri hususunda tavsiyede bulunmuştur. Kur’ân eğitim-öğretimi, bu sahabelerle farklı coğrafyalara taşınmış ve oralarda çeşitli kırâat ekolleri oluşmuştur. İlimlerin tedvini ile kırâat ilmi de bu arada kendine zemin bulmuş ve değişik çabalarla bir disiplin haline gelmiştir. Kur’ân’ın lafzı ve anlamı üzerinde o zamandan bu zamana dek sürekli araştırmalar yapılmış ve değişik eserler telif edilmiştir. Bu çalışmada, kırâat-anlam ilişkisi düzleminde Enfâl ve Tevbe sûrelerinin incelenmesi üzerine odaklanılmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde bahsi geçen bu iki sûre, kırâat farklılıkları yönüyle incelenmiştir. İkinci bölümde ise bu kırâat ihtilaflarının, farklı anlamların verilmesine olan etkileri ve katkıları ele alınmıştır.

Bu çalışmamda kıymetli görüşleriyle beni yönlendiren tez danışmanım Doç. Dr. Mustafa KAYHAN hocama; yine fikirlerinden ilham aldığım Doç. Dr. Davut ŞAHİN hocama şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez sürecinde bana destek veren kıymetli eşime ve çocuklarıma teşekkür ederim.

Gümüşhane - 2020
Ahmet BAYRAKTAR

ÖZET

BAYRAKTAR, Ahmet. Enfâl - Tevbe Sûrelerindeki Kırâat-ı Aşere Farklılıkları ve Bunların Anlama Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, 2020 (XIV+169)

Bu çalışma, Enfâl ve Tevbe sûrelerindeki kırâat-ı aşere farklılıklarını ve bunların anlama etkisini ele almıştır.

Çalışma, iki bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde önce kırâat ilmiyle ilgili temel bilgilere yer verilmiştir. Bu anlamda kırâat ilminin tarihsel gelişimi, kırâat imamları, kırâat çeşitleri ve yedi harf meselesinin kırâat farklılıkları ile bağlantısı gibi konular izah edilmiştir. Ardından Enfâl ve Tevbe sûreleri hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiş ve bu sûrelerinin birbiriyle bağlantısına temas edilmiştir. Birinci bölümde çoğunlukla bu iki sûredeki kırâat farklılıkları incelenmiştir. Bu etütte kırâat farklılıkları sarf, nahiv ve fonetik farklılıklar gibi çeşitli başlıklar altında ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde kırâat farklılıklarının fıkıh ve tefsir ile olan münasebetine temas edilmiştir. Sonrasında Enfâl ve Tevbe sûrelerindeki kırâat ihtilaflarının anlama etki ve katkısı araştırılmıştır. Bu bağlamda kırâat farklılıklarının bir kısmının anlama etki etmediği, bir kısmının ise anlama etki ettiği ve katkı sunduğu tespit edilmiştir. Bu farklılıkların anlama etkisi ele alınırken ayetleri çeşitli yönlerden inceleyen kırâat, tefsir ve dil bilimi alanındaki eserlerden istifade edilmiştir. Yapılan tespitler ilgili başlıklarla sunulmuştur. Sonuç kısmında değerlendirmeler dile getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enfâl, Tevbe, Kırâat, Kırâat Farklılıkları, Anlam

ABSTRACT

BAYRAKTAR, Ahmet. Qiraat Ashara Differences Between al-Anfal – al-Tawbah Surahs and Their Effects in The Meaning, Master Thesis, 2020 (XIV+169)

The reading (al-qiraat) differences of Surat al-Anfal and al-Tawbah and the influence of these differences to the meaning will be discussed in this study.

The study has two parts. In the first part, some basic information had been given about the science of reading (ilm al-qiraat). In this sense, the historical development of the science of reading, the founders of qiraat, the types of qiraat and the connection of seven letters with reading differences had been explained. Some introductory information had been given about Surat al-Anfal and Surat al-Tawbah and had been mentioned about the connection between these sura(h)s. The reading differences between these two sura(h)s had been discussed in the most of the first part. The reading differences had been analyzed under the title of grammar (sarf), syntax (nahiv), phonetics in this review.

In the second part of the study, the relation of the reading differences with Islamic jurisprudence (fiqh) and tafsir had been analyzed. Later on, the influence and contribution of the controversies on the readings in Surat al-Anfal and al-Tawbah to the meaning had been discussed. Some of the reading differences have an influence on the meaning, some don't have. As the influence of these differences to the meaning were discussed, the works on the readings (qiraat), exegesis and linguistics which examines the verses from different perspectives had been benefited. The points had been offered in the related titles. The evaluations had been declared in the final.

Keywords: Al-Anfal, Al-Tawbah, Reading (qiraat), Reading Differences, Meaning

İÇİNDEKİLER

DIŞ KAPAK

İÇ KAPAK

KABUL VE ONAY.....	III
BİLDİRİM	IV
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XIII
TABLolar LİSTESİ	XIV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GENEL MANADA KİRÂAT İLMİ ve ENFÂL-TEVBE SÛRELERİNDE DEĞİŞİKLİK OLUŞTURAN KİRÂAT FARKLILIKLARI	5-112
1.1. Genel Manada Kırâat İlmine Bakış	5
1.1.1. Kırâat İlminin Kapsamı	5
1.1.1.1. Kırâat İlminin Tanımı	5
1.1.1.2. Kırâat İlminin Konusu	6
1.1.1.3. Kırâat İlminin Gayesi.....	6
1.1.1.4. Kırâat İlminin Tarihsel Gelişimi	7

1.1.1.5. Kırâat İmamları	13
1.1.2. Kırâatlerin Tasnifi	17
1.1.2.1. Mütevatir ve Meşhur Kırâatler	18
1.1.2.2. Şaz, Müdrec ve Mevzû Kırâatler	18
1.1.3. Konuyla İlgili Bazı Kırâat Terimleri.....	19
1.1.3.1. Kırâat ve Kurrâ.....	20
1.1.3.2. Râvi ve Rivayet.....	20
1.1.3.3. Kırâat-ı Seb'a ve Kırâat-ı Aşere.....	20
1.1.3.4. Tarik, Mısır Tariki ve İstanbul Tariki	21
1.1.3.5. Resmu'l-Osmânî	21
1.1.3.6. Vakf ve Vasl.....	22
1.1.3.7. Tahkîk ve Hulûf	22
1.1.4. Yedi Harf Meselesinin Kırâatlerle İlişkisi	22
1.2. On Kırâate Göre Enfâl - Tevbe Sûrelerinde Lafızda ve Manada	
Değişiklik Oluşturan Kırâat Farklılıkları.....	25
1.2.1. Enfâl ve Tevbe Sûreleriyle İlgili Genel Bilgiler	25
1.2.1.1. Enfâl Sûresiyle İlgili Bilgiler	25
1.2.1.2. Enfâl Sûresinin Muhtevası	27
1.2.1.3. Tevbe Sûresiyle İlgili Bilgiler	29
1.2.1.4. Tevbe Sûresinin Muhtevası.....	30
1.2.1.5. Enfâl ve Tevbe Sûreleri Arasındaki Münasebet.....	33
1.2.1.6. Tevbe Sûresinin Besmeleyle Başlamaması.....	35
1.2.1.7. Tevbe Sûresinin Girişinde İstiâze ve Besmele Vecihleri.....	36
1.2.1.8. Enfâl Sûresinden Tevbe Sûresine Geçişteki Kırâat İhtilafları ..	38
1.2.2. Enfâl ve Tevbe Sûrelerinde Fonetikle İlgili Kırâat Farklılıkları.....	38
1.2.2.1. İbdâl	39
1.2.2.2. İdğam	43
1.2.2.3. İskat ve İsbat	50
1.2.2.4. Teshîl.....	51
1.2.2.5. İhfa	53
1.2.2.6. Cem'î Mimleri ve Öncelerindeki Hâ Harfleri.....	54
1.2.2.7. İskân ve Tahrîk.....	57

1.2.2.8. Nakl ve Sekt	60
1.2.2.9. Taklîl ve İmale	63
1.2.2.10. İşmam	67
1.2.2.11. Tefhîm ve Terkîk	68
1.2.2.12. Med ile Kasr Terimleri ve Fer'î Medler	71
1.2.2.13. Teşdîd ve Tahfîf	77
1.2.2.14. Hâ-i Kinaye Zamiri	78
1.2.2.15. Hâ-i Sekt	78
1.2.3. Enfâl ve Tevbe Sûrelerinde Sarfla İlgili Kırâat Farklılıkları	79
1.2.3.1. Mastarlarda ve Harekelerde Değişiklik	79
1.2.3.2. Mastarları Tekil, İkîl ve Çoğul Okuma	82
1.2.3.3. İsimlerde Müfred, Tesniye ve Cem'î İstimâl	84
1.2.3.4. İsmi Birden Fazla Vecihle Kırâat Etme	86
1.2.3.5. Lafzî İsm-i Fail ve İsm-i Meful Kipiyle Tilavet Etme	86
1.2.3.6. Sözcüğü Tenvinli veya Tenvinsiz Telaffuz Etme	87
1.2.3.7. Kelimeyi İsm-i Meful, Zaman ve Mekân Formunda Okuma ...	88
1.2.3.8. Mastar ve İsm-i Failin Birbirinin Yerine Kullanılması	89
1.2.3.9. Mastar ve İsm-in Birbirinin Yerine Geçmesi	89
1.2.3.10. Kelimeyi İf'âl veya Tef'îl Babından Tilavet	90
1.2.3.11. Kelimeyi Sülasî veya Mezîd Baptan Kırâat	92
1.2.3.12. Kelimeyi Farklı Sülasî Baptan Biriyle Okuma	93
1.2.3.13. Mazi, Muzari ve Emirde Kip Değiştirme	94
1.2.3.14. Çoğul Kullanımda Kip Değişikliği	100
1.2.3.15. İsm-i Failde Sığa Tağyiri	101
1.2.4. Enfâl ve Tevbe Sûrelerinde Nahivle İlgili Kırâat Farklılıkları	102
1.2.4.1. Meâni'l-Hurûf'tan لکن Edatıyla İlgili Farklı Tilavetler	102
1.2.4.2. Meâni'l-Hurûf'tan إِنَّ Morfemiyle İlgili Değişik Kırâatler	104
1.2.4.3. إلی İstisnasının إلى Harf-i Cerriyle Okunması	105
1.2.4.4. Kelimenin Edât veya Bir Harf Ziyadeyle Kırâat Edilmesi	105
1.2.4.5. Fiillerin Malum ve Meçhul Çatılarda Okunması	106
1.2.4.6. İsm-in Ref, Nasb veya Cer İle Kırâat Edilmesi	108
1.2.5. Birinci Bölümün Değerlendirilmesi	110

İKİNCİ BÖLÜM

2. ON KIRÂATE GÖRE ENFÂL - TEVBE SÛRELERİNDEKİ KIRÂAT FARKLILIKLARININ ANLAMA ETKİSİ VE KATKISI.....	113-156
2.1. Tefsire Katkısı Bağlamında Enfâl ve Tevbe Sûrelerindeki Kırâatler.....	113
2.2. Fıkha Etkisi Açısından Enfâl ve Tevbe Sûrelerindeki Farklılıklar.....	115
2.3. Enfâl ve Tevbe'deki Kırâat Farklılıklarının Anlama Etkisi ve Katkısı..	117
2.3.1. Fiillerdeki Farklı Okuyuşların Anlama Etkisi ve Katkısı.....	117
2.3.1.1. Fiilin Malum ve Meçhul Okunmasının Anlama Etkisi.....	117
2.3.1.2. Fiilin Sûlasî ve Mezîd Baplardan Tilavetinin Mana Yönü	122
2.3.1.3. Fiilin Gaib ve Muhatap Formlardan Tilavetinin Mana Yönü..	128
2.3.1.4. Fiilin Sûlasi Baplardan Kırâat Edilmesinin Anlama Etkisi	133
2.3.2. İsimlerdeki Değişik Kırâatlerin Anlama Etkisi ve Katkısı	134
2.3.2.1. İsm-in Tekil ve Çoğul Okunmasının Anlama Etkisi	134
2.3.2.2. İsm-in, İsm-i Fail ve İsm-i Meful Tilavetinin Mana Yönü	139
2.3.2.3. İsm-i Failin, Ziyadeli Baplardan Okunmasının Anlam Yönü.	140
2.3.3. Masterlardaki Değişik Kırâatlerin Anlama Etkisi ve Katkısı	142
2.3.3.1. Master ve İsm-i Failin Tebdilinin Anlama Etkisi	142
2.3.3.2. Master ve İsm-in Birbirinin Yerine Okunmasının Mana Yönü	143
2.3.3.3. Masterların Değişik Harekelerle Kırâatinin Anlamsal Etkisi .	144
2.3.3.4. Masterın Şeddeli Harekeyle Tilavetinin Anlama Katkısı	145
2.3.4. Edâtların Farklı Varyasyonlarla Kırâatinin Anlama Etkisi ve Katkısı	147
2.3.4.1. Edâtının Şeddeli ve Tahfifli Tilavetinin Manaya Etkisi...	147
2.3.4.2. Edâtının Fethalı ve Kesreli Okunmasının Anlama Katkısı .	149
2.3.4.3. Kelimenin Edât ve Harf İlave Edilmesinin Anlamsal Yönü...	150
2.4. İkinci Bölümün Değerlendirilmesi.....	153
SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME	154
KAYNAKÇA	157

ÖZGEÇMİŞ.....	170
---------------	-----

KISALTMALAR

bk.	Bakınız
b.y.	Basım yeri yok
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	Editör
Erişim	Erişim Tarihi
H.	Hicrî
H.z.	Hazreti
M.	Miladî
ö.	Ölümü
r.a.	Radıyallahu Anh
r.anhâ	radıyallahu anhâ
sad.	Sadeleştiren
s.a.v.	Sallallâhü aleyhi ve sellem
thk.	Tahkik eden
tsh.	Tashih eden
ts.	Tarihsiz
trc.	Tercüme eden
Üniv.	Üniversitesi
vb.	Ve benzeri
vd.	ve diğerleri
y.y.	Yayıncı bilinmiyor

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Sûre Başlangıcında İstiâze ve Besmele Vecihleri	37
Tablo 1.2. Tevbe Sûresine İstiâze İle Başlama Vecihleri	38
Tablo 1.3. Enfâl Sûresinden Tevbe Sûresine Geçiş Vecihleri	38
Tablo 1.4. Medd-i Munfasılın Med Ölçüleri	73
Tablo 1.5. Medd-i Muttasılın Med Ölçüleri	74
Tablo 1.6. Medd-i Ârızın Med Ölçüleri	76

GİRİŞ

Kırâat alanında kaleme alınmış değişik hacimlerde birçok eser bulunmaktadır. Hepsi de kırâat ilminin disiplini içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlamda bu çalışmaların sahiplerini şükranla anıyoruz.

İlgili çalışmaların bir kısmı salt kırâat ihtilaflarını konu edinmekte diğer kısmı ise kırâat-anlam ilişkisini incelemektedir. Kırâat-anlam ilişkisiyle ilgili çalışmalar, salt kırâat farklılıklarıyla ilgili eserlere nazaran daha azınlıktadır. Hâlbuki kırâatlerin, anlam ile ayrılmaz bir ilişkisi bulunmaktadır. Buna binaen “*Enfâl - Tevbe Sûrelerindeki Kırâat-ı Aşere Farklılıkları ve Bunların Anlama Etkisi*” adıyla sunduğumuz çalışmamız kırâat-anlam ilişkisi zeminine dayanmakta ve bu alana katkı sunacağı umulmaktadır.

Dinamik yapısından dolayı Kur’ân’a yönelen her araştırmacıya o, gayretine göre farklı zenginlikler sunmaktadır. Kırâat-anlam ilişkisine dair yapılan araştırmalar da bu minvalde yer almaktadır. Kur’ân’ın lafzında bulunan nice edebi zenginlikler ve anlam deryaları, onlara yönelecek araştırmacıları beklemektedir. Kırâat alanında, lafız ve anlam ilişkisi esasına dayalı çalışmaların artması Kur’ân’ın anlamını daha da belirginleştirmektedir. Bu anlamda çalışmada, kimi sûreler özelinde kırâat-anlam ilişkisini incelemek hedeflenmektedir. Akabinde Enfâl - Tevbe sûreleri özelinde kırâat farklılıkları ve bunların anlama etkisi ve katkısının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Bu araştırmanın yöntemini belirlemeden evvel bu alanda yazılmış eserlerin incelenmesi gerekmektedir. Alanın artılarını ve eksilerini, bu alanda yazılan eserler üzerinden tespit etmek bir zorunluluktur. Bu bağlamda, belirlenen belli prensipler dâhilinde çalışmanın tamamlanmasına gayret edilmiştir.

İncelemede, kırâat farklılıklarına girmeden önce kırâat ilmi hakkında bilinmesi zaruri konular çok detaya girmeden verilmektedir. Bunlar kırâat ilmine giriş ana başlığı altında, bazı alt başlıklar doğrultusunda incelenmektedir. Çünkü kırâatin ne olduğundan gayesine, tarihsel gelişiminden kavramlarına kadar temel anlamda zemin oluşturacak bilgiler, bu tarz çalışmaların vazgeçilmez unsurlarındandır. Tezin içinde geçen kırâatle ilgili bazı kavramlar, terimler bölümünde açıklanmaktadır. Bununla beraber konunun temelini oluşturan bazı kavramlar ise ilgili başlıklar altında verilmektedir. Bu arada yedi

harf meselesinin kırâatlerle olan bağlantısına da kısaca değinilmektedir. Kırâat farklılıklarının yedi harf ruhsatının bir sonucu olarak doğduğu unutulmamalıdır.

Enfâl ve Tevbe sûrelerine dair genel bilgiler, sûrelerin daha iyi tanınması bağlamında kısa başlıklar halinde ele alınmaktadır. Başında besmele bulunmayan tek sûre olan Tevbe sûresinin başlangıcında neden besmele bulunmadığı, ilgili rivayetler çerçevesinde açıklanmaktadır. Bu arada Enfâl ve Tevbe sûreleri arasındaki münasebete de değinilmektedir. Anılan iki sûrenin tek sûre olduğuna dair görüşler, delilleriyle ele alıp değerlendirilmektedir. Zira çalışmamızda zikri geçen iki sûreyi seçmemizin sebeplerinden birisi de bu iki sûrenin tek sûre olarak kabul edilmesidir.

Araştırma, kırâatle ilgili bir çalışma olduğu için kırâat imamlarının, sûrelerin başlangıcıyla ilgili ihtilafları da konu edilmektedir. Ayrıca Enfâl sûresinden Tevbe sûresine geçişte kurrâ indinde tilavette hangi varyasyonların bulunduğu izah edilmektedir. Çünkü Tevbe sûresinde besmele bulunmadığı için diğer sûreler arasında uygulanan geçiş okuyuşları bu sûrede biraz farklılaşmaktadır.

Birinci bölümün omurgasını oluşturan bu sûrelerdeki kırâat farklılıklarına dört yönden bakılmaktadır. Bunlar fonetik farklılıklar, sarfla ilgili değişiklikler ve nahivle ilgili çeşitliliklerdir. Bunların, ilgili alt başlıklarda detaylandırılması bir zorunluluk olarak addedilmektedir. Enfâl ve Tevbe sûreleri özelinde yapılan çalışmada fonetik farklılıklardan kaynaklanan değişik okuyuşlar on beş başlık altında sunulmaktadır. Birçoğu telaffuzda kolaylığa yönelik olan fonetik farklılıkların çoğunluğu, anlama etki etmemekte bir kısmının ise anlama kısmi etkileri bulunmaktadır.

Sarfla ilgili kırâat farklılıkları on beş başlıkta işlenmektedir. Bunlar hareke değişiklikleri, isim ve mastarın okunuşuyla ilgili farklılıklar, bap taşıyıcıları, tekil-ikil ve çoğul okumadan kaynaklanan kırâat farklılıkları, sülâsî-mezîd, mazi-muzari ve if'âl-tef'îl okuyuşlarından kaynaklanan farklılıklar gibi başlıklarla sunulmaktadır.

Nahivle ilgili okuyuş farklılıkları ise altı başlıkta incelenmektedir. Bu başlıklar edâtların kullanımı, fiillerin değişik çatılarda istimali ve ismin îrâp olarak değişik şekillerde okunmasından doğan kırâat farklılıkları gibi başlıklandırmalarla değerlendirilmektedir. Birinci bölümün sonunda bölüm adına bir değerlendirme de yapılmaktadır.

Ele aldığımız kırâat farklılıklarının her birinde bu okuyuşu yapan imamların, hangileri olduğu belirtilmektedir. Bunu sağlama adına ilk dönem kırâat eserlerine

müracaat etmek bir gereklilik arz etmektedir. Bu bağlamda yedili sistemde ilk sistematik eserin sahibi olan İbn Mücahid'in (ö. 324/936) *Kitâbu's-seb'a fil-kırâat* ve onlu sistemde ilk sistematik eserin sahibi olan Ebû Bekr en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 381/992) *el-Gâye fi'l-kırâati'l-aşr* adlı eserleri müracaat edilen kaynaklardandır. Yine bu âlimlerden sonraki dönemlerde eserler kaleme alan, kırâat ilminin köşe taşlarından olan Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) ve İbnü'l-Cezeri (ö. 833/1429) gibi âlimlerin bu alandaki eserlerinden de yararlanılmıştır.

İncelenen kırâat farklılıklarında kırâat-i aşere yani on kırâat esas alınmaktadır. Bu anlamda on kırâat içinde bulunan imam ve râvilerin okuyuşlarındaki farklılıklar incelenmektedir. On kırâatin dışında kalan şaz ve müdreç kırâatlere çalışmamızda yer verilmemektedir.

Birinci bölümde ayetlerdeki kırâat farklılıklarının anlama etkisi ve katkısına değinilmemektedir. Ancak ilk bölümde ele aldığımız farklı okuyuşların hangisinin meâlde verilen anlama karşılık geldiğini göstermek adına yeri geldikçe ilgili ayetin meâlini vermek uygun görülmektedir. Yaptığımız meâllendirmede Türkiye Diyanet Vakfı yayınlarından çıkan *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli* eseri esas alınmaktadır. Anlamsal ilişki içermeyen kırâat farklılıklarına ikinci bölümde yer verilmeyeceğinden dolayı birinci bölümde daha iyi anlaşılması adına diğer farklılıklara nazaran ek açıklamalar yapmak gerekli görülmektedir.

Eser müellifleri, Arap alfabesinin harfleri ve ölüm tarihleri gibi değişik yazım şekillerine şahit olunan konularda Diyanet İslâm Ansiklopedisi esas alınmaktadır.

İkinci bölümde kırâat farklılıklarının tefsir ve fıkıhla olan münasebetine değinilmektedir. Çünkü kırâat ihtilafları, tefsir alanında farklı anlamların, fıkıh alanında ise farklı fikhî hükümlerin ortaya çıkmasına imkân vermektedir. Sonrasında ikinci bölümün esasını oluşturan, Enfâl ve Tevbe sûrelerindeki kırâat farklılıklarının anlama etkisi ve katkısı detaylı olarak incelenmektedir.

Bu incelemede kırâat ihtilaflarının anlama etkisine tefsirlerinde yer veren *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'an*, *Câmi'u'l-beyân 'ân te'vîli âyi'l-Kur'an*, gibi tefsirlere müracaat edilmektedir. Ayrıca kelime anlamları için klasik sözlüklerden, muhtelif îrâb değerlendirmeleri için *Îrâbu'l-Kur'an* eserlerinden de istifade edilmektedir. İlaveten kırâat-anlam ilişkisi alanında yazılan tez ve makalelerden de imkân ölçüsünde yararlanmaya gayret edilmektedir. Araştırmaya katkı sağlayacağı

umulan ve ulaşılabilen Türkçe ve Arapça eserler üzerinden ilgili bilgiler derlenmeye çalışılmaktadır.

İkinci bölümde farklı okuyuşları hangi imamların yaptığını, tezin hacmini düşünerek ayrı ayrı zikretmek uygun görülmemektedir. Ancak kaç farklı okuyuş olduğunu ifade edip anlama olan etkilerine temas edilmeye devam edilmektedir. Farklı okuyuşları izah ettikten sonra bunların anlamlandırmasına gayret edilmektedir. Bu şekilde okuyucunun anlam farklılıklarına daha kolay nüfuz edebilmesine imkân sunulması hedeflenmektedir.

Ayetlerde farklı irb değerlendirmeleri bulunan yerlerde tercih ettiğimiz değerlendirme üzerinden izahlarda bulunmaktadır. İkinci bölümde de birinci bölümde olduğu gibi kırâat ihtilafları tasnif edilerek incelenmektedir. Bu tasnif, fiil, isim, mastar ve edt üzerindeki değeriklikler olmak üzere dört ana başlık üzerinden işlenmektedir. İkinci bölüm sonunda kısa bir değerlendirmeye gidilmektedir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

Hiçbir alışma eksik ve hatadan vareste değildir. Bu anlamda bizim çalışmamızda da eksik yönler, daha detaylı incelenmesi gereken taraflar mutlaka olacaktır. Kırâat-anlam ilişkisine dair iki sre özelinde yapılan bu çalışmanın bu alana bir katkı sağlayacağını mid ediyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GENEL MANADA KİRÂAT İLMİ ve ENFÂL-TEVBE SÛRELERİNDE DEĞİŞİKLİK OLUŞTURAN KİRÂAT FARKLILIKLARI

1.1. Genel Manada Kırâat İlmine Bakış

1.1.1. Kırâat İlminin Kapsamı

1.1.1.1. Kırâat İlminin Tanımı

Kırâat kelimesi, sözlükte “*okumak, telaffuz etmek ve tilavet etmek*” gibi anlamlara gelmektedir.¹ Bu sözcüğün terim anlamı ise “*Kur’ân kelimelerinin edâsını yani okunma biçimini, bunlardaki ihtilafları yani değişik okunma biçimlerini, nakledenlere yani râvilere isnad ederek bildiren bir ilimdir.*” şeklinde tarif edilmektedir.² Zerkeşî (ö. 794/1392) ise kırâat ilmini, “*Kur’ân vahyinin harflerinin yazımında, bu yazımla oluşan kelimelerin şekillerinde ortaya çıkan şeddeli, şeddesiz ve benzeri değişikliklerden kaynaklanan farklılıklardır.*”³ şeklinde tanımlamaktadır. Diğer bir tanım da “*Kur’ân-ı Kerim’deki kelimelerin ihtilaflarını, hazîf, isbat, fasl ve vasl gibi edâ keyfiyetlerini, nakledenlerin ittifaklarını ve ihtilaflarını işitme yoluyla bilmektir.*”⁴ denilmektedir.

Bu tanımdan yola çıkarak kırâatin, “*işitmeye yoluyla olma*” esasının, kırâatin temel unsurlarından biri olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu manada kırâat imamları, rivayet ettikleri okuyuşları, kendilerinden önceki kırâat imamlarından almış olmaları gerekmektedir. Bu silsile Hz. Nebî’ye kadar uzanmaktadır. Bu sebeple “*isnad yoluyla nakil*” kırâatte temel esaslardan kabul edilmektedir.⁵ Kur’ân’ın nesilden nesile

¹ Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, thk. Enes Muhammed Şamî – Zekerîyya Cabir Ahmed, (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2008), 1298; Nebîl b. Muhammed İbrahim Âl-i İsmail, *İlmu’l-kırâat*, (Riyad: Mektebetü’t-Tevbe, 2000), 26.

² Ebü’l-Kâsım Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr fi’l-kırâati’l aşr*, thk. Mecdi Muhammed Sürur, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009), 2/1, 53.

³ Ebü Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kurân*, thk. Ebü’l-Fadl Dimyâtî, (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2006), 222.

⁴ Ahmet b. Muhammed ed-Dimyâtî, *İthâfu fudalâi’l-beşer fi’l-kırâati’l-erba’ati aşer*, thk. Enes Mühre (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2006), 6.

⁵ Abdurrahman Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), 91.

aktarımında şifahi olarak nakletme geleneğinin daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Böylece hafızlar vesilesiyle Kur'ân vahyi, nesilden nesile zihinlerde ve sadırlarda yaşatılmaktadır. Kur'ân metninin yazılı olarak muhafazasının ve nakledilmesinin, ezberleyerek nakletme yöntemine göre ikinci planda kalmıştır. Kırâat rivayetlerinin şifahi yolla aktarılması, “*isnad yoluyla nakletme*” prensibinin bu alanın temel esaslarından biri olmasını sağlamıştır. Kur'ân'ın edâ keyfiyetinden kaynaklanan ittifaklı okuyuşlar olduğu gibi ihtilaflı okuyuşlar da mevcuttur. Nihayetinde sahih kabul edilen kırâatler, Hz. Rasul'e kadar uzanan sahih ve muttasıl isnad zincirlerine sahip ayrıca tevatür seviyesine ulaşmış okuyuşlar olarak addedilmektedir. Bu kırâatler içindeki farklı tilavetler, “*kırâat farklılıkları*” veya “*kırâat ihtilafları*” olarak adlandırılmaktadır.

1.1.1.2. Kırâat İlminin Konusu

Her ilmin bir konusu mutlaka vardır. Bu anlamda kırâat ilminin konusu da Kur'ân'dır. Bu itibarla kırâat ilmi, Kur'ân'la meşgul olduğundan dolayı en şerefli ilimlerden biri olarak kabul edilmektedir. Kırâat ilmi, Kur'ân'ı oluşturan kelimeleri, edâ keyfiyeti açısından bunlarda farklılık oluşturan med, kasır ve nakil gibi değişiklikleri kendine konu edinmektedir.⁶ İlimlerin tedviniyle birlikte müdevven hale gelen kırâat ilminin, konu olarak atılım gösterdiği görülmektedir. Kırâat tarihi, kırâat çeşitleri, kırâatin fıkıh, tefsir, gramer ve diğer ilim dallarıyla olan münasebetleri de kırâat ilminin ilgilendiği alanlardandır. Bu sebeple bu alanlar da kırâat ilminin konusu içinde kendilerine yer bulmaktadırlar.

1.1.1.3. Kırâat İlminin Gayesi

İlimler bir gayeye yönelik olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Bu açıdan kırâat ilminin de bir gayesinin olması çok doğaldır. Buna göre kırâat ilminin gayesi, kırâatleri, kırâat imamları tarafından tilavet edildiği şekilde okumaktır.⁷ Zira kırâat imamlarının okuduğu şekliyle Kur'ân'ın okunması şu anlama gelmektedir. Kırâat imamlarının okuyuşları, bu kırâatleri öğrendikleri hocaları vesilesiyle bir silsile halinde Hz. Elçi'ye dayanmaktadır. Dolayısıyla imamların öğrenip titizlikle devam ettirdikleri şey, esasta

⁶ Dimyâtî, *İthâf*, 6.

⁷ Dimyâtî, *İthâf*, 6.

Hız. Rasul'den alınan Kur'ân okuyuş biçimleridir. Bu da Kur'ân'ın tağyir ve tahriften uzak kalarak tilavet edildiğı anlamına gelmektedir. Kur'ân'ın korunması bu anlatılan şekilde gerçekleşmektedir.

1.1.1.4. Kırâat İlminin Tarihsel Gelişimi

Kırâat ilmi, diğer ilim dalları gibi, tarihsel gelişim sürecine sahiptir. Onun bu süreçte gelişimini sürdürerek son halini kazandığı ileri sürölmektedir. Kırâat ilmiyle ilgili çalışmalarda çalışmanın özüne ışık tutması açısından kırâat ilminin tarihi seyrinin ve zaman içinde geçirdiğı evrelerin bilinmesi gerekmektedir. Bu bakımdan kırâat ilminin tarihsel gelişimine burada özet olarak yer verilmektedir.

Kur'ân'ın kırâati, Hız. Muhammed'e (s.a.v.) vahyin nüzülüyle başlamaktadır. Kur'ân kırâatiyle meşgul olan âlimler, Kur'ân kırâatinin evvela Cebrail'den Hız. Nebî'ye intikal ettiğini beyan etmektedirler. Zira Tâhâ ve Kıyâme sûrelerinde Hız. Nebî'nin dilinin kıpırdatılmasından bahsedilmesi, bu okuyuşun Cebrail'den alındığının kanıtı kabul edilmektedir. Hız. Muhammed (s.a.v.), Cebrail'den aldığı vahyi, bir yönden tilavet metoduyla ashabına aktarmakta diğer yandan gelen vahyi, ashaptan seçtiğı kâtiplerine yazdırmaktadır. Hız. Peygamber'in risalet görevinin bir sonucu olarak îfa ettiğı bu yazdırma işlemi⁸ için görevlendirilen kişilere “*vahiy kâtipleri*” denilmektedir. Hız. Nebî'in huzurunda yazılan ve kontrolü sağlanan Kur'ân vahyinin, böylece yazılı olarak muhafazası da sağlanmış olmaktadır.

Hız. Rasul, Kurân kırâatinde temayüz etmiş sahabeleri öne çıkarıp diğerlerine örnek göstermekte, bazı sahabelerden de kendisine Kur'ân okumalarını istemekte ve onları dinlemektedir. Abdullah b. Mesûd (r.a.) bunun en müşahhas örneklerindendir. Hız. Nebî'nin, ondan kendisine Kur'ân okumasını istediğı buna karşılık İbn Mesûd'un, vahyin Hız. Nebî'ye nazil olduğunu söyleyerek ilk anda okumaktan çekindiğı beyan edilmektedir. Bunun üzerine Hız. Peygamber'in, ondan tekrar okumasını istemesine binaen İbn Mesûd'un Kur'ân tilavetinde bulunduğu rivayet edilmektedir.⁹ Hız. Muhammed'in vefatından sonra diğer müslümanların, Kur'ân'ı doğru bir şekilde kırâat edebilmeleri ve doğru tilavete erişebilmeleri için ashab-ı kiramın çok gayret gösterdiği kayıtlarda mevcuttur. Hatta onların bu çabaları, hayret edilecek derecededir. Bu

⁸ Veli Kayhan, *Kurân Vahyinin Yazıldığı İlk Malzeme*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014), 102.

⁹ Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 30 (no. 4859).

anlamda Kur'ân öğretmek için uzak memleketlere yolculuk yapan sahabeler, bunun en önemli delili olmaktadır.

Hiz. Peygamber'in, Kur'ân kırâatine çok hassasiyet gösterdiği ve Kur'ân'ın doğru şekilde öğrenilmesini istediği bilinmektedir. Nitekim bu durumu ifade eden “Kur'ân'ı açık açık, tane tane oku.”¹⁰ ayetiyle Hiz. Nebi'nin üzerinde durduğu bu hassasiyetin, Kur'ân'dan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Buna ilaveten Kur'ân-ı Kerim, kendisinin nasıl okunacağına dair temel prensipleri de içinde barındırmaktadır. Bu ilkelerden biri “*tertil*” olarak ifade edilmektedir. Tertîl, Kur'ân'ı açık açık, tane tane, yavaş yavaş, harflerin hakkını vererek, kelimeleri layıkıyla telaffuz ederek ve manasını anlamaya çalışarak okumak anlamına gelmektedir.¹¹ Bu, aynı zamanda Kur'ân lafzının, dolayısıyla manasının korunma mekanizmalarından biri olarak kabul edilmektedir.

Sahabenin kırâat farklılıklarını asr-ı saadette ruhsat olarak kabul ettiği bilinmektedir. Sahabe arasında yer yer kırâat farklılıklarıyla ilgili tartışmalar görülmüştür. Kırâat farklılıklarını bir sorun olarak değil, buna mukabil bir ruhsat ve kolaylık olarak önümüze koyan olay ise Hiz. Ömer (r.a.) ile Hişâm b. Hakîm (r.a.) adındaki sahabe arasında geçmektedir. Buna göre Hiz. Ömer'in, Furkân sûresini farklı şekilde okuyan Hiz. Hişâm'ı işittiği ve namazı bitirmesini beklediği rivayet edilmektedir. Ardından Hişâm'ın yakasına yapan Hiz. Ömer'in onu, Rasulüllah'ın yanına götürdüğü beyan edilmektedir. Hiz. Ömer'in yaşanan olayı Rasulüllah'a anlattığı ve Hiz. Nebi'nin ona Hişâm'ın yakasını bırakmasını istediği kaydedilmektedir. Bunun üzerine önce Hişâm'a sûreyi okuttuğu ve sûrenin bu şekilde nazil olduğunu söylediği malumdur. Ardından ise Hiz. Nebi'nin, sûreyi Ömer'e okuttuğu ve ona da sûrenin bu şekilde nazil olduğunu söylediği aktarımlarda bulunmaktadır. En nihayet Hiz. Peygamber'in, Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğini beyan ettiği ve Kur'ân'dan kolayına gelenin okunabileceğine dair ruhsat verdiği belirtilmektedir.¹² Bu olay aynı zamanda sahabenin Kur'ân'ın lafzını muhafaza etme hususunda ne kadar hassas olduğunu da bize göstermektedir.

Ashabın, sadece ezberlenmesi gereken bir metin veya okunduğunda yalnızca sevap elde edilen kutsal bir kitap olarak Kur'ân'a bakmadığı malumdur. Kur'ân'ı

¹⁰ Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, çev. Hayreddin Karaman vd., (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 573.

¹¹ Sıtkı Güllü, Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmi, (İstanbul: Huzur Yayınları, 2005), 452.

¹² Ebû Dâvûd, “Salât”, 355 (no. 1475).

okuma ve ezberlemedeki amaçları, daha geniş bir hedefe yöneliktir. Bu hedef, Kur'ân'ı okuma ve ezberlemenin aslında Kur'ân'ın hayata geçirilmesine bir yol olması ve yaşanmasına bir katkı sunması hedefidir. Bu yüzden bazı sahabelerin, onar ayetlik bölümler halinde Kur'ân'ı ezberledikleri ve bunlarla amel ettikten sonra diğer ayetlere geçtikleri anlatılmaktadır. Bununla beraber yine sahabeden Abdullah b. Amr (r.a.) Kur'ân okumaya ve ibadet etmeye ayırdığı süre açısından önemli bir örnektir. Bekârlığından itibaren Abdullah'ın neredeyse tüm zamanını ibadet etmeye ve Kur'ân okumaya ayırdığı anlatılmaktadır. Hatta evlendiğinde de bu durumu devam ettirdiği açıklanmaktadır. İbadet ve Kur'ân okumaya aşırı vakit ayırmasından dolayı ailesini, eşini ve çocuklarını ihmal ettiği haber verilmektedir. Onun bu durumu, Rasulüllah'a aktarıldığında, Hz. Nebi'nin ona, Kur'ân hatmini yedi günde bitirmesini ve fasıla vermesini, orucu bir gün tutup bir gün bırakmasını söylediği hadislerde geçmektedir.¹³ Böylece Hz. Peygamber, İslâmın esasen bir orta yol olduğunu ashabına bir kez daha göstermektedir. Abdullah'ın bu durumu ise sahabenin Kur'ân okumaya olan iştiağını da gözler önüne sermektedir. Ayrıca bu olay, ashabın Kur'ân kırâati eylemini ve onun yaşanmasını hayatlarının merkezine koyduklarını gösteren müstesna örnekler arasında yer almaktadır.

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) halifeliği döneminde Yemâme savaşında önde gelen hafız sahabelerin şehit olduğu bilinmektedir.¹⁴ Hz. Ömer, bundan çok endişelendiği ve bu olay sonucunda Hz. Ebû Bekir'e Kur'ân ayetlerinin iki kapak arasında toplanması teklifini sunduğu aktarılmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber zamanında hıfz, kitabet ve arza yöntemiyle Kur'ân'ın tespit edilmiş olduğu ancak mushaf şeklinde bir araya getirilmediği yani cem' işlemi yapılmadığı bildirilmektedir.¹⁵ Hz. Ebû Bekir'in ilk anda cem' işlemini, Rasulüllah'ın yapmadığı bir şeyi yapmak olarak algıladığı ve bundan dolayı bu teklife sıcak bakmadığı beyan edilmektedir. Ancak durumun ciddiyeti karşısında Kur'ân'ın cem' edilmesi teklifini kabul ettiği görülmektedir. Hz. Ebû Bekir'in bu vazifeyi Zeyd b. Sabit'e (r.a.) vermek istediği, Zeyd b. Sabit bu vazifenin ağırlığının farkında olan birisi olarak ilk anda tereddüt ettiği ama sonrasında vazifeyi

¹³ Buhârî, "Sıyâm", 53-55 (no. 1924-1926).

¹⁴ Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî, *el-Urcûzetü'l-Münebbihe alâ esmâi'l-kurrâi ve'ruvât ve usûli'l-kırâati ve akdi'd-diyanât bi't-tecvîdi ve ve'd-delâlât*, thk. Muhammed b. Meckân el-Cezâîrî, (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1999), 93.

¹⁵ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 83.

kabul ettiği kitaplarda yer bulmaktadır.¹⁶ Hz. Ebû Bekir ve Zeyd b. Sabit'in ilk anda bu meseledeki tereddütleri, aslında bu görevin sorumluluğunun farkında oluşlarının ve bu meseledeki hassasiyetlerinin bir göstergesidir. Zira bu, Hz. Nebî zamanında başlanmış veya teşebbüs edilmiş bir şey değildir. Ancak ortada ciddi bir ihtiyaç olmakla beraber, yapılacak olan çalışma, tüm ümmeti etkileyecek sonuçlar doğuracaktır.

Kur'ân'ın cem' edilmesi noktasında bir takım kriterlerin benimsendiği ve ashaba bu durumun izah edildiği aktarılmaktadır. Yanında yazılı Kur'ân ayetleri bulunanların, bu nüshaları iki şahitle birlikte Hz. Ebû Bekir'in emriyle kurulan komisyona getirmelerinin istendiği bilinmektedir. Yapılan çalışmayla toplanan Kur'ân'ın, sahabeyle sunulduğu ve onlardan herhangi bir itirazın gelmediği beyan edilmektedir. Zaten aktif olarak Kur'ân'ın toplanmasına katılmış olan sahabe, cem edilen Kur'ân hususunda icmâ ettiği malumdur. Kur'ân'ın cem' edilmesi neticesinde değişik malzemeler üzerine yazılmış Kur'ân nüshalarının, bir araya toplandığı nakledilmektedir.¹⁷ Bu konuda diğer bir görüş ise toplanan yazılı malzemelerden, deri üzerine yazılmış yeni bir Kur'ân nüshası meydana getirilmiş olduğudur.¹⁸ Hz. Ebû Bekir döneminde iki kapak arasına alınan Kur'ân nüshasının, halifeliki döneminde Hz. Ömer'e, onun vefatıyla da kızı Hz. Hafsa'ya (r. anhâ) verildiği beyan edilmektedir.

Müslümanların gittikleri yerlerde özel mushaflarını yanlarında bulundurdıkları, öğrenmiş oldukları kırâatlere göre Kur'ân tilavet ettikleri belirtilmektedir. Ancak ashab arasında Kur'ân tilavetindeki edâ keyfiyetinden kaynaklanan kırâat farklılıkları, fetihlerle genişleyen İslâm coğrafyasında ihtilaflara ve sorunlara yol açmaktadır. Farklı hocalardan Kur'ân kırâati öğrenmiş talebeler birbirleriyle karşılaştıklarında öğrenmiş oldukları kırâatleri bir tartışma sebebi yaptıkları gözlemlenmektedir. Bu tartışmaların bazen tarafların birbirlerini küfürle itham etmelerine kadar vardığı bilinmektedir. Hz. Osman'ın (r.a.) bu konuda kendisine gelen şikâyetleri dikkate aldığı ve toplumda kırâat farklılıklarından kaynaklanan tartışmaları çözüme kavuşturacak adımı attığı belirtilmektedir.¹⁹ Bunun üzerine Hz. Hafsa'ya bir elçi gönderdiği elindeki Kur'ân nüshasını talep ettiği haber verilmektedir. Hz. Osman'ın bu nüshayı, kurduğu istinsah

¹⁶ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 3 (no. 4795-4796).

¹⁷ Osman Keskiöğlü, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 95.

¹⁸ Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2010), 122.

¹⁹ Mennâ el-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2010), 135-138.

heyetine teslim ettiği²⁰ ve çoğaltma işlemi bitince Hz. Hafsa'ya iade ettiği beyan edilmektedir.

Bu istinsah eylemiyle Hz. Osman, Hz. Nebî'nin onay verdiği kırâat farklılıklarını resmiyet altına almakta ve bu alandaki tartışmaları sona erdirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca cem' edilen mushafla uyumlu olmayan kırâatleri dışarıda bırakarak müslümanlar arasındaki bölünmeyi engellediği ve bu alandaki birliği sağladığı ifade edilmektedir.²¹ Bu anlamda Hz. Osman, istinsah edilen Kur'ân nüshaları dışında kalan tüm özel sayfa ve mushafların imha edilmesini emrettiği kayıtlarda vardır.²² Buradan Hz. Ebû Bekir ile Hz. Osman'ın icraatleri arasında hedef yönüyle farklılık bulunduğu sonucuna varılmaktadır. Zira Kur'ân'ın cem' edilmesi, Kur'ân'ın yok olma endişesinden kaynaklanan bir eylemdir. İstinsah işlemi ise özellikle özel mushaflarda bulunan farklı kırâat biçimlerinin ve farklı kanallardan öğrenilen kırâat farklılıklarının, sona erdirilmesini hedefleyen bir eylemdir. Zira bu farklılıkların tilavet arasında sorun haline gelmeye başladığı rivayetlerden anlaşılmaktadır.²³ Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman'ın hilafetleri döneminde yaşanan olayların, onları bu kararları almaya sevk ettiği ifade edilmektedir. Nihayetinde ortaya çıkan sorunların çözümüne ilişkin atılan adımlarla bu meselelerin ümmet içinde önü alınamaz boyutlara ulaşmadan çözüldüğü görülmektedir. Cem' işlemiyle düzensiz olarak bir araya getirilen Kur'ân metinlerin, istinsah işleminde sûrelerin yeniden tertip edilmesiyle düzenlendiği görülmektedir. İstinsah işleminin, vahiylerin yedi harf ile sınırlandırılması ve kırâat farklılıklarının mushaf metnine yansıtılacak şekilde yazılmasıyla tamamlandığı bilinmektedir.²⁴ Hz. Ebû Bekir zamanında cem' edilen mushaf ile Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushaflar üzerinde ashabın icmâ ettiği rivayet edilmektedir.²⁵

Hz. Ebû Bekir döneminde iki kapak arasına alınan Kur'ân'ın, Hz. Osman döneminde çoğaltıldığı ve dönemin önemli şehirlerine gönderildiği beyan edilmektedir. Çoğaltmak için diğer nüshalara kaynaklık ettiği için Hz. Osman'ın yanında kalan

²⁰ Muhammed b. Alî b. Halef el-Haddâd el-Hüseynî, *el-A'mâlü'l-kâmile*, thk. Hamdullah Hafız Safî, (Dimeşk: Dâru'l-Gavsân li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2010), 299-300.

²¹ Ziya Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 233.

²² Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ammâr el-Mehdî, *Beyânü's-sebebi'l-mûcibi'l-ihtilâfati'l-kırâat ve kesretü'z-zurûfi ve'r-rivâyat*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, (Beyrut: Dâr-ı İbn Hazm, 2006), 16; Subhi Salih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1977), 80.

²³ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (İstanbul: Mektebetü-Yâsîn, 2010), 67.

²⁴ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 106.

²⁵ İbrahim b. Saîd ed-Düserî, *Muhtasaru'l-ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kırâat*, (Riyad: Dâru'l-Hadârâ, 2008), 67.

nüshaya “*İmam Mushaf*” denilmektedir.²⁶ Nüshaların gönderildiği her beldeye, kırâat farklılıklarını öğretecek ve yanlış okumaların önüne geçecek muallim sahabeler gönderilmektedir. Bu işlem sonucunda bu merkezlerde kırâat ekolü olarak adlandırılan ve belli kırâatleri temsil eden kırâat okulları neşet etmektedir. Bu okullar, Medine, Mekke, Şam, Basra ve Kûfe kırâat okullarıdır. Mütevatir veya meşhur kırâatlerin temsilcileri olarak şöhret bulan kırâat imamlarının, bu okullarda Hz. Peygamber’den nakledilen kırâat vecihlerini öğrenen kişilerin arasından yetiştiği bilinmektedir. Zamanla bu kırâat okullarından, kırâat ekollerinin neşvünema bulduğu ve yazılan eserlerde kırâatlerin sayısının otuza kadar çıktığı aktarılmaktadır.²⁷ Bu durumun İbn Mücâhid’e kadar böyle devam ettiği haber verilmektedir. İbn Mücâhid, yedili kırâat tasnifini yapan ilk kişidir. Bu tasnifin, İslâm dünyasında hüsnü kabul gördüğü beyan edilmektedir. Onun topladığı bu yedi kırâat, mütevatir kırâatler olarak kabul edilmektedir. Bundan sonra Ebû Bekr en-Nîsâbü’rî’nin, kırâatlerde ilk onlu tasnifi yaptığı görülmektedir. Onlu tasnifte yedi kırâate ilave edilen diğer üç kırâat, meşhur kırâatler olarak kabul edilmektedir. İbnü’l-Cezerî’nin ise zikri geçen üç kırâatin de içinde olduğu on kırâati, mütevatir kırâat olarak kabul ettiği beyan edilmektedir.²⁸ Daha sonraları bu on kırâate ilave edilen son dört kırâat ise şaz kırâatler olarak kabul edilmektedir.

Endülüs’te bulunan meşhur Kurtuba camisinde kırâat dersleri veren Endülüslü kırâat âlimi Mekî b. Ebî Talib (ö. 437/1045), kırâat ilminde öne çıkan şahsiyetlerdendir. Yine Endülüslü diğer kırâat âlimlerinden Ebû Amr ed-Danî ve Ebû Muhammed Kâsım b. Firruh eş-Şatıbî’nin (ö. 590/1194) sistemleştirdiği kırâat-ı seb’a metodunun, eğitim öğretimde çok rağbet görmüştür. Osmanlı devletinin hüküm sürdüğü İslâm coğrafyasında ise İbnü’l-Cezerî, hem okuttuğu talebeleriyle hem de yazdığı eserleriyle bu alanda önemli köşe taşlarından biri olduğu malumdur. Kaleme aldığı “*et-Tahbîru’t-teysîr fi’l-kırâati’s-selâseti*” adlı eseriyle İmam Ebû Ca’fer, Ya’kûb ve Halef’in temsil ettiği kırâatlerin de tevatür derecesinde olduğunu ispat etmektedir. Bu şekilde eğitim öğretimde kırâat-i seb’a metodundan kırâat-ı aşere metoduna geçiş

²⁶ Suad Abdülhamit, *Teysîru’r-Rahmân fî tecvîdi’l-Kurân*, (Medine: Dâru’t-Takvâ, 2009), 14.

²⁷ Yaşar Kurt, “Tarihi Seyri İtibariyle Kırâat İlmi”, *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*, ed. Hayrettin Öztürk, (Samsun: Erkam Yayınları, 2018), 29.

²⁸ Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâati’l-aşr*, thk. Necib el-Macidi, (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 2006), 42.

sağlanmış olmaktadır.²⁹ O günlerden bugünlere İslâm coğrafyasında nice kırâat âliminin yetiştiği ve bu âlimlerin, yetiştirdikleri talebeleri, yazdıkları eserleriyle kırâat ilmine katkı sağladıkları müşahede edilmektedir. Bu ilim adamlarının, kırâat ilminin hem nazari hem kitabi olarak bugünlere aktarılmasında büyük katkıları olduğu aşîkârdır. Günümüzde de kırâat ilmi aynı şekilde hem şifahi olarak dilden dile hem de kitabi olarak satırlarda varlığını sürdürmektedir.

Son söz olarak şu söylenebilir ki Kur'ân vahyi'nin, asr-ı saadette Hz. Nebî'nin tilavet etmesi, vahiy kâtiplerine yazdırması ve sahabeye ezberletmesiyle muhafaza altına alındığı görülmektedir. Bu nosyonun, daha sonra sırasıyla ashaba, tabîne ve tebe-i tabîne şifahi ve kitabi olarak nakledildiği ifade edilmektedir. Bundan sonra kırâat imamlarına geçen bu farklı okuyuşlar, on imam ve ikişer râvileriyle birlikte sonraki nesillere sistemli şekilde aktarılmaktadır. Hem şifahi hem kitabi olarak iki yönden korumaya alınan kırâat şekillerinin, tedvin döneminde ve sonrasında ilmi çalışmalara kaynaklık teşkil ettiği de müşahede edilmektedir. Böylece değişik okuyuş biçimlerinin, günümüze kadar telaffuz ve nazari bilgi bağlamlarında çift yönlü bir seyirle devam ettiği görülmektedir. Bu halin kıyamete kadar devam edeceğinden de kuşku duyulmamaktadır.

1.1.1.5. Kırâat İmamları

Kırâatleri sistemli hale getiren kırâat ulemasından da burada söz açmak gerekmektedir. Zira bu çalışmada isimleri çokça kullanılmaktadır. Kısaca hayatlarına yer vermenin doğru olacağı düşünülmektedir. Bu kırâat imamları, Hz. Peygamber'e kadar ulaşan silsile içinde Kur'ân kırâatinin şekillerini hocalarından öğrendikleri ve kendi talebelerine öğretmişlerdir. Her imamın hocasından almış olduğu okuyuş formu, kırâat farklılıklarını, bir başka ifadeyle kırâat ihtilaflarını oluşturmaktadır.

On kırâat imamından ilk sırada İmam Nâfi' gelmektedir. Asıl adı, Ebû Ruveyym Nâfi' b. Abdirrahman b. Ebî Nuaym el-Medenî'dir. Medine'de 76/698 tarihinde doğduğu tahmin edilmektedir. Kırâat ilmini tabînden öğrenen Nâfi''nin kırâat öğrendiği birçok kişi bulunsa da silsilesi, Abdullah b. Ayyaş, Übey b. Kâ'b ile Hz. Peygamber'e dayanmaktadır. Medinelilerin kırâatte imamıdır. Nâfi''nin, 169/785

²⁹ Recep Akakuş, *Tarihsel Boyutlarıyla Kur'ân-ı Kerim Öğretimi ve Reisü'l-Kurrâlık*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008), 27-28.

yılında vefat ettiği kayıtlarda geçmektedir. Meşhur olan iki râvisinden ilki, Kâlûn lakabıyla tanınan İsa b. Minâ (ö. 220/835), diğeri ise Verş lakabıyla tanınan Osman b. Saîd'dir (ö. 197/812).³⁰

İkinci sırada Mekkelilerin imamı olan ve 45/665 yılında Mekke'de doğan İbn Kesîr vardır.³¹ Asıl adı Ebû Mâbed Abdullah b. Kesîr b. Amr ed-Darî'dir. Kırâatte birkaç silsilesi sayılıyorsa da burada Abdullah b. Saib, Übey b. Kâ'b, Ömer b. Hattâb ile Hz. Peygamber'e ulaşan silsilesiyle iktifa edilmektedir. İbn Kesîr'in, 120/738 tarihinde Mekke'de vefat ettiği bildirilmektedir. Bezzî (ö. 250/864) ve Kunbûl (ö. 291/904), İbn Kesîr'in kırâatini devam ettiren iki râvisidir.³²

Mütevâtir kırâatler içinde yer alan kırâatlerden üçüncüsünün imamı olan Ebû Amr, 70/689 yılında Mekke'de doğmuştur. Asıl adı Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî'dir. Küçük yaşta kırâat ilmini öğrenmeye başladığı aktarılmaktadır. Kırâat almak için Medine, Kûfe ve Basra şehirlerini gezdiği malumdur. 154/771 tarihinde Kûfe'de vefat eden Ebû Amr'ın kırâatteki senedi Mücahid, Saîd b. Cübeyr, Abdullah b. Abbas, Übey b. Kâ'b ile Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Kırâatinin intikal ettiği râvileri ise Dûrî (ö. 248/862) ve Sûsî'dir (ö. 261/874).³³

Mekke'nin fethinde (8/630) doğan İbn Âmir'in asıl adı Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsûbî'dir. Kırâat imamlarının dördüncüsü olup Şamlıların kırâatte imamıdır. Kırâatte birden çok silsilesi bulunan İbn Âmir'in burada zikredeceğimiz senedi, Muğîre b. Ebî Şihâb, Osman b. Affân ile Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Kırâat kitaplarında ortak zikredilen iki râvisi, Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859) ve İbn Zekvân lakabıyla tanınan Abdullah b. Ahmed'dir (ö. 242/856).³⁴

Yeryüzünde en çok okunan kırâati rivayet eden Hafs'ın kırâatini aldığı hocası olan Âsım'ın, 40/661 yılında Kûfe'de doğduğu rivayet edilmektedir. Beşinci kırâat imamı olup tabîinden kabul edilen Âsım, Kûfelilerin kırâatte imamıdır. Asıl adı, Ebû Bekir Âsım b. Ebi'n-Nücûd'dur. Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) kırâat ilmini kendisinden öğrendiği ifade edilmektedir. Âsım'ın, güzel sesi ve tilaveti de onun öne çıkan

³⁰ Abdülfettâh Kadı, *Tarihü'l-kırâati'l-aşr*, (Mısır: Mektebetü'l-Ezheriye, 2002), 12.

³¹ Ebû Abdillâh b. Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Marifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakati ve'l-âsâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, (İstanbul: İsam Yayınları, 1995), 197.

³² Ahmed Müflih el-Kudât vd., *Mukaddimât fî ilmi'l-kırâat*, (Umman: Dâr-ı İmâr, 2001), 114.

³³ Kadı, *Tarihü'l-kırâat*, 29.

³⁴ Mahmud el-Husarî, *Ahsenü'l-eser fî târihi'l-kurrâi'l-erba'ati aşer*, (Birleşik Arap Emirlikleri: Metâyi'u's-Şerike, ts.), 31-34.

özelliklerindendir. Âsım'ın kırâat senedinde bulunan Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Zirr b. Hubeyş ve Ebû Amr eş-Şeybânî'nin ortak özellikleri kırâatlerini Abdullah b. Mesûd'dan almalarıdır. Abdullah b. Mesûd'un ise kırâatini Hz. Peygamber'den aldığı bilinmektedir. Âsım 127/745 yılında vefat etmiştir. Râvileri Ebû Bekir Şu'be (ö. 193/808) ve Hafs b. Süleyman'dır (ö. 180/796).³⁵

Yağ ticaretiyle meşgul olduğu için “Zeyyâd” lakabıyla anılan Hamza'nın, 80/699 yılında doğduğu haber verilmektedir. Asıl adı Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyâd el-Kûfî'dir. Kırâat imamlarının altıncısı sayılan Hamza'nın, 156/773 yılında vefat ettiği bildirilmektedir. Kırâat senedi olarak birkaç zincir sayılmaktadır. Burada bu isnadlardan Yahya b. Vessâb, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Hz. Osman ile Hz. Peygamber'e ulaşan senedini zikredilmektedir. Kırâat ilminin intikal ettiği râvilerinden birincisi aynı zamanda onuncu kırâat imamı olan Halef b. Hişâm'dır (ö. 229/844). Diğeri ise Hallâd b. Hâlid'dir (ö. 220/835).³⁶

Mütevâtir sayılan yedi kırâat imamının yedincisi olan Kisâî'nin, H. 120 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Asıl adı Ebü'l-Hasen Ali b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî'dir. Medinelilerin kırâatte imamı olan Kisâî'nin, 189/805 yılında vefat ettiği malumdur. Kırâat zinciri, altıncı kırâat imamı Hamza b. Habîb ile başlayıp Humrân b. Ayen, Ubeyd b. Nudayle ve Alkame b. Kays ile devam edip Abdullah b. Mesûd ile Hz. Peygamber'e bağlanmaktadır. Kırâatini devam ettiren râvileri ise Ömer ed-Dûrî (ö. 248/862) ve Ebü'l-Hâris lakabıyla tanınan Leys b. Hâlid'dir (ö. 240/854).³⁷

Yedi kırâat imamına ilaveten, cumhura göre meşhur sayılan, İbnü'l-Cezerî'nin ise mütevâtir kabul ettiği üç kırâat imamının da hayatlarına burada yer verilmesi uygun görülmektedir. Yedi kırâate ilave olarak bu üç imamla birlikte kırâat imamlarının sayısı ona ulaşmaktadır. Zira bu çalışmada kırâat farklılığı olarak on kırâat imamı ve onların râvilerinin okuyuşları esas alınmaktadır.

Sekizinci kırâat imamı olan Ebû Ca'fer'in, Medine'de doğduğu bildirilmektedir. Hz. Peygamber'in hanımlarından Ümmü Seleme'nin, çocukken kendisinin başını okşadığı ve dua ettiğini ifade edilmektedir. Medinelilerin kırâatte imamıdır. Asıl adı,

³⁵ Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *Câmi' u'l-beyân fi'l-kirâati's-seb'a'l-meşhûre*, thk. Muhammed Sadûk Cezâirî, (Beyrut: Dâru'l-İlmiyye, 2005), 21-23.

³⁶ Seyyid Rızku't-Tavîl, *Fî ulûmi'l-kirâat*, (Mekke: Mektebetü'l-Fazîle, 1985), 86.

³⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *Takrîbu'n-neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Adil İbrahim Muhammed Rıfâî, (Medine: Mucemmu'l-Meliki'l-Fahd, 2016), 145.

Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî'dir. Kırâatinde Hz. Peygamber'e ulaşan bir kaç senedi olan Ebû Ca'fer'in burada sadece bir isnadına yer verilmektedir. Bu zincirde Ebû Ca'fer'in kırâati, Abdullah b. Ayyâş, Übey b. Kaâb ile Hz. Peygambere ulaşmaktadır. Kırâatini devam ettiren râvileri ise İbn Virdân (ö. 160/777) ve İbn Cemmâz'dır (ö. 170/786).³⁸

Basra'da 117/735 yılında doğan Ya'kûb, Basralıların kırâatte imamıdır. Asıl adı Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh el-Hadramî'dir. Birden çok kırâat zinciri bulunan el-Hadramî'nin burada zikredeceğimiz Hz. Peygamber'e ulaşan senedi: Sellâm b. Süleyman, Asım b. Behdele, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Hz. Ali'den oluşmaktadır. Ya'kûb el-Hadramî'nin, 205/821 de vefat ettiği belirtilmektedir. Kendisinden kırâat alan râvileri Ruveys ismiyle tanınan Abdullah b. el-Mütevekkil (ö. 238/852) ve Ravih ismi ile bilinen Ebü'l-Hasan b. Abdilmümin'dir (ö. 235/849).³⁹

On kırâat imamının onuncusu olan Halef, hububat gibi tüketim malzemelerinin ticaretiyle meşgul olduğu için “*Bezzâr*” lakabıyla tanınmaktadır. 150/767 yılında doğan Bezzâr'ın asıl adı, Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Saleb el-Esedî el-Bağdâdî'dir. Kırâat senedi olarak Süleyman b. İsâ, Hamza b. Habîb, onun kırâat zincirlerinden bir tanesi olarak zikredilmektedir. 229/843 yılında vefat eden Halef'in iki râvisi, İshâk b. İbrahim (ö. 286/889) ve İdrîs b. Abdilkerîm'dir (ö. 292/905).

Kırâat imamları bulundukları şehirlere göre de gruplandırılmaktadırlar. Bu anlamda bir sınıflandırma yapılacak olursak kırâat imamlarının şehirlere göre dağılımı şu şekilde olmaktadır.

İbn Kesîr, Mekkî kırâat imamı olarak anılan tek imamdır. Nâfi', Ebû Ca'fer, Medenî kırâat imamlarıdır. İbn Âmir, Şamî bir kırâat imamıdır. Ebû Amr ve Ya'kûb, Basrî kırâat imamlarındandır. Son olarak Âsım, Hamza, Kisâî, Halef, Kûfî kırâatçilerdir.

Hayatları kısaca açıklanan on kırâat imamı, literâtürde “*kırâat-ı aşere*” yani on kırâat imamı olarak anılmaktadırlar. Daha önce de zikredildiği gibi bu çalışmada kırâat-ı aşere imamlarının ayetlerdeki kırâat ihtilafları esas alınacağı ve Enfâl – Tevbe sûrelerinin inceleneceği belirtilmektedir. Bu anlamda imam ve râvileriyle birlikte on kırâatin dışında diğer kırâatler, çalışma dışında kalmaktadır.

³⁸ Kadı, *Tarihü'l-kırâat*, 55.

³⁹ Mahmud Halil Hudarî, *Nûru'l-kulûb fî kırâatil-İmam Ya'kûb*, (Kahire: Mektebetü's-Sene, 2004), 5.

1.1.2. Kırâatlerin Tasnifi

Hicrî 2. Yüzyıldan itibaren müdevven hale gelmeye başlayan ilimler arasında kırâat ilmi de bulunmaktadır. İrili ufaklı birçok eserin kaleme alındığı bu dönemlerde kırâatlerin tasnifi noktasında birden çok sınıflandırma görülmektedir. Bunlar çeşitli kriterler üzerinden yapılmaktadır. Burada sahih kabul edilen kırâati belirleyen unsurlar açısından kırâatler değerlendirilecektir. Bir kırâatin sahih kabul edilebilmesi için üç şartın gerekli olduğu beyan edilmektedir.⁴⁰ Buna göre bir kırâatin, sahih ve muttasıl bir senetle Hz. Peygamber'e ulaşması; b) Hz. Osman'ın mushaflarından birisine hakikaten veya takdiren uygun olması ve c) Arap diline uygunluk arz etmesi gerekmektedir.

Kırâatin Arap diline uygunluk arz etmesi, onun sıhhatini belirleyen temel şartlardandır. Bununla beraber bazen senedi muttasıl olan kırâatler, dilde yerleşik olan kurallara veya dildeki pratik ve popüler kullanımlara aykırı olabilmektedirler. Bu durumlarda kırâatlerin, dil kurallarının üstünde ve öncesinde tutulduğu görülmektedir. Bunun temelinde ise kırâatin makbul olmasında dayanılan esas şartın, senedin muttasıl ve sahih nitelik taşıması olduğu görülmektedir. Bu şart, “*Kırâat (uyulan bir) sünnettir. Sizden öncekiler nasıl okumuşsa siz de öyle okuyunuz*” şeklinde ashab ve tabiînden rivayet edilen sözlere dayanmaktadır. Bu alanda öne çıkan kırâat otoriteleri, belirtilen durumun böyle olduğunu kabul ve ifade etmektedirler. Elbetteki bir kırâat, dilin gramer kurallarına uygun olacaktır. Ancak bu durum, tezat oluşturmayan durumlara yönelik bir sağlama kabilindendir. Örneğin dildeki temel kurallardan birisi olan kıyas ilkesiyle sahih bir kırâat karşı karşıya geldiğinde sahih kırâatin kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bununla beraber kırâatleri tespit etmede ve ortaya koymada âlimler, yazdıkları eserlerle kırâatleri delillendirme yoluna da gitmişlerdir. Bu alanda bilinen ilk eser olan “*Kitâbu'l-ihcâci'l-kırâat*” adlı eseriyle el-Müberred (ö. 286/900) başı çekmektedir.⁴¹

Vahye dayanan Kur'ân metni, ilk önce Hz. Peygamber'den ashabına, onlardan da sonraki nesillere hem şifahi hem kitabi olarak icazet yoluyla sahih ve muttasıl senetlerle tevatüren nakledilmektedir. Bu bağlamda insanların kullanımına göre şekil alabilen dil kuralları ile vahye dayanan Kur'ân metnini sınırlandırmak mümkün

⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 15.

⁴¹ Ahmed Aliyyü'l-İmam, *Variant Readings Of The Qur'ân*, trc. Süleyman Gündüz, (İstanbul: İnkılâb Basım Yayın, 2010), 190.

değildir.⁴² Buna ilaveten bahsi geçen durumun, bazen dilde yeni bir kuralın oluşumuna zemin hazırlayabildiği ve dile, bir katkıda bulunduğu da söylenebilir. Bu kısımda kırâatlerin sıhhatinde temel kabul edilen üç şarta uygunlukları açısından kırâatlerin tasnifine yer verilmektedir.

1.1.2.1. Mütevatir ve Meşhur Kırâatler

Mütevatir kırâat, yalan üzerinde birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun kendileri gibi bir topluluğa naklettikleri, sahih ve muttasıl bir senetle Hz. Nebî'ye ulaşan kırâatleri ifade etmektedir. Bu bağlamda yedi kırâat, ittifakla mütevatirdir.⁴³ İbnü'l-Cezerî'ye göre Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef'in kırâatleri de mütevatirdir. Buna göre mütevatir kırâatlerin sayısı ona ulaşmaktadır. Bu mütevatir kırâat aynı zamanda Hz. Osman mushafına ve Arap dil kurallarına da uygunluk göstermelidir.

Yukarıda zikredilen üç şartı taşıyan ancak tevatür derecesine ulaşmadığı görülen kırâatlere ise meşhur kırâat denilmektedir. Cumhura göre Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef'in kırâatleri meşhur kırâatlerdir. İbnü'l-Cezerî ise bu üç kırâati mütevatir kırâat olarak değerlendirmektedir. Buna göre meşhur kırâatin, mütevatir kırâate göre eksikliğin, tevatür derecesine ulaşamaması olduğu söylenebilir. Mütevatir ve meşhur kırâatler, sahih ve makbul olan kırâatlerdir.

1.1.2.2. Şaz, Müdrec ve Mevzû Kırâatler

Sahihi ve makbul kırâat çerçevesinin dışında kalan bazı kırâat türleri de bulunmaktadır. Şaz veya zayıf kırâatler denilen kırâatler bunlardandır. Bir kırâatin sahih kabul edilebilmesi için gerekli üç şart malumdur. Zerkeşî (ö. 794/1392) “*el-Burhân fî ulûmi'l-Kurân*” adlı eserinde sahih kırâatin üç şartından herhangi birisini taşımayan kırâatleri, şaz veya zayıf kırâat olarak tanımlamaktadır.⁴⁴ Bundan başka tanımlamalar⁴⁵ olsa da bu tanımlamaların temel hareket noktası yukarıda zikredilen üç şarta uygunluktur. Farklılaştıkları nokta ise bu şartlara uygunluğun boyutları olmaktadır.

⁴² Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 48-50.

⁴³ Dimyâtî, *İthâf*, 9.

⁴⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 230.

⁴⁵ Mehmet Dağ, “Kırâat İlminde Şazz Kavramı”, *Dergipark* (Erişim 30 Mart 2020); İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzülü ve Kırâati*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011), 266.

Bir diğerkırâat çeşidi, sahabe tarafından ayetlerin tefsiri kabilinden mushaflara yazılan ilave bilgilere denilmektedir. Bunlar müdrec kırâat olarak isimlendirilmektedirler. Bu bilgiler, izah sadedinde ilave edildiğiiçin Kur'ân metninden sayılmamaktadırlar. Sahabenin tefsir kabilinden olan bu ilaveleri, neyin asıl Kur'ân metni, neyin ise müdrec metin olduğunu bilerek yapılmaktadır. Bundan dolayı mushaflara yazma hususunda o dönemde bir sıkıntı görülmemektedir.⁴⁶ Ancak bu ziyadeler, bazı art niyetli müsteşrikler tarafından istismar edilmekte ve Kur'ân'ın aslındanmış gibi gösterilmeye çalışılmaktadır.⁴⁷

Öte taraftan diğerbirkırâat ise mevzû kırâat olarak adlandırılmaktadır. Buna göre mevzû kırâat, senet ve metin itibariyle sahih bir dayanağı olmayan ve asılsız olarak bir kişiye nispet edilen kırâatler için kullanılmaktadır. Bu kırâatlerin Kur'ân ile herhangi bir alakası bulunmamakta hatta bunlar uydurma haber olarak telakki edilmektedirler.

Zikredilen kırâat çeşitlerinden sadece mütevatir ve meşhur kırâatler, ileride incelenecek olan Enfâl-Tevbe sûrelerindeki kırâat farklılıklarında esas alınacak kırâatler olacaktır. Enfâl ve Tevbe sûrelerinde şaz, müdrec ve mevzû kırâatlerle ilgili bir inceleme ve değerlendirme yapılmayacaktır.

1.1.3. Konuyla İlgili Bazı Kırâat Terimleri

İlimler kavramlar olmadan anlaşılamaz. Bu bakımdan terimler, ilimlerin temel zeminini oluşturmaktadır. Kırâat ilminin de diğertilimlerde olduğu gibi kendi içinde birçok kavramı vardır. Özellikle kırâat ve tecvid alanları kavram açısından oldukça geniş ve zengin alanlardır. Hicri 2. yüzyıldan bu yana zikredilen alanlarda eser kaleme alan âlimlerimiz bu kavram zenginliğine katkıda bulunmuşlardır. Ancak burada, çalışmada sıkça kullanılan terimler açıklanmaktadır. Ayrıca sözlük anlamları, lügat kitaplarına bırakılmakta ve kavramların sadece terim anlamlarıyla iktifa edilmektedir. Bununla birlikte bazı kavramlar, konunun işlendiği ilgili başlık altında yeri gelince verilmektedir.

⁴⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzülü ve Kırâati*, 267.

⁴⁷ Kurt, "Tarihi Seyri İtibariyle Kırâat İlmî", 29.

1.1.3.1. Kırâat ve Kurâ

Ele alınan konuda geçeceği tahmin edilen bazı kırâat terimleri vardır. Bunlardan ilki kırâat terimidir. Kırâat, bağlı oldukları imamdan aynı okuyuş tarzını, râvilerin rivayet etmelerine denilmektedir. Bu durumda o kırâat, imam mertebesinde temsil edilen bir okuyuş olmakta ve kırâat diye isimlendirilmektedir. Örnek olarak Âsım kırâati denildiğinde râvilerinin de aynı okuyuşu rivayet ettikleri anlaşılmaktadır.⁴⁸ Her kırâat imamının hemen hemen iki râvisi bulunmaktadır. Bir diğer kavram ise kurrâdır. Kurrâ, yedi veya on kırâatin kendilerine nispet edildiği meşhur imamlara denilmektedir.⁴⁹ Cumhura göre kurrâ, yedi iken İbnü'l-Cezerî bunu, ona çıkarmaktadır.

1.1.3.2. Râvi ve Rivayet

Bu başlık altında, çalışmada karşılaşılabilecek olan râvi ve rivayet kavramları açıklanacaktır. Râvi, hocasından yani kırâat imamından aldığı okuyuş formu, diğer râvilerin rivayet ettiği okuyuş biçiminden farklı olan kişiye denilmektedir.⁵⁰ On kırâat imamının meşhur olmuş ikişer râvisi bulunmaktadır. Bu râviler, imamlarına nispetle tanınmaktadır.⁵¹ Örnek verecek olursak, kırâat-ı Âsım rivayet-i Hafs⁵² gibi ifade edilmektedir. Râvi ile bağlantılı olan rivayet kavramı ise imamların râvileri arasındaki ihtilafları ifade etmektedir.⁵³

1.1.3.3. Kırâat-ı Seb'a ve Kırâat-ı Aşere

Kırâat ilminde gelişen ve tezde sıkça yer verilecek olan iki terim daha vardır. Bunların ilki kırâat-ı seb'adır. Kırâat-ı Seb'a, Ebû Amr ed-Dânî'nin "*et-Teysîr*" ve İmam Şatıbî'nin "*Hirzû'l-Emânî*" adlı eserlerinin ihtiva ettiği kırâat vecihlerine yani okuyuşlarına denilmektedir. Yedi kırâati ihtiva eden birçok eser vardır. Ancak zikri geçen eserlerin diğerlerine göre daha fazla rağbet gördüğü ve yedi kırâat üzerine verilen eğitim öğretimde bu eserlerin esas alındığı bilinmektedir.⁵⁴

⁴⁸ Mustafa Atilla Akdemir, *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 61.

⁴⁹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzülü ve Kırâati*, 241.

⁵⁰ Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 112.

⁵¹ Ahmed Mahmud Abdüsseî, *el-Vâfî fî keyfiyeti't-tertili'l-Kurân'i'l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 13.

⁵² Mehdi Muhammed Harâzî, *Buğyetü'l-mürîd min ahkâmî't-tecvîd*, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2001), 51.

⁵³ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzülü ve Kırâati*, 241.

⁵⁴ Hasan Tahsin Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 30.

Diğeri ise kırâat- aşere olarak ifade edilmektedir. İbnü'l-Cezeri'nin "*et-Tahbîr*" ve "*ed-Dürre*" adlı eserlerinin ihtiva ettiği kırâat vecihleri, kırâat-i aşere kavramını oluşturmaktadır. İbnü'l-Cezeri bu eserlerinde yedi kırâate, bu üç kırâati de ilave etmektedir. On kırâat üzerinden yapılan eğitim öğretimde bu eserler esas alınmaktadır.⁵⁵

1.1.3.4. Tarik, Mısır Tariki ve İstanbul Tariki

Kırâat konusunda kullanılan diğer terimler arasında tarik, Mısır ve İstanbul tariki gibi ifadeler de yer almaktadır. Buna göre tarik, râvilerden sonra gelenlerin kırâat ihtilaflarına denilmektedir.⁵⁶

Kırâat ilminde genelde iki tarikten söz edilmektedir. Bunların ilki Mısır, diğeri İstanbul tarikleridir. Mısır Tariki, İmam Şatıbî'nin "*eş-Şatıbiyye*" ve "*Hirzû'l-Emânî*" adlı eserlerinin temel kaynak olarak kabul edildiği eğitim öğretim usûlüdür. Bu usûlde "*et-Teysîr*" ve "*et-Tahbîr*" adlı eserler ikinci derecede istifade edilen eserlerdir. Bu usûl, "*Şatıbiyye*" adıyla da anılmaktadır.⁵⁷

İstanbul Tariki, İmam ed-Dânî'nin "*et-Teysîr*" ve İbnü'l-Cezeri'nin "*et-Tahbîr*" adlı eserinin temel kaynak kabul edildiği kırâat eğitim metodudur. Bu metotta "*Hirzû'l-Emânî*" ve "*ed-Dürre*" adlı eserler ikinci derece kaynak olarak kabul edilmektedir.⁵⁸

1.1.3.5. Resmu'l-Osmânî

Resmu'l-Osmânî, Hz. Osman (r.a.) zamanında kurulan komisyonun kullandığı yazı hattına denilmektedir.⁵⁹ Ya da diğer bir ifadeyle mushafın yazılmasında kabul edilen, sahabenin ittifak ettiği hatta Kur'ân kitabesinde uyulması zaruri olan yazım şekli ve kurallar bütünüdür.⁶⁰ Özel bir imlâ yapısına sahip olan Resmu'l-Osmânî, aynı özellikleri taşıyan kelimelerin farklı yerlerde farklı şekilde yazılmasına da imkân vermektedir.⁶¹ Bununla beraber Resmu'l-Osmânî'nin, diğer bir ifadeyle Kur'ân kitabesinin dayandığı, tabi olduğu asıl nokta ise rivayet ve nakildir.⁶² Zira bu nakil ve rivayetler sahih ve muttasıl senetle Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır.

⁵⁵ Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, 129.

⁵⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzülü ve Kırâati*, 241.

⁵⁷ Akdemir, *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, 121.

⁵⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzülü ve Kırâati*, 249.

⁵⁹ Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, 114.

⁶⁰ Cüneyt Eren – Muammer Erbaş, *Kurân İlimleri ve Tefsir İstılahları*, (İzmir: Birleşik Matbaacılık, 2012), 224.

⁶¹ Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi*, (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 160.

⁶² Abdülfettâh İsmail Selbî, *Resmu'l-Mushafi'l-Osmânî*, (Cidde: Dâru's-Şurûk, 1983), 27.

1.1.3.6. Vakf ve Vasl

Kırâat ilminde vakf ve vasl iki ayrı terimdir. Çalışmada bu terimlere sıkça müracaat edileceğinden burada açıklanmaları zaruret haline gelmektedir. Buna göre vakf, nefesle birlikte sesi kesmektir.⁶³ Diğer bir ifadeyle, tekrar başlamak niyetiyle kelime üzerinde normal bir sürede ve nefes alacak şekilde sesi kesmektir.⁶⁴ Vaslın zıddıdır. Bunlar bazen okuyucunun zorunluluğundan bazen de cümlelerin anlam bütünlüğünün sağlanmasından kaynaklanmaktadır.

Vasl, sesi ve nefesi kesmeden bir kelimeyi diğer kelimeye bağlamaktır. Vakfın zıddıdır.⁶⁵ Diğer bir tanımında ise kelimeleri veya ayetleri belirli kurallar dâhilinde birleştirmek ve öylece okumak olarak anlaşılmaktadır.⁶⁶

1.1.3.7. Tahkîk ve Hulûf

Kırâatle alakalı bu tezde kullanılacak terimlerden diğer ikisi tahkîk ve hulûftür. Tahkîk, şedde, hareke, gunne, med gibi hususlarda aşırıya kaçmadan lakin hakkını vererek harfi okumaktır.⁶⁷ Bununla beraber kırâat eğitiminde tahkîk, kırâat imamı veya râvisinin bir kelimedede birden çok okuyuşundan ilkinde verilen addır. Bu çalışmada tahkîk bu anlamda kullanılmaktadır. Hulûf ise kırâat imamı veya râvisinin ilk okuyuşu hariç olmak üzere diğer imamlara muvafakat ettiği diğer okuyuşlarına denilmektedir.⁶⁸ Daha açık bir ifadeyle birden fazla okuma şekli⁶⁹ olması durumunda ilk okuyuştan sonraki okuyuşlara verilen addır.

1.1.4. Yedi Harf Meselesinin Kırâatlerle İlişkisi

Yedi harf ya da diğer tabiriyle ahru'f-ı seb'a kırâat ilminin tarihsel gelişim sürecinde çokça tartışılan, bu konu hakkında birçok eserler ve yazılar yazılan bir konu hüviyetini kazanmaktadır. Burada yedi harf meselesi hakkındaki temel görüşleri

⁶³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Se'dan ed-Darîr, *el-Vakfu ve'l-ibtida fî Kitâbillâhi Azze ve Celle*, thk. Muhammed Halil er-Razûk (Birleşik Arap Emirlikleri: Merkezü Cumuati'l-Macîd 2002), 34.

⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 183; Mehmet Adıgüzel, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi ve Tilaveti*, (Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, 2001), 118.

⁶⁵ Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 142.

⁶⁶ Ramazan Pakdîl, *Talim Tecvid ve Kırâat*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013), 325; Nurettin Başyigit, *Güzel Kur'an Okuma Usûlü*, (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 125.

⁶⁷ Safvan Davûdî, *Kavâidü't-tecvîd*, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2010), 164.

⁶⁸ Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 63.

⁶⁹ Siraceddin Öztoprak, *Kur'an Kırâati*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2005), 61.

vermeye ve kırâat ihtilaflarıyla olan bağlantısı üzerinde durmaya gayret gösterilmektedir.

Ahrufu's-seb'a'nın temel dayanağı, bu konuda varid olan hadislerdir. Altmışın üzerinde yedi harf meselesiyle ilgili rivayet vardır. Bu rivayetler yirminin üzerinde sahabeden nakledilmektedir.⁷⁰ Sahih kabul edilen rivayetler göz önüne alındığında yedi harfle ilgili hadislerdeki temel anlamın, tevatür seviyesine ulaştığı sonucuna varılabilir.⁷¹ Bu hadisler birçok hadis kaynağında yer almaktadır.

Bu konuda rivayet edilen meşhur bir hadiste Hz. Ömer bahse konu olan olayı şu şekilde anlatmaktadır: “Hişâm b. Hakîm’in Furkân sûresini okuduğunu işittim. Hişâm bu sûreyi Hz. Peygamber’in bana okutmadığı şekilde okuyordu. Neredeyse üzerine atılacaktım lakin selam verinceye kadar onu bekledim. Selam verince yakasına yapışıp onu Rasulüllah’a götürdüm. Hz. Nebi’ye ‘Hişâm, Furkân sûresini benim okuduğum şekilde okumuyor’ dedim. Rasulüllah, Hişâm’a ‘oku’ dedi. Hişâm, Hz. Nebi’den duyduğu şekilde Furkân sûresini okudu. Rasulüllah, ‘Bu sûre bu şekilde indirildi’ buyurdu. Sonra bana ‘oku’ dedi. Ben de okudum. Bunun üzerine Hz. Nebi ‘Bu okuduğun şekilde indirildi’ buyurdu. Bütün bunlardan sonra Hz. Nebi, ‘Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir. Ondan kolayınıza geleni okuyun’ buyurdu.”⁷²

Bu ve buna benzer rivayetlerden yedi harfin, Kur’ân’ın okunması ve ezberlenmesinde bir ruhsat ve kolaylık olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca tek varyant üzere gelen önceki semavi kitaplardan temyiz edilmesinde ve Kur’ân’ın icâz yönündeki zenginliklerinin yansıtılmasında yedi harf faktörü belirleyici olmaktadır.⁷³ Bunun yanında yedi harfin mahiyetinin rivayetlerde açıklanmaması bu konuda farklı yorumların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Burada konuyla ilgili yorumların tartışmasına girilmeyecektir. Ancak konunun zihinlerde daha anlaşılır hale gelmesi adına yedi harfin mahiyetine dair öne çıkmış bazı görüşlere yer verilecektir.

Yedi harften, gelenekte şu hususlar anlaşılmaktadır. Yedi harften kasıt, Arap dilinin yedi lehçesidir veya Kureyş başta olmak üzere yedi lehçesidir. Bu, âlimlerin

⁷⁰ Muhammed Mustafa el-A‘zami, *The History Of The Qur’anic Text From Revelation To Kompilation A Comparative Study With The Old And New Testaments*, trc. Ömer Türker – Fatih Serenli, (İstanbul, İz Yayıncılık, 2011), 202.

⁷¹ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 90.

⁷² Ebû Dâvûd, “Salât”, 355 (No. 1475).

⁷³ Mennâ el-Kattân, *Nüzülü’l-Kur’ân alâ seb’ati ahrufin*, (Kahire: Mektebetü’l-Vehbe, ts.), 101-107.

çoğunluğunun görüşüdür.⁷⁴ Yedi harfle ilgili ikinci görüş, yedi harfle, birden fazla kırâatin kastedildiği görüşüdür. Dolayısıyla yedi sayısından maksat burada çokluk ifade etmesidir.⁷⁵ Bir diğer görüşe göre yedi harfle, helal, haram, muhkem ve müteşabih gibi konuların işlendiği ayetlerdir. Dördüncü görüşe göre yedi harfle, yedi vecih kastedilmektedir. Yani aslında aynı anlamı ifade eden değişik lafızların söylenmesi olarak anlaşılmaktadır.⁷⁶ Beşinci görüşe göre yedi harf, müşkil bir kavram olarak algılanmaktadır. Bu görüşe göre yedi harf kavramına, kesin bir anlam yüklemek mümkün görülmemektedir.

Yedi harften maksadın, yedi kırâat ya da yedi kırâat imamı olmadığı açıktır. Zira ahru fu's-seb'a kavramına, asr-ı saadette denk gelinmekte buna mukabil yedi kırâat imamının sonraki dönemlerde ortaya çıktığı bilinmektedir. Yedi kırâat ise temelde yedi harf kavramının içine girmekle birlikte kavramsal olarak, ilimlerin tedvin edildiği hicri ikinci asırda karşımıza çıkmaktadır.

Burada serdedilen görüşlerden en isabetli olanı, yedi harfin birden fazla kırâati ihtiva ettiği görüşüdür. Zira hadislerde yedi harfin neyi ifade ettiğinin tam olarak açıklanmaması, ayet ve hadislerde yedi sayısının çokluğu ifade etmek üzere kesretten kinaye olarak kullanılması bu görüşü desteklemektedir.⁷⁷ Bu görüş, yedi harf ruhsatının lehçe farklılıklarıyla gerçekleştiği görüşüyle de⁷⁸ telif edilebilmektedir. Son tahlilde ahru fu's-seb'a kavramının, diğer bir ifadeyle kırâat ihtilaflarının müslümanlar için kolaylık ve hafiflik olduğu sonucu önümüzde durmaktadır.⁷⁹ Bu bağlamda yedi harf meselesinin sosyo-kültürel alt yapısının da olduğu ifade edilmektedir.⁸⁰

Yedi harfin, birinci bölümü oluşturan kırâat farklılıklarını da içine alan bir kavram olduğu unutulmamalıdır. Enfâl ve Tevbe sûreleri özelinde ikinci bölümde işlenecek kırâat farklılıklarının anlama etkisi konusu da yedi harfin çerçevesine girmektedir. Lakin yedi harfin kapsamına giren kırâat farklılıklarının bir kısmını anlama etki eden farklılıklar oluşturmakta diğer bir kısmını anlama etki etmeyen fonetik ses

⁷⁴ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzülü ve Kırâati*, 63.

⁷⁵ Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 69.

⁷⁶ Ebü'l-Kâsım Yusuf b. Ali b. Cebbâre el-Mağribî, *el-Kâmil fil'l-kırâati'l-aşr ve'l-erbaîne'z-zâide aleyhâ*, thk. Cemal b. Seyyid, (b.y.: Müessesetü's-Semâ, 2007), 90.

⁷⁷ Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, (Ankara: Avrasya Yayınları, 2004), 343-344.

⁷⁸ Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 149; Mustafa Kılıç, *Kırâat-Tefsir İlişkisi: Zemahşerî Örneği*, (İstanbul: Pasifik Ofset, 2015), 105.

⁷⁹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, thk. Merkezî'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, (Medine: Mucemmu'l-Meliki'l-Fahd, 1426), 1/532; Abdülhamit, *Teyisîru'r-Rahmân*, 18.

⁸⁰ Abdülhamit Birışık, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 36-38.

farklılıkları oluşturmaktadır.⁸¹ Anlamı etkilemeyen fonetik ses farklılıklarına işmam, imale, taklîl, tefhîm, terkîk, idğam gibi farklı okuyuşlar örnek gösterilmektedir. Zaten bu farklılıkların yazıda gösterilmesine ihtiyaç duyulmamakta bu farklılıklar kırâat imamları tarafından telaffuzda uygulanmakta ve şifahi olarak nakledilmektedir.⁸²

1.2. On Kırâate Göre Enfâl - Tevbe Sûrelerinde Lafızda ve Manada Değişiklik Oluşturan Kırâat Farklılıkları

1.2.1. Enfâl ve Tevbe Sûreleriyle İlgili Genel Bilgiler

Kur'ân-ı Kerim'de bulunan kırâat farklılıkları, anlama etki eden ve etmeyen farklılıkları içermektedir. Anlama etki etmeyen kırâat farklılıkları arasında daha önce zikredildiği gibi med, işmam, imale, taklîl, tefhîm, terkîk, idğam gibi lehçe farklılıklarından kaynaklanan fonetik farklılıklar bulunmaktadır. Anlama etki eden ihtilaflar, temelde sarf ve nahve dayalı ihtilaflardan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte sarf ve nahve dayalı farklılıkların tümünün anlama etki ettikleri söylenememektedir. Kırâat farklılıklarının anlama etkisine hareke, harf, bab ve kip değişiklikleri örnek olarak gösterilmektedir. Çalışmanın bu kısmında Enfâl ve Tevbe sûrelerindeki kıraat ihtilafları, çeşitli başlıklar altında birlikte ele alınmaktadır. Bu ihtilaflara geçmeden önce sûreler hakkında bazı bilgilere yer verilecektir. Zira incelenecek sûreler hakkında verilecek bilgilerin, meselenin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.2.1.1. Enfâl Sûresiyle İlgili Bilgiler

Enfâl kelimesi, nefl kökünden gelen nefel kelimesinin çoğulu olup, “*savaşta elde edilen ganimetler*” anlamına gelmektedir. Nefl ise “*bir şeydeki fazlalık*” demektir.⁸³ Bazı âlimlere göre enfâl “*humus*” diye ifade edilen, ganimetlerden Allah ve Rasulü için ayrılması gereken beşte birlik (1/5) hisse demektir. Bazıları ise enfâl kelimesini, müşriklerin kaçarken geride bıraktıkları köle ve hayvan gibi ganimetler olarak açıklamaktadırlar.⁸⁴ Bu sûrenin muhtevasına bakıldığında enfâl, Bedir savaşında

⁸¹ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-İbâne an meâni'l-kırâat*, thk. Abdülfettâh İsmail es-Selbî, (Kahire: Dâru'n-Nehdati'l-Mısri, ts.), 46-49.

⁸² Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 72.

⁸³ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 1638.

⁸⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân ân te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. İsmâ Fâris – Beşar Marûf, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993), 4/6.

elde edilen ganimetleri ifade etmektedir. Zira bu sûre “*Sana savaş ganimetlerinden sorarlar...*” ayetiyle başlamaktadır.⁸⁵

Enfâl sûresi, ismini birinci ayetinde geçen “*Enfâl*” kelimesinden almaktadır. Bunun yanında sûre, Bedir savaşını anlatmasından dolayı “*Bedir Sûresi*” diye de adlandırılmaktadır.⁸⁶ Bu sûrenin hicretin ikinci yılında Bedir savaşından sonra nazil olduğu beyan edilmektedir. Mushaf tertibinde sekizinci ve nüzül sıralamasında ise seksen sekizinci sırada yer alan⁸⁷ sûrenin, Medine döneminde 75 ayet olarak nazil olduğu beyan edilmektedir.⁸⁸ Sûrenin otuzuncu ayetinin⁸⁹ veya 30-36. ayetlerinin⁹⁰ Mekke’de indiğini ifade edenler de vardır.

Sûrenin sebebi nüzülü ise Bedir savaşının ganimetlerinin nasıl paylaşılacağı konusunda hükmü muhacirlerin mi yoksa ensarın mı vereceği meselesinden kaynaklanmaktadır. Bu mesele tartışma konusu olunca ashabin konuyu Hz. Peygamber’e taşıdığı beyan edilmektedir. Bunun üzerine Enfâl sûresinin nazil olduğu rivayetlerde belirtmektedir.⁹¹ Bu sûrenin nüzül sebebine dair, klasik yaklaşımın dışında yapılan ve zikredilmesi uygun görülen bir değerlendirme de vardır. Bu değerlendirmede nüzül sebebinin, ganimet taksimine dair sorulan fetva olmadığı vurgulanmakta ve aksine, sûrenin daha büyük bir olay neticesinde nazil olduğu beyan edilmektedir. Buna göre, Bedir savaşından önce Hz. Nebi’nin, ashabına bazı vaatlerde bulunduğu bildirilmektedir. Bu vaatler, mücahitlerin, savaşta öldürdükleri müşriklerin üzerlerindeki ganimetleri alabilecekleri ve sağ olarak ele geçirdikleri düşmanlara köle olarak sahip olabilecekleri şeklinde ifade edilmektedir. Ancak cephe hattının gerisinde, destekçi olarak savaşa katılan mücahitler için bu durum imkân dâhilinde olmamaktadır. Neticede savaş sonundaki ganimet taksiminde Hz. Nebi, cephe gerisinde savaşan mücahitlere ganimet vermek isteyince, kendilerine vaatte bulunulanların Hz. Nebi’ye itiraz ettikleri beyan edilmektedir.⁹² Ayet ise bu itirazlara, peygamberin taksimine rıza

⁸⁵ Vehbe ez-Zühaylî, *Tefsirü'l-münîr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1991), 9/236.

⁸⁶ İbn Âşûr Muhammed el-Fâzıl b. Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984), 9/245.

⁸⁷ Hayreddin Karaman vd., *Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an Yolu Tefsiri*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 2/658.

⁸⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. Lütfullah Cebeci vd., (İstanbul: Akçağ Yayınevi, 2016), 4/363.

⁸⁹ Ebû'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-akrâ*, thk. Abdülhak Abdüddayim Seyfûlkadı, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, ts.), 1/121.

⁹⁰ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, (İzmir: Anadolu Yayınları, 1987), 5/2317.

⁹¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/363.

⁹² Muhammed Coşkun, *Kur'an Yorumunda Sîret-Nüzül İlişkisi*, (İstanbul: Fikir Yayıncılık, 2014), 44-45.

gösterilmesi gerektiği şeklinde cevap vermektedir. Dolayısıyla nüzül sebebine dair bu yaklaşım dikkat çekici olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan başta Ebû Cehil olmak üzere müşriklerin hicretinden önce Hz. Nebi'ye söyledikleri sözler sebebiyle nazil olduğu da ifade edilmektedir. Bu bağlamda sûrenin otuz ikinci ayetinde, müşriklerin dile getirdikleri iddialar, Allah tarafından Hz. Peygamber'e hatırlatılmaktadır.⁹³

1.2.1.2. Enfâl Sûresinin Muhtevası

Enfâl sûresi, Bedir savaşından sonra savaş ahkâmıyla ilgili birçok meseleyi açıklamaktadır. Burada sûrenin muhtevası, konu bütünlüğü de dikkate alarak vakf-ı rukû' alametlerine⁹⁴ göre tasnif edilerek incelenmektedir.

Birinci vakf-ı rukû', 1 ile 10. ayetlerden oluşmaktadır. Bu pasajda savaşın amaç ve hikmetine dikkat çekilmektedir. İlk ayette ganimetlerin nasıl paylaşılacağına dair ashabın sorusu dile getirilmektedir. Ancak devamında ganimet taksimatına dair hükümler yerine savaşın niye yapıldığı açıklanmaktadır. Bu açıdan savaşın Allah yolunda yapılması gerektiği, hedefin sadece ganimet veya maddi kazanç olmadığı vurgulanmaktadır. Müminlerin, temel vasıflarından olan namazı ikâme etmek, infak etmek ve Allah'tan korkmak gibi özellikleri vurgulamaktadır.

Kureyş kervanına müdahale için yola çıkan müslümanların, kervanın rota değiştirmesi üzerine, kervanı kurtarmaya gelen müşriklerle karşı karşıya geldikleri sahne tasvir edilmektedir. Müslümanların, gelen ordu ile savaşıp savaşmama konusunda Hz. Peygamber ile yaptıkları tartışmalar dile getirilmektedir. Yapılan savaşta Allah'ın müminlere yaptığı yardım zikredilmektedir.⁹⁵

İkinci vakf-ı rukû' ise 11-19 arası ayetlerden müteşekkildir. Dokuz ayetlik bu grupta Allah'ın, müminlere cesaret ve sekinet ihsan etmesinden, meleklerle yardım etmesinden ve yardımın şeklinden bahsedilmektedir. Ayrıca müminlerin savaşta takınmaları gereken tavır anlatılmakta ve bu arada kâfirlerin yenilgisine de vurgu

⁹³ İbn Teymiyye Ebû'l Abbas Takıyüddîn Ahmed b. Abdülhâlim el-Harrânî, *el-Câmi'u li-keleml-i'l-İmam İbn Teymiyye fi't-tefsîr*, thk. İyad bin Abdüllatif el-Kaysî, trc. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Karınca ve Polen Yayınları, 2017), 4/417.

⁹⁴ “*Vakf-ı Rukû': Kurân-ı Kerim'de sûrelerde konu başlangıç ve bitişlerini ifade eden yerleri ifade etmek üzere konulan ve yaklaşık olarak on ayeti barındıran pasajlara denilmektedir. Aşr/Rukû' kelimesinin kısaltmasıdır.*”; bk. Pakdil, *Talim, Tecvid ve Kırâat*, 245.

⁹⁵ Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-tevil*, 1/631.

yapılmaktadır. Savaşta kâfirleri mağlubiyete uğratan gerçek failin Allah olduğu ok atma(!) örneğiyle izah edilmektedir.⁹⁶

Üçüncü vakf-ı rukû', 20-28. ayetlerden oluşan pasajdır. Burada konu, Allah'ın ve elçisinin sözlerini işittiği halde önem vermeyen kimselere, ağır eleştiriler getirilerek devam ettirilmektedir. Çünkü fiziken sağlıklı olmalarına rağmen bu kimseler sağır ve dilsiz olarak nitelendirilmektedirler. Yine Allah ve Rasul'ünün davet ettiği ve insanlığa hayat verici olarak nitelendirdiği vahiylerle, müminlerin icabet etmeleri istenmektedir. Ayrıca zulme sessiz kalanlara da azabın isabet edeceği gerçeği dile getirilmektedir. Müminlerin, Allah tarafından desteklendikleri, zayıf iken güçlü hale geldikleri hatırlatılmakta bu açıdan Allah ve Rasul'üne tam bağlılık vurgusu yapılmaktadır.

Dördüncü vakf-ı rukû', 29-37. ayetlerin oluşturduğu pasajdır. Bu pasajda dünyadaki imtihan sebepleri anlatılmakta ve müttakilere ahirette verilecek nimetlerden bahsedilmektedir. Bu arada kâfirlerin Kurân ayetlerine karşı takındıkları tavırları, alaycı bir üslupla azabı hemen istemeleri ve müminlere kurdukları tuzaklar örneklendirilmektedir. Neticede müşriklerin, Kâbe için yerine getirdikleri hizmetlerin ve onu korumak için yaptıkları infakların, Allah indinde hiç bir karşılığının olmadığı etkili şekilde dile getirilmektedir.

Beşinci vakf-ı rukû', 38-44. ayetlerden teşekkül etmektedir. Beş ayetlik bu bölümde inkârcılara bazı uyarılar yapılmaktadır. Bunun ardından müminlere, fitne ortadan kalkıncaya kadar mücadelelerini sürdürmeleri telkin edilmektedir. Ganimetlerin nasıl taksim edileceği anlatıldıktan sonra Bedir savaşında tarafların konumları izah edilmektedir.

Altıncı vakf-ı rukû', 45-48. ayetlerden oluşmaktadır. İçinde önemli uyarıların bulunduğu üç ayetlik bu kısımda hem müminlere savaşta sebat etmeleri telkin edilmekte hem de birlik beraberlik vurgusu yapılmaktadır. Yine müminler, kâfirlere ait huylardan sakınmaları konusunda uyarılmaktadır. Şeytanın, kâfirleri nasıl tuzağa düşürdüğü örneklendirilerek anlatılmaktadır.

Yedinci vakf-ı rukû'yu 49-58. ayetler oluşturmaktadır. Münafıkların karakterlerinin tahlil edildiği bu on ayetlik bölümde münafıkların gidişatı, Firavun ailesi üzerinden anlatılmaktadır. Bu bağlamda milletlerin güzel meziyetleri devam ettikçe

⁹⁶ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-tevil*, 1/637.

Allah'ın onlara verdiği nimetlerin de sekteye uğramayacağı dile getirilmektedir. Ayrıca Medine'de yahudi kabilesiyle yapılan anlaşmaya, yahudilerin uymadıkları anlatılmakta ve buna karşı alınacak tedbirlerden bahsedilmektedir.

Sekizinci vakf-ı rukû', 59-64. ayetlerden müteşekkildir. İnkârcılara yapılan tehditle başlayan bölümde, düşmanlara karşı hazırlık yapılması için müminlere çağrı yapılmaktadır. Düşmanların hilelerine karşı uyanık olmaları tavsiye edilmekte ve barış söz konusu olduğunda müslümanların buna olumlu cevap vermesi istenmektedir. Neticede Evs ve Hazreç kabilelerinin barışmasının Allah'ın bir lütfu olduğu hatırlatılmaktadır.

Dokuzuncu vakf-ı rukû' ise 65-69. ayetlerin oluşturduğu pasajdır. Bu pasajın baş tarafında rakamsal açıdan müslümanların ne kadar müşriğe denk geldiği ifade edilmektedir. Ardından, galibiyet elde edinceye kadar mücadelenin devam etmesi gerektiği, savaşın hedefi olan zafere daha uygun görüldüğünden, fidye karşılığı esirlerin serbest bırakılması eleştirilmektedir. Ayrıca savaşta elde edilen ganimetlerin helal olduğu vurgulanmaktadır.

Son vakf-ı rukû' ise 70-75. ayetlerden oluşmaktadır. Sürenin bu son pasajında düşmanların ihanetlerine karşı müminlerin teyakkuza olmaları tavsiye edilmektedir. Değişik faziletlerle donanmış müminlerin birbirinin dostu olduğu ifade edilmekte ve burada hicrete katılmayanların durumuna açıklık getirilmektedir. Buna karşılık kâfirlerin de birbirinin yardımcıları olduğu ifade edilmektedir.

1.2.1.3. Tevbe Sûresiyle İlgili Bilgiler

Tebük seferine çeşitli mazeretler öne sürerek katılmayanların tevbelerinin kabul edildiğini ifade etmesinden dolayı bu sûreye Tevbe adı verilmektedir.⁹⁷ Bununla beraber sûreye *Berâe*, *Mukaşkışa*, *Mubasire*, *Müşerdide*, *Muhsiye*, *Fadıha*, *Müsira*, *Hafıra*, *Münekkile*, *Müdemdime* ve *Sûretü'l-Azab* gibi çeşitli isimler de verilmektedir. Tevbe sûresinin, Hz. Peygamberin vefatına yakın bir zamanda⁹⁸ Nasr sûresinden önce, Mâide sûresinden sonra Medine'de nazil olduğu haber verilmektedir. 129 ayet olan bu sûre,

⁹⁷ Yıldırım, *Asrın Kur'an Tefsiri*, 5/2418.

⁹⁸ Ebû'l Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Şihâbiddîn İbn Kesîr ed-Dımeşkî, *Tefsir-i İbn Kesîr*, thk. Salah Abdülfettah Halidî, (Umman: Dâru'l-Fârûk, 2008), 3/1017.

nüzül sırasına göre yüz on üçüncü, Kur'ân'daki sıralamasına göre ise dokuzuncu sûre olmaktadır.⁹⁹

Nüzül sebebiyle ilgili şu rivayet, bize ışık tutmaktadır. Hz. Nebi'nin, Tebük seferi dönüşünde Hz. Ebû Bekir'i, hac emiri olarak kafilenin başında görevlendirdiği beyan edilmektedir. O, beraberindekilerle yola çıkınca ardından hemen Tevbe sûresinin baş tarafının nazil olduğu görülmektedir. Bunun üzerine Rasulüllah, hac etmek için yola çıkanlara yeni nazil olan ayetleri ulaştırması için Hz. Ali'ye görev verdiği bilinmektedir. O, Hz. Ebû Bekir'e yetişince Hz. Ebû Bekir'in, kendisine 'Emir misin memur musun?' diye sorduğu aktarılmaktadır. Hz. Ali'nin bu soruya 'memurum' diye cevap verdiği bildirilmektedir. Bütün bunlardan sonra beraber Mekke'ye doğru yola devam ettikleri, Hac menâsikini yaptıkları ve Hz. Ali'nin kurban bayramının birinci günü insanlara hitap ettiği rivayet edilmektedir. O, Hz. Nebi'nin elçisi olduğunu ilan ettikten sonra bu sûreden bir kısım ayetleri okuduğu, bu bağlamda bu seneden sonra Mekke'ye müşriklerin asla yaklaşamayacağı, Kâbe'yi kimsenin anadan üryan tavaf edemeyeceği, mümin olmayanın cennete giremeyeceği ve verilen sözlerin muhakkak yerine getirileceği gibi hususları dile getirdiği aktarılmaktadır.¹⁰⁰

1.2.1.4. Tevbe Sûresinin Muhtevası

Tevbe sûresi, Enfâl sûresiyle konu bütünlüğü açısından örtüşmektedir. Bu sûrenin muhtevası da Enfâl sûresinde olduğu gibi vakf-ı rukû' alametlerine göre tasnif edilerek verilmektedir.

Birinci vakf-ı rukû', 1-6. ayetlerden oluşan gruptur. Müşrikleri tehdit eden bu sûre, onlara tevbe etmelerini tavsiye ile devam etmektedir. Müşriklerden anlaşmalarına uyanlara karşı, müminlerin de anlaşmalarının gereğini yapmaları emredilmektedir. Bu arada İslâm'ı kabul eden müşriklere nasıl muamele edileceği de ifade edilmektedir.

İkinci vakf-ı rukû', 7-16. ayetleri barındıran pasajdır. Bu pasaj, müşriklere karşı davranışlarda mütekabiliyet esasına vurguyla başlamaktadır. Müşriklerin iç ve dışlarının farklı olduğu ve bu yüzden dünya hayatını benimseyerek tevhide sırt döndükleri beyan edilmektedir. Ayrıca onların sözlerinde durmadıkları ve yeminlerini tutmadıkları

⁹⁹ DİB, *Kur'ân Yolu*, 716.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/304; İbn Kesîr, *Tefsir-i kebîr*, 3/1017; Zühaylî, *Tefsiru'l-münîr*, 10/91.

müslümanların dikkatlerine sunulmaktadır. Müşriklerin bu tutumlarına karşı mücadele edilmesi ve müminlerin uyanık olması gerektiği belirtilmektedir.

Üçüncü vakf-ı ruku', 17-24. ayetlerden oluşmaktadır. Bu kısımda Allah'ın mescitlerini imar etmeye, müşriklerin layık olmayacağı aksine her zaman müslümanların layık olduğu ifade edilmektedir. İman olmadıktan sonra yapılan amellerin değersiz olduğu anlatılmaktadır. Devam eden ayetlerde iman eden ve cihada katılanların üstünlüğünden söz edilmekte, onlara verilecek nimetlerden bahsedilmektedir. Bu arada içindekilerle birlikte dünyalıkların, müminleri, Allah'tan, Rasulü'nden ve cihattan alıkoymaması gerektiği hatırlatılmaktadır.

Dördüncü vakf-ı rukû'yu, 25-29. ayetler oluşturmaktadır. Beş ayetlik bu pasajda Huneyn savaşı, Allah'ın, müminlere sekinet indirmesi ve meleklerle yardım etmesi anlatılmaktadır. Ayrıca müşriklerin Mescid-i Haram'a yaklaşmaması ve ehl-i kitaptan cizye alınması da konu edilmektedir.

Beşinci vakfi rukû', 30-37. ayetlerden teşekkül etmektedir. Daha çok ehl-i kitaptan bahseden bu bölümde, onların İslâm'a karşı asılsız iddiaları ve tevhide karşı iftiraları anlatılmaktadır. Buna karşılık tevhidin önemi belirtilmekte ve Allah'ın nurunu tamamlayacağı vurgulanmaktadır. Devamında ehl-i kitabın din adamlarının yaptığı yanlışlar, hakettikleri azaplar ve haram aylar izah edilmektedir.

Altıncı vakf-ı rukû'nun 38-42. ayetlerden oluştuğu görülmektedir. Müminlere cihad için uyarıyla başlayan bölüm, Hz. Peygamber'in Medine'ye Hz. Ebû Bekir'le hicretine temas ederek devam etmektedir. Münafıkların cihad noktasındaki tutum ve davranışları tasvir edilmektedir.

Yedinci vakf-ı rukû', 43-59. ayetleri ihtiva etmektedir. On yedi ayetlik bu kısımda cihada katılma noktasında inanan ve inanmayanların profili tahlil edilmektedir. Bu noktada söylenen sözler ve sergilenen davranışlar irdelenmektedir. Ayrıca fitne kavramı üzerinden bazı örnekler verilmektedir. Bu bağlamda, münafık karakterin özellikleri tasvir edilmekte ve müminlere bazı tavsiyeler yapılmaktadır.

Sekizinci vakf-ı rukû', 60-66. ayetlerden oluşmaktadır. Zekâtın kimlere verileceğinin izah edildiği ayetle başlayan pasajda, münafıkların Hz. Nebî'ye sarfettikleri incitici sözler gün yüzüne çıkarılmaktadır. Bu bölümün geri kalanında münafıkların davranışları tek tek ele alınmakta ve akıbetleri kendilerine beyan edilmektedir.

Dokuzuncu vakf-ı rukû'ya bakıldığında, 67-72. ayetlerden oluştuğu görülmektedir. Yine münafıklardan bahseden bu bölümde onların hataları, ikiyüzlülükleri yüzlerine vurulmaktadır. Münafıklara karşı müslümanların güzel vasıfları ve onlara ahirette verilecek nimetler sıralanmaktadır.

Onuncu vakf-ı rukû' ise 73-80. ayetlerin oluşturduğu gruptur. Bu pasaj, Hz. Peygamber'e cihad emriyle başlamaktadır. Kâfir ve münafıkların yanlış davranışları, Hz. Nebî'ye suikast teşebbüsleri ve diğer hataları anlatılmaktadır. Sonlara doğru Allah'a düşmanlık yapanların affedilmeyeceğine temas edilmektedir.

On birinci vakf-ı rukû', 81-89. ayetleri barındırmaktadır. Burada cihada katılmayanların mazeretleri etkili bir dille tasvir edilmektedir. Buna karşılık Hz. Nebî'in onlara vermesi gereken cevap ve yapması gerekenler açıklanmaktadır. Hz. Rasul ve beraberindekilerin davranışları ve kazanacakları mükâfatlar sıralanmaktadır.

On ikinci vakf-ı rukû', 90-99. ayetlerden oluşmaktadır. Cihada karşı geçerli ve geçersiz mazereti olanların konu edildiği bu bölümde, imkânı olduğu halde cihada destek vermeyenler çok sert bir dille eleştirilmektedir. Sonlara doğru bedevilerin karakterleri betimlenmektedir.

On üçüncü vakf-ı rukû', 100-110. ayetleri içermektedir. Bu kısımda İslâm yolunda ilk olarak öne çıkan ensar ile muhacirler konu edilmekte ve onlara verilecek mükâfatlar açıklanmaktadır. Sadakanın temizleyici özelliğinden ve Hz. Elçi'nin duasının etkisinden bahsedilmektedir. Kuba ve Dırar mescidleri üzerinden takva kavramı anlatılmaktadır.

On dördüncü vakf-ı rukû', 111-118. ayetlerden teşekkül etmektedir. Dokuz ayetlik bu bölümde ise Allah yolundaki mücadele ve bunun sonucunda kazanılacak mükâfatlar, alışveriş örneği üzerinden anlatılmaktadır. Devamında küfür ve şirk üzere ölenlere Hz. Peygamber'in dua etmesi yasaklanmaktadır. Bu bağlamda Hz. İbrahim'in babası için edeceğini söylediği dua meselesine açıklık getirilmektedir. Allah'ın müminlere merhameti, Tebük seferine katılmayan üç müslüman üzerinden anlatılmaktadır.

On beşinci vakf-ı rukû', 119-122. ayetleri kapsamaktadır. Müslümanlara, Hz. Peygamber'i kendi canlarından öte savunmaları gerektiğinin hatırlatılmasıyla başlayan bölüm, cihad uğruna en küçük desteğin bile mükâfatlandırılacağıın beyanıyla devam

etmektedir. Toplumun belli kısımlarının cihada katılması, bir kısmının ise geride kalıp bazı vazifeleri yerine getirmesi istenmektedir.

Son vakf-ı rukû' ise 123-129. ayetleri ihtiva etmektedir. Bu pasajda, kâfirlere karşı cihad edilmesi istenmekte ardından vahiy geldiğinde müminlerin duyduğu sevinç anlatılmaktadır. İnsanların imtihan edilmesinden söz edilmekte ve bu imtihanda insanların sergiledikleri davranışlar teşrih edilmektedir. Hz. Rasul'ün ümmetine olan sevgi ve merhameti anlatılmakta ve sûre Allah'a tevekkül ile son bulmaktadır.

1.2.1.5. Enfâl ve Tevbe Sûreleri Arasındaki Münasebet

Enfâl ve Tevbe sûrelerinin tek sûre mi yoksa iki ayrı sûre mi olduğu ulema tarafından incelenmiştir. Bu iki sûreyi, tek sûre olarak görmeyen âlimler de vardır. Bu görüş sahiplerinin bazı gerekçeleri bulunmaktadır. Enfâl sûresinde geçen konuların Tevbe sûresinde açıklanması ve Tevbe sûresinin birçok isminin bulunması bu sûrelerin birbirinden ayrı sûreler olduğunu ileri sürenlerin gerekçeleri arasında sayılmaktadır. Ayrıca günümüze kadar iki sûre arasına besmele yazılmasa da ayrı olarak nakledilmesi, bu görüş sahiplerine göre iki sûrenin birbirinden ayrı olduğunu gösteren delillerdendir.¹⁰¹

Bu yaklaşıma karşılık olarak Enfâl ve Tevbe sûrelerini tek sûre olarak kabul eden bilginler de vardır. Zira onlar, iki sûre arasında birçok yönden bağ ve benzerlikler görmektedirler. Bunlar bizi iki sûrenin esasında birçok yönden tek sûre olarak kabul edilmesi gerektiği sonucuna götürmektedir. Örneğin Enfâl ve Tevbe sûrelerinin arası besmeleyle ayrılmamaktadır. Bu bağlamda Tevbe sûresinin başına besmele yazılmaması, bu sûrelerin tek sûre olarak kabul edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca bu iki sûre, tek bir sûre olarak kabul edildiğinde “*Tıval*” diye adlandırılan Kur’ân’ın yedi uzun sûresinden biri olmaktadır.¹⁰²

İki sûre arasında rivayet bağlamının yanında anlam birlikteliği ve konu bütünlüğü de bulunmaktadır. Enfâl sûresinde, yapılan anlaşmalara sadakat ön plana çıkarılmakta buna mukabil Tevbe sûresinde, yapılan anlaşmaların hangi hallerde bozulacağına temas edilmektedir. Yine iki sûre, savaş ve barış ahkâmına, devletlerarası

¹⁰¹ Zühaylî, *Tefsiru'l-münîr*, 10/93.

¹⁰² Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakaiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-tevîl*, thk. Halil Memûn, (Beyrut: Dâru'l-Meârif, 2009), 422.

hukuka dair ilkeler vermektedir. Dahası iki sûrenin savaş hakkında nazil olması, konularının benzerliklerine işaret etmekte ve böylece iki sûrenin tek sûre olarak kabul edilmesine yol açmaktadır.

İki sûrenin ortak yönlerinden bir diğeri, her iki sûrede münafıkların hallerinden bahsedilmesidir. Çünkü iki sûrenin, Bakara sûresinde savaşı anlatan üç ayetin adeta tefsiri mahiyetinde olduğunu düşünenler mevcuttur.¹⁰³ Bu bakımdan Bakara sûresinde savaşla ilgili üç ayet ve bu iki sûre, savaş ahkâmını müslümanlara öğretmektedir.

Hiz. Nebi'nin hayattayken Tevbe sûresinin ayrı bir sûre olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunmaması da bu iki sûrenin tek bir tek sûre olduğuna delil olarak görülmektedir. Hiz. Osman'dan gelen rivayette bu husus net bir şekilde açıklanmaktadır. Sûre veya ayet nazil olunca Hiz. Rasul, 'Bu ayet veya sûreyi şuraya şu şekilde koyunuz' diye tâlimat vermektedir. Dolayısıyla ayet ve sûreler bu meydana düzenlenmektedir. Rasulüllah'ın vefat etmesinin, Tevbe sûresi hakkında böyle bir duruma imkân vermediği beyan edilmektedir.¹⁰⁴ Hiz. Osman ve beraberindekilerin, iki sûre arasındaki konu benzerliğinden hareketle Tevbe sûresini, Enfâl sûresinin devamı gibi kabul ettikleri ve bu sebeple de ondan sonra gelmek üzere mushafta sıraladıkları görülmektedir. Bu, aynı zamanda dinde kıyas ilkesinin de işletilmesi anlamına gelmektedir.¹⁰⁵ İbn Abbas'ın (r.a.), sûrelerin tertibinde Enfâl ve Tevbe sûrelerinin neden "tıvâl" denilen uzun sûrelerin arasına koyulduğu ile alakalı Hiz. Osman'a bir soru yönelttiği bildirilmektedir. Bu soruya Hiz. Osman, 'Bu sûrelerin tertibinin tevkifi olmadığını ve yerlerini belirlemede içtihad ettiğini söyleyerek cevap vermektedir. İçtihadına gerekçe olarak bahsi geçen iki sûrenin aynı konuları ihtiva etmesini göstermektedir.'¹⁰⁶

Bunlardan da anlaşılacağı üzere Enfâl ve Tevbe sûreleri arasında konu bütünlüğünden amaç ve muhatap ortaklığına kadar birçok meselede ortak bir zemin bulunmaktadır. Buna ilave olarak, ayetler ve sûreler arasındaki münasebeti tespit etmede kullanılan genel bir kaidenin varlığından söz edilebilir. Buna göre ayetler,

¹⁰³ Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, (Mısır: Dâru's-Selâm, 1985), 4/2214.

¹⁰⁴ Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-tevil*. thk. Yusuf Bedevî – Muhyiddin Müstevî, (Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr, 2017), 1/661.

¹⁰⁵ "Tevbe sûresinin Enfâl sûresinden sonraya koyulması kararını veren Hiz. Osman ve ashabın bu işlemini dinde kıyasın delili olarak kabul eden âlimler vardır. Dolayısıyla Kur'an tertibinde bile kıyas ilkesi işletilmiştir ki bu diğer alanlara da kıyasın şamil olmasını gerektirmektedir." bk. *Tefsiru'l-münîr*, 10/93.

¹⁰⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tenâsuk'd-dürer fi tenâsubi's-suver*, trc. Mustafa Karakoç, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 73.

sûrelerin maksadını ortaya koyan mukaddimelerdir. Bu mukaddimelerle sûrenin gayesi anlaşılmaktadır.¹⁰⁷ Sebebi nüzûllerle sûrelerin gayelerine dair geniş bir bakış açısı kazanılmaktadır. Sûredeki ana tema, izlenen metod ve yapılan hitaplar, bir bütünlük içinde sûrenin vermek istediği mesajı ya da mesajları bize göstermektedir. Bu ve benzeri yöntemlerle sûreler arasındaki münasebetler tespit edilebilmektedir. Buradan hareketle yukarıda bu yönleri anlatılan Enfâl ve Tevbe sûrelerinin bir sûre olarak telakki edilmesi, üzerinde durulması gereken noktalardan birisidir.

1.2.1.6. Tevbe Sûresinin Besmeleyle Başlamaması

Başında besmele bulunmayan tek sûre olma özelliğini taşıyan Tevbe sûresi, İslâm düşmanlarına karşı tehditle başlamaktadır.¹⁰⁸ Genel olarak savaşı ilgilendiren hükümleri barındırmasından dolayı baş tarafında Allah'ın adıyla başlamayı beyan eden besmeleyle kırâat edilmemektedir.¹⁰⁹ İbn Abbas'tan gelen şu rivayet bunu desteklemektedir. İbn Abbas'ın, Hz. Ali'ye bu sûrenin başında neden besmele yazılmadığını sorduğu, onun, cevaben besmelenin bir emân olduğunu söylediği rivayet edilmektedir. Ayrıca Tevbe sûresinin kılıcı ve süresi biten sözleşmelerin atılmasına dair hükümleri getirdiği, bu durumda emânın olmayacağını ifade edildiği de belirtilmektedir. Süfyân b. Uyeyne'den gelen diğer rivayette, Tevbe sûresinin başında besmelenin yazılmadığı zira besmelede rahmetin olduğu, rahmetin ise emân anlamı taşıdığı aktarılmaktadır.¹¹⁰ Bu anlamda, müşriklere emân olmadığı belirtilmektedir. Çünkü sûre onlar hakkında nazil olmuştur.

Bazılarına göre Enfâl ve Tevbe sûreleri bir sûre kabul edildiğinden sûre başında besmeleye yer verilmemektedir. Besmelenin yazılmama sebebiyle ilgili sahih olan rivayet, Cebraîl'in besmeleyi, Tevbe sûresiyle birlikte indirmemiş olmasıdır. Ayrıca Rasûlullah, hayatta iken bu iki sûrenin arasının besmeleyle ayrılmasına dair bir telkinde bulunduğu tespit edilememiştir.¹¹¹ Hz. Osman'ın çoğalttığı nüshalarda, Enfâl ve Tevbe

¹⁰⁷ Mehmet Faik Yılmaz, *Ayetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), 26-27.

¹⁰⁸ Yıldırım, *Asrın Kur'an Tefsiri*, 5/2418.

¹⁰⁹ Mehmet Vehbi Efendi, *Hulâsatü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1968), 5/1949.

¹¹⁰ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, (Mısır: Behittü'l-Mısriyye Matbaası, 1938), 5/216.

¹¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah bin Abdilmuhsin, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 10/94.

sûrelerinin arasının besmeleyle ayrılmadığına dair mütevatir bilgi, Tevbe sûresinde neden besmele yazılmadığını da açıklamaktadır.¹¹²

Bu bilgilerden hareketle Tevbe sûresinin başında besmele bulunmayışının sebeplerini birkaç madde de özetlemek mümkündür.

Buna göre Tevbe sûresinin başında besmele olmaması a) sûrenin İslâm düşmanlarına karşı bir tehdit niteliği taşıması, bu açıdan onlara rahmet ve emniyet anlamını taşıyan besmeleyle sûreye başlanamayacak olmasıyla alakalandırılmaktadır. b) Sûrede savaş ahkâmının beyan edilmesi ve müşriklere karşı taarruz ifade etmesiyle ilişkilendirilmektedir. c) Enfâl ve Tevbe sûrelerinin bir sûre kabul edilmesi ve beraber olan sûrenin arasının besmeleyle ayrılmamasıyla irtibatlandırılmaktadır. Bir de besmele olmaması d) Cebrail'in Tevbe sûresiyle birlikte besmeleyi getirmemesi ve dolayısıyla Hz. Osman mushafında iki sûre arasında besmelenin yazılmamasıyla ilişkilendirilmektedir. Son olarak besmelenin bulunmaması e) Hz. Peygamber'in hayatta iken Tevbe sûresinin başına besmele yazılmasına dair bir telkininin bulunmamasıyla irtibatlı kabul edilmektedir.

1.2.1.7. Tevbe Sûresinin Girişinde İstiâze ve Besmele Vecihleri

Kurân tilavetine, istiâze ve besmele okunarak başlanmaktadır. İstiâzenin okunmasının gerekliliği noktasında bir ayetten¹¹³ hareketle âlimler iki görüş belirtmişlerdir. Birinci görüşe göre istiâze okumak vaciptir. Diğer görüşe göre ise istiâze okumak müstehaptır. Cumhur, istiâze okumanın müstahap olduğunda müttefiktir.¹¹⁴

Herhangi bir işe başlamadan evvel besmele okumak, Hz. Peygamber'in sünnetlerindendir. Bu anlamda Hz. Nebi, besmele okunmadan başlanan işlerin eksik olacağını beyan etmektedir.¹¹⁵ Sûrelerin başlangıcında tilavete başlamadan evvel besmele okunması kırâat imamlarının da ittifak ettiği bir konudur. Bu anlamda hiçbir kırâat imamı besmeleyi terk etmediğinden dolayı şerî anlamda olmasa da kırâat literâtüründe besmele çekmek gereklilik anlamında vacip olarak kabul edilmektedir. Ancak Tevbe sûresinin başlangıcında besmele okunması bundan istisna edilmektedir. Zira anılan sûre, müşriklere tehditle başlamaktadır. Besmele ise rahmet ayetidir. Sûrenin

¹¹² Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, (Beyrut: Dâru'l-Gurebi'l-İslâmî, 2000), 9/339.

¹¹³ Ayet için bk. en-Nahl 16/98.

¹¹⁴ Pakdil, *Talim Tecvid ve Kırâat*, 317.

¹¹⁵ İbn Mâce, "Nikah", 19 (no. 1894).

ortası denilen, ilk ayetten sonra gelen herhangi bir ayeti okumaya başlarken ise besmele okunması hususunda kişi muhayyerdir. Bu konuda Tevbe sûresi de diğer sûreler gibidir.¹¹⁶

Mısır tarikinde Tevbe sûresi hariç herhangi bir sûreye başlarken istiâze ve besmele okunduğunda dört durum ortaya çıkmaktadır.¹¹⁷ Kırâat imamı sûreye başlangıçta tercih edilebilecek bu dört seçenek üzerinde mütefiktirler. Tevbe sûresinin evvelinde besmele okunmadığı için bu dört durum, Enfâl sûresinde örneklendirilerek tablo halinde verilmektedir.

Tablo 1.1. Sûre Başlangıcında İstiâze ve Besmele Vecihleri

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ {} بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ	
Kat'	قطع
Vasl	وصل

Bu tablo, Tevbe sûresi hariç geri kalan yüz on üç sûreyi okumaya başlarken istiâze ve besmele hususunda tercih edebilecek vakf ve vasl seçenekleridir. Ancak Tevbe sûresinde besmele okunmamaktadır. Dolayısıyla sadece istiâze okunarak sûreye başlanır. Bu durumda oluşan tablo aşağıdaki şekildedir.

Tablo 1.2. Tevbe Sûresine İstiâze İle Başlama Vecihleri

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ {} بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ {} يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ		
Kat'ı Küll	قطع	قطع
Kat'ı Evvel Vasl-ı Sâni	وصل	قطع
Vasl-ı Evvel Kat'ı Sâni	قطع	وصل
Vasl-ı Küll	وصل	وصل

¹¹⁶ Davûdî, *Kavâidü't-tecvîd*, 62.

¹¹⁷ Abdülfettâh Paluvî, *Zübdetü'l-İrfan*, (İstanbul: Hilal Yayınları, ts.), 6; Adıgüzel, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi ve Tilaveti*, 144.

1.2.1.8. Enfâl Sûresinden Tevbe Sûresine Geçişteki Kırâat Farklılıkları

Kur'ân'ı oluşturan sûreler, birbirinden besmelelerle ayrılmaktadırlar. Dolayısıyla bir sûreyi okumayı bitirip diğer sûreye geçerken besmele tilavet edilmektedir. Ancak Tevbe sûresinin başında besmeleye yer verilmemektedir. Bundan dolayı Enfâl veya başka bir sûreyi okumayı bitirip Tevbe sûresinden kırâatine devam etmek isteyen kişi, içinde besmelenin bulunmadığı üç seçenekle muhatap olmaktadır. Bu durum, kırâat imamları arasında ittifak edilen bir konudur. Bu seçenekler Enfâl sûresinden Tevbe sûresine geçiş şekilleri örneklendirilerek aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1.3. Enfâl Sûresinden Tevbe Sûresine Geçiş Vecihleri

إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ {} بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ	
Kat'	قطع
Sekt	سكت
Vasl	وصل

1.2.2. Enfâl ve Tevbe Sûrelerinde Fonetikle İlgili Kırâat Farklılıkları

Fonetikle ilgili kırâat farklılıkları, kırâat imamlarının telaffuz ve ses yönüyle birbirlerinden farklı olan okuyuşlarına denilmektedir. Bu çeşit kırâat ihtilafları, “*lehçe farklılıkları*” veya “*usûl farklılıkları*” olarak da adlandırılmaktadır.¹¹⁸ Bazı kırâat kitaplarında bu nevi okuyuşlar “*tenbihat*” başlığı altında verilmektedir.¹¹⁹ Değişik başlıklar kullanılsa da bu başlıkların muhtevası med, ibdâl, imale, taklîl, tahkîk, işmam, tefhîm, terkîk ve idğam gibi farklılıklardan oluşmaktadır. Bunlara fonetik ses farklılıkları denilmektedir. Fonetik açıdan değişik okuyuşlar çoğunlukla manayı etkilememektedir.¹²⁰ Bununla beraber Kur'an'da bazı fonetik ses farklılıklarının anlamı etkilediği de ifade edilmektedir. Örnek olarak Hûd sûresinin 41. ayeti¹²¹ verilmekte ve burada geçen مَجْرِيهَا kelimesini, bazı kırâat imamları imale ile okumaktadırlar. Bu imalenin sebebi olarak geminin yüzüp gitme hareketinin kırâatle gösterilmesi olduğu beyan edilmektedir. Buna göre yüzüp gitme eylemi, suda dalgalı şekilde hareket

¹¹⁸ Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 105.

¹¹⁹ bk. Paluvî, *Zübde*, 50; Mehmed Emin Efendi, *Umdetü'l-hallân fî izâhi Zübdetü'l-İrfân*, (İstanbul: y.y., 1871), 299.

¹²⁰ Muhammed b. Ömer Bazemül, *el-Kırâat ve eseruha fî't-tefsir ve'l-ahkâm*, (Mekke: Câmiâtü Ümmi'l-Kurâ, 1413), 307.

¹²¹ “(Nuh) dedi ki: Gemiye binin! Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz ki Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.”

ettirilme yoluyla sağlanmaktadır.¹²² Burada yapılan imaledaki sesin, fethadan kesreye doğru eğilerek telaffuzuyla dalgalı su hareketi yansıtılmaktadır. Kırâat farklılıkları noktasında Enfâl ve Tevbe sûreleri ayrı başlıklar halinde değil belirlenen alt başlıklarla birlikte incelenmektedir.

1.2.2.1. İbdâl

Kırâatlerde ibdâl, bir fonetik farklılıktır. İbdâl, sakin bir hemzeyi, makablinin veya harekeli bir hemzeyi yahut yan yana gelen iki hemzeden ikincisini makablinin harekesi cinsinden bir med harfine çevirmektir. Bu işlemde, hareke zamme ise vâv harfine, kesre ise yâ harfine ve fetha ise elif harfine döndürülmektedir.¹²³ İbdâl okuyuşunda hedefin, kırâatte kolaylığı ve akıcılığı sağlamak olduğu aktarılmaktadır.¹²⁴

İbdâl okuyuşunu kırâat imamlarından genellikle Hamza, Ebû Ca'fer, İmam Nâfi'nin ikinci râvisi Verş ve Ebû Amr'ın ikinci râvisi Sûsî tercih etmektedir. Bununla beraber diğer imamlardan da ibdâl uygulamasına başvuranlar olmaktadır. Kırâat imamlarının ibdâli uygulama şekilleri ve yerleri kısmen değişiklik arz etmektedir. Bu imamlar, bazı kelimelerde ortak ibdâl okuyuşuna sahipken bazı kelimelerde birbirinden ayrılmaktadırlar. Bu durum kırâat imamlarının usûl farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Yani bir kırâat imamı, belli bir kurala göre ilgili kelimeleri tüm Kur'ân metninde aynı şekilde seslendirmektedir. Diğer imamlar da benimsedikleri belli kurallara göre bu kelimeleri telaffuz etmektedirler. Aynı kelime üzerindeki telaffuz ve seslendirme farkları, “*usûl farkı*” diye adlandırılmaktadır.

Enfâl sûresine odaklanıldığında yapılan ibdâl okuyuşlarının bulunduğu kelimeler görülmektedir. Bu kelimelerin genellikle farklı ayetlerde bulunduğu tanık olunmaktadır. Bununla beraber aynı ayet içinde birden fazla ibdâl okuyuşunun bulunduğu kelimelere de tesadüf edilmektedir. Yine ibdâl işleminin yapıldığı kelimelerin genellikle farklı kelimeler olduğu tespitlere yansımaktadır. Bazılarının ise farklı ayetlerde bulunan aynı kelimenin isim ve fiil formlarındaki türevleri olduğu müşahade edilmektedir. Bu anlamda Enfâl sûresinde toplam 29 adet ibdâl okuyuşunun varlığı saptanmaktadır.

¹²² Ömer Özbek, “Kırâat Farklılıklarının Anlama Etkisi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39 (2015/2), 169. (Erişim 5 Mayıs 2020).

¹²³ Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 67.

¹²⁴ Öztoprak, *Kur'ân Kırâati*, 61

Tevbe sûresindeki tespitlerimize göre 61 yerde¹²⁵ ibdâl okuyuşu mevcuttur. Bunlardan 53 tanesinde, harfin cezimli şekli izale edilmekte ve o harfin, med harflerinden birisine çevrilmesi sûretiyle ibdâl işlemi gerçekleşmektedir. Tevbe sûresindeki ibdâl yerlerinin 8 tanesi¹²⁶ ise bir harfi, başka bir harfe çevirerek ibdâl yapılmaktadır. Anılan sûrede ibdâl bulunan kelimeler, bazen vakf, bazen vasl halinde olan kelimeler olabilmektedir.¹²⁷ Enfâl sûresinde olduğu gibi bu sûrede de İmam Hamza ibdâl uygulamasını, sadece vakf halinde uygulamaktadır.

İki sûrede yapılan ibdâl uygulamaları dört maddede gruplandırıp özetleyebiliriz.

✓ Hemzenin, vâv, yâ ve elif harflerine çevrilmesi

Enfâl sûresinde اَمَنَّ fiilinin ism-i fail formu on¹²⁸ ve fiili muzari formu bir yerde¹²⁹ olmak üzere toplam 11 yerde ibdâl edilerek kırâat edilmektedir. Ebû Ca'fer, Verş ve Sûsî, ilgili kelimelerin geçtiği yerlerde bu kelimeyi, vakf ve vasl hallerinde ibdâl ile okumaktadırlar. İmam Hamza ise ilgili kelimelerin vakfta ibdâl ile okunması hususunda onlara muvafakat etmektedir.

Bu duruma bir örnek verecek olursak belirtilen kurrâ, Enfâl sûresi dördüncü ayette geçen الْمُؤْمِنُونَ kelimesindeki hemzeyi, harfi med olan vâv harfîne çevirerek *el-mûminûne* şeklinde medd-i tabîî ile kırâat etmektedir. Aynı imamlar, sûrenin elli beşinci ayetindeki لَا يُؤْمِنُونَ kelimesindeki cezimli hemzede yine ibdâl uygulamasını yapmakta ve anılan kelimeyi *lâ yûminûne* şeklinde kırâat etmektedirler. Böylece Enfâl sûresindeki geri kalan 9 yerdeki benzer kelimeleri, aynı şekilde tilavet etmektedirler. Buradaki kelimenin konumu vakf pozisyonu olduğundan dolayı bu okuyuşlarına İmam Hamza da katılmaktadır.

Bir diğer misal Tevbe sûresi yetmişinci ayetteki وَالْمُؤْتَفِكَاتِ kelimesidir. Burada da uygulama aynı şekilde yapılmaktadır. İlgili kelime, *vel-mûtefikât* şeklinde tilavet edilmektedir. Bu okuyuşu, İbn Kesîr, İbn Âmir, Kisâî, Ya'kûb, Halef ve İmam Nâfi' 'nin

¹²⁵ Tevbe 9/6-8-10-13-14-16-24-26-29-30-32-34-37-44-49-50-51-52-54-59-60-61-62-64-65-67-70-71-72-73-79-83-86-90-93-94-95-99-102-104-105-107-111-112-120-121-128.

¹²⁶ Tevbe 9/24-30-37-52-60-64-65-102.

¹²⁷ Ebû'l-İzz Muhammed b. Hüseyin el-Kalânîsî, *Kitâbü'l-kırâati'l-kübrâ fi'l-kırâati'il-aşr*, thk. Cemalüddin Muhammed Şeref (b.y.: Dâru's-Sahabe, 2006), 185; Abdullah bin Abdilmümin el-Vâsîti, *el-Kenz fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Hena Hamasî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 169; Ebû Ma'ser Abdülkerim bin Abdussamed el-Kattân, *et-Telhîs fi'l-kırâati's-semân*, thk. Muhammed Hasan Ukayl Musa, (Cidde: el-Cemaâtü'l-Hayriyye, 1992), 280.

¹²⁸ Bu ayetler için bk. el-Enfâl 8/1-2-4-5-17-19-62-64-65-74.

¹²⁹ Enfâl 8/55.

birinci râvisi Kâlûn tatbik etmektedir.¹³⁰ Verilen örneklerde hemzenin vâv harfine çevrildiği görülmektedir.

Hemze'nin yâ harfine ibdâl edilmesine ¹³¹وَيُدْش ve ¹³²أَوْ ائْتِنَا kelimeleri örnek verilmektedir. Hemze, yâ harfine çevrilince burada da medd-i tabî durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda ibdâl, yine med ile birlikte uygulanarak ilgili kelimeler, *vebîse* ve *evîtina* şeklinde telaffuz edilmektedirler. Bu kelimelerde Ebû Ca'fer ve Sûsi, ibdâl uygulamasına gitmektedir. Verş'in anılan imamlara bu uygulamada muvafakat ettiği görülmektedir.¹³³

Hemzenin, elif harfine ibdâl edilerek okunduğu yerlere ise ¹³⁴وَمَأْوَاهُ ve ¹³⁵كَذَابٍ kelimeleri örnek verilebilir. Bu ibdâl uygulamasında Ebû Ca'fer'e, sadece Sûsî eşlik etmektedir. Bu iki yerde hemze, makablinde bulunan harfin harekesinin cinsi olan elif harfine çevrilmekte ve böylece med edilerek kırâat edilmektedir. Yani *kede'bi* yerine *kedâbi* ve *veme'vâhu* yerine *vemâvâhu* şeklinde kırâat edilmektedirler.

Örneklere iyice odaklanıldığında ibdâl uygulamalarının, çoğunlukla vasl, azınlıkla vakf durumunda cereyan ettiği görülmektedir. Ayrıca ibdâller, bazen isim bazen fiil üzerinde gerçekleşmektedir. İbdâl uygulaması sonucunda medd-i tabîî oluşmakta ve ibdâl edilen harften önceki harfte, med özelliği oluşmaktadır. Verilen örneklerde adı geçenlerin dışında tüm imamlar anılan kelimeleri ibdâlsiz şekilde okumaktadırlar.

✓ Hemzenin harekeli yâ harfine ibdâl edilmesi

Yine bir ibdâl türü olan bu uygulamada Ebû Ca'fer, hemzeyi harekeli yâ harfine çevirerek okumaktadır. Bu bağlamda Enfâl sûresinde çeşitli formlarda dört ayette¹³⁶ geçen ¹³⁷فِيَتْ ve türevlerindeki hemze, yâ harfine döndürülmektedir. Bu kelimeler, *fietün* şeklinde değil aksine *fîyetün* şeklinde kırâat edilmektedir. Diğer yandan iki ayette¹³⁷ bulunan ¹³⁸مَائَةٌ kelimesindeki hemze, yâ harfine çevrilmektedir.¹³⁸ Ebû Ca'fer buradaki

¹³⁰ Ebû Hasan Ali bin Fâris el-Hayyâd, *et-Tefsîrâ fi'l-kirâati'l-eimmeti'l-aşere*, thk. Rehâb Muhammed Şakîkî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2007), 288; Kalânîsî, 183; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 280; Paluvî, *Zübde*, 66.

¹³¹ Enfâl 8/16.

¹³² Enfâl 8/32.

¹³³ Paluvî, *Zübde*, 63.

¹³⁴ Enfâl 8/16.

¹³⁵ Enfâl 8/51-54.

¹³⁶ Enfâl 8/16-19-45-48.

¹³⁷ Enfâl 8/65-66.

¹³⁸ Paluvî, *Zübde*, 63.

ibdâl işlemini ¹³⁹وَرَاءَ kelimesinde de uygulamaktadır. Böylece bu kelimeleri *miyetün* ve *veriyâe* şeklinde kırâat etmektedir. Yine Enfâl sûresinde altmış beş ve altmış altıncı ayetlerdeki مَائِنَيْنِ lafzındaki hemzeyi de yâ harfine ibdâl ederek *miyeteyni* şeklinde okumaktadır.¹⁴⁰ Ancak bu kelime vakf durumunda olduğu için ibdâl okuyuşunda Ebû Ca'fer'e, İmam Hamza eşlik etmektedir. Bu başlıkta verilen kelimelerdeki ibdâl uygulamasında hemze, med harfi olan yâ harfine çevrilmemekte aksine harekeli yâ harfine tebdil edilmektedir. Dolayısıyla med okuyuşu ortaya çıkmamaktadır.

Tevbe sûresinin otuzuncu ayet-i kerimesindeki بِأَفْوَاهِهِمْ kelimesi vakf durumunda ibdâlin gerçekleştiği bir başka yerdir. Burada da hemze, harekeli yâ harfine çevrilmekte ve *biyefvâhihim* şeklinde okunmaktadır. Bu okuyuşu İmam Hamza uygulamaktadır.¹⁴¹

Aynı sûrenin otuz yedinci ayetinde geçen النَّسِيءُ kelimesinde de ibdâl uygulanmaktadır. Ebû Ca'fer ve Nâfi'nin ikinci râvisi Verş bu kelimeye geçen hemzeyi yâ harfine çevirmektedirler. İki yâ harfinin yan yana gelmesinden dolayı ilgili kelimeyi idğam etmekte ve *en-nesiyyü* şeklinde okumaktadırlar. Yani burada hem ibdâl hem de ibdâlden sonra ortaya çıkan durumdan dolayı idğam işlemi uygulanmaktadır. Diğer imamlar, bu kelimeyi Âsım'a muvâfakat ederek *en-nesû* şeklinde aslı üzere kıraat etmektedirler.¹⁴²

✓ Hemzenin harekeli vâv harfine ibdâl edilmesi

Tevbe sûresinin altmışıncı ayetindeki وَالْمَوْلَفَةَ kelimesi, bu çeşit ibdâle örnek verilmektedir. Vasl durumunda olan bu kelimedeki hemzeyi, Ebû Ca'fer ve Verş, harekeli vâv harfine ibdâl etmekte ve *vel-müvellefeti* şeklinde okumaktadır.¹⁴³

✓ Yan yana gelen iki hemzeden ikincisinin ibdâl edilmesi.

Buraya kadar olan ibdâl uygulamalarında kelimeye bulunan bir hemzeden dolayı ibdâl uygulamasına gidildiği üzerinde durulmaktadır. Ancak bu başlıkta, iki hemze yan yana geldiğinde telaffuzda oluşan zorlukları gidermek için uygulanan ibdâl ele alınmaktadır. Oluşan telaffuz zorluğunu aşmak için ikinci hemze, birinci hemzenin harekesinin cinsi olan harfe çevrilmektedir. Mesela Enfâl sûresinin otuz ikinci

¹³⁹ Enfâl 8/47.

¹⁴⁰ Ebû Tahir Ahmed bin Ali el-Bağdâdî, *el-Müstenîr fi'l-kırâati'l-aşr*, (Beyrut: Dâru'l-Buhûs, 2005), 170; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 276; Paluvî, *Zübde*, 63.

¹⁴¹ Abdüllatif Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâat*, (Dimeşk: Dâru-Sa'dî'd-Dîn, 2002), 3/349; Paluvî, *Zübde*, 65.

¹⁴² Ebû Ali Hasan bin Ali el-Ahvâzî, *el-Vecîz fi'l-kırâati's-semaniyye* thk. Dureyd Hasan Ahmed, (Beyrut: Dâru'l-Gurebi'l-İslâmi, 2002), 196; Ebû Tâhir İsmâil b. Halef b. Saîd es-Sarakustî, *el-Unvân fi'l-kırâati's-seb'a*, thk. Cemalüddin Muhammed Şeref. (b.y.: Dâru's-Sahabe, 200), 93; Kattân, *et-Telhis*, 278.

¹⁴³ Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 180; Hayyâd, *et-Tefsîr*, 287; Kalânîsî, *Kitâbü'l-kırâati'l-kübrâ*, 183.

ayetindeki اُنْتِنَا السَّمَاءُ أو اُنْتِنَا kelimeleri buna örnek gösterilmektedir. Buradaki ibdâl uygulaması, iki hemzenin peşpeşe gelmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ikinci hemze, birinci hemzenin harekesinin cinsi olan yâ harfine çevrilmekte ve *es-semâiyevi'tinâ* şeklinde okunmaktadır. Bu ayetteki ibdâl okuyuşunu Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve İmam Ya'kûb'un birinci râvisi Ruveys icra etmektedir.¹⁴⁴

Diğer yandan Tevbe sûresinin otuz yedinci ayetinde geçen سُوءُ أَعْمَالِهِمْ kelimelerinde de bu ibdâl görülmektedir. Burada teshîl uygulaması ile birinci hemze yumuşatılmakta, ikinci hemze ise vâv harfine çevrilmektedir. Nihayetinde kelime, *sûuve'mâlihîm* şeklinde telaffuz edilmektedir. Bu ibdâl okuyuşunu, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ruveys icra etmektedir.¹⁴⁵

Enfâl ve Tevbe sûrelerinde ibdâl bulunan kelimeleri, belirtilen imam ve râvilerin dışında kalan tüm kırâat-ı aşere imam ve râvileri, Kur'ân metninde geçtiği şekilde okumaktadırlar. Yani onlar bu kelimelerde, ibdâl yapmamakta ve İmam Âsım'a muvafakat ederek tilavet etmektedirler. İki sûredeki ibdâl uygulamalarında hemze harfinin, hem kendi cinsinden med harflerine hem de vâv veya yâ harflerine çevrildiği örnekler bulunmaktadır. Bu kelimelerde ibdâle uğrayan harfin daha çok hemze olduğunu görülmektedir. Bu durum hemze harfinin hem mahreç ve sıfatları yönüyle hem de cezimli durumda zor telaffuz edilen bir harf olmasından kaynaklanmaktadır. Kur'ân'da en çok ibdâl uygulamasına uğrayan harf hemze olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁶ Bu tür uygulamaların anlama etkisi olmadığından ikinci bölümde ibdâlden kaynaklanan kıraat farklılıklarına temas edilmeyecektir.

1.2.2.2. İdgam

Lügatta “girdirmek” manasına gelen idgam, bir tecvid ve kırâat terimi olarak, aynı olan iki harfi veya birbirine yakın iki harfi veya birbirinden farklı iki harfi birbirine katmaktır.¹⁴⁷ Tespitlerimize göre Enfâl sûresinde 20¹⁴⁸ Tevbe sûresinde ise 34 yerde¹⁴⁹

¹⁴⁴ Emin Efendi, *Umde*, 309.

¹⁴⁵ Paluvî, *Zübde*, 65.

¹⁴⁶ Öztoprak, *Kur'ân Kırâati*, 61.

¹⁴⁷ Muhammed Mekki Nasr, *Nihayetü'l-kavli'l-müfîd, fî ilmi't-tecvid*, (Mısır: Matbaay-ı Âmire, 1323), 98; İsmail Karaçam, *Kurân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 298-301.

¹⁴⁸ Enfâl 8/1-7-9-19-26-29-31-35-38-42-43-48-50-61-67-70.

¹⁴⁹ Tevbe 9/25-27-28-30-33-37-38-40-43-49-52-61-72-80-86-87-90-94-99-101-104-112-113-115-117-118-121-124 127-128.

idgam uygulamalarına bağılı olarak kırâat farklılıkları bulunmaktadır. Bu idgamlar, dört kategoride incelenebilmektedir.

✓ Temâsül ve tekârub sebebiyle yapılan idgamlar

İdgamın temel sebebi, idgam edilecek harfler arasında kimi açılardan bulunan bağlantıdır. Bu irtibat, aynı harf olmaları yani temâsül, mahreçleri aynı sıfatları farklı olmaları yani tecânüs ve en nihayet mahreç veya sıfatlarından birinde ya da her ikisinde yakınlığı olan harfler olmaları yani tekârub olabilmektedir.¹⁵⁰ Bu özellikler, bulunduğu yerlere göre misleyn, mütecaniseyn ve mütekâribeyn idgamları şeklinde isimlendirilmektedir. Bunlar arasında en çok temâsül ve tekârub sebebine bağılı olarak idgam uygulanmaktadır.¹⁵¹ Enfâl ve Tevbe sûrelerinde tecânüs sebebiyle idgam uygulaması bulunmamaktadır. Geriye sadece bu iki sûredeki misleyn ve mütecaniseyn idgamları kalmaktadır.

Temâsül temelinde gerçekleşen idgama, Enfâl sûresinin birinci ayetinde geçen الْأَنْفَالُ kelimeleri örnek verilmektedir. Basra kırâat imamlarından Ebû Amr'ın ikinci râvisi olan Sûsî, bu ayetteki الْأَنْفَالُ kelimelerindeki lâm harflerinde idgam uygulamasına gitmekte ve *enfâllillâh* şeklinde kırâat etmektedir.

Enfâl sûresinin yedinci ayetinde geçen الشُّوْكَةُ تَكُونُ kelimelerinde de mütemasil idgam uygulaması yapılmakta ve bu kelimeler, *eş-şevkettekûnu* şeklinde okunmaktadır. Bu kelimelerdeki tâ harflerinde, Ebû Amr'ın râvisi Sûsî tarafından idgam uygulaması yapılmaktadır. Görüleceği üzere bu kelimelerde aynı olan iki harekeli harf birbirine idgam edilmektedir. Sûsî, aynı yöntemi, ¹⁵² الْعَذَابُ بِمَا, ¹⁵³ وَقَالَ لَا غَالِبَ, ¹⁵⁴ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ, ¹⁵⁵ الْفِتْنَانِ نَكْصَ ve ¹⁵⁶ إِنَّهُ هُوَ kelimelerinde de uygulamaktadır. Neticede bu kelimeler, *el-'azâbbimâ*, *vekâllâ gâlibe*, *el-yevmm̐inennâsi*, *el-fietânnekasa* ve *innehhüve* şeklinde okunmaktadır.

Tekârub sebebiyle icra edilen idgama, ¹⁵⁷ وَرَزَقَكُمْ ve ¹⁵⁸ مَنْامِكَ قَلِيلًا terkipleri örnek verilebilmektedir. Bu kelimelerdeki Kâf ve Kâf harflerinde idgam işlemine gidilmekte

¹⁵⁰ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 211.

¹⁵¹ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 211.

¹⁵² Tevbe 8/35.

¹⁵³ Enfâl 8/48.

¹⁵⁴ Enfâl 8/48.

¹⁵⁵ Enfâl 8/48.

¹⁵⁶ Enfâl 8/61.

¹⁵⁷ Enfâl 8/26.

¹⁵⁸ Enfâl 8/43.

nihayetinde *verazekküm* ve *menâmikkalîlen* şeklinde tilavet edilmektedirler. İdgam işlemi burada mahreçlerinde yakınlık bulunan ancak farklı olan harfler arasında cereyan etmektedir. Zikri geçen idgam okuyuşlarını kırâat imamlarından sadece Sûsî tatbik etmektedir.¹⁵⁹

Diğer yandan, ¹⁶⁰وَيَغْفِرُ لَكُمْ, ¹⁶¹إِذْ تَسْتَغِيثُونَ ve ¹⁶²يَعْفَرُ لَهُمْ kelimelerinde de tekârub sebebiyle idgam gerçekleştirilmektedir. Ebû Amr, bu kelimelerde altı çizili harfleri mahreç yakınlığından dolayı idgam ederek *veyeğfillleküm*, *ittesteğîsûne* ve *yuğfellehüm* şeklinde kırâat etmektedir.¹⁶³ Diğer kurrâ, tekârub sebebiyle idgam uygulaması yapılan kelimeleri izhar ile okumaktadır.¹⁶⁴

✓ İdgam edilen harflerin hareke ve cezim açısından idgamları

İdgamın yapılan harflerin ikisinin de harekeli olması durumunda buna idgam-ı kebîr yani büyük idgam denilmektedir. Bu harflerden birisi sakın diğeri harekeli olursa buna da idgam-ı sağîr yani küçük idgam denilmektedir.¹⁶⁵

Bu açıdan bakıldığında ilgili sûrelerde yapılan küçük idgamlara ¹⁶⁶فَقَدْ جَاءَكُمْ, ¹⁶⁷وَإِذْ رَيْنَ, ¹⁶⁸قَدْ سَمِعْنَا, ¹⁶⁹قَدْ سَلَفَ ve ¹⁷⁰مَضَتْ سُنَّةُ kelimeleri örnek verilebilir. Bu kelimelerde idgam işlemini Ebû Amr, Hamza, Kisâî, Halef ve İbn Âmir'in birinci râvisi Hişâm'dan oluşan kırâat üstadları yapmaktadır. Bu imamlar, ilgili kelimeleri, *kaccâeküm*, *veizzeyyene*, *kasssemi'nâ*, *kasselef* ve *mezassünnetü* şeklinde kırâat etmektedirler.

Diğer yandan Şamlıların kırâatteki imamı İbn Âmir, Kur'ân metninde ¹⁷¹إِذْ يَتَوَفَّى şeklinde yâ harfiyle yazılan kelimeyi, tâ harfiyle kırâat etmektedir. Bu durumda zâl harfiyle tâ harfi yan yana gelmektedir. İbn Âmir, yan yana gelen bu iki harfi idgamlı olarak *itteteveffâ* şeklinde tilavet etmektedir.

¹⁵⁹ Paluvî, *Zübde*, 63.

¹⁶⁰ Enfâl 8/29-70.

¹⁶¹ Enfâl 8/9.

¹⁶² Enfâl 8/38.

¹⁶³ Emin Efendi, *Umde*, 310.

¹⁶⁴ “İzhar: Lügat anlamı ortaya çıkarmak, açıklamak olan izharın terim anlamı, harfleri idgam gibi unsurlarla harfleri birbirine bağlamadan, aralarında sekte gibi bölünmeler gerçekleştirilmeden harfleri mahreç ve sıfatları ile birlikte tam şekilde telaffuz etmektir.” Bilgi için bk. Hüsnî Şeyh Osman, *Güzel Kur'ân Okuma*, çev. Yavuz Fırat, (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 181.

¹⁶⁵ Muhammed Ebü'l-Hayr, *el-Usûl ve's-sevâbit*, (Kahire: Dâru's-Sahabe, 2002), 24.

¹⁶⁶ Enfâl 8/19.

¹⁶⁷ Enfâl 8/48.

¹⁶⁸ Enfâl 8/31.

¹⁶⁹ Enfâl 8/38.

¹⁷⁰ Enfâl 8/38.

¹⁷¹ Enfâl 8/50.

Benzeri bir idgam işlemi, اَحَدْتُمْ¹⁷² kelimesinde de görülmektedir. Bu kelimedeki zâl ve tâ harfleri de birbirine katılarak *ehattüm* şeklinde okunmaktadır. Bu okuyuş, kırâat imamlarının çoğunluğu tarafından tatbik edilmektedir.¹⁷³

Bu örneklerde görüleceği üzere uygulanan idğgam işlemlerinin temel sebebi tekârub yani harflerin mahreç ya da sıfatlarındaki yakınlıktır. Ancak bunlarda idgam edilen harflerin birincisi sakın ikincisi harekeli konumdadır. Dolayısıyla ilgili kelimeler küçük idgam sınıfında yer almaktadırlar.

Büyük idgama ise يَقُولُ لِصَاحِبِهِ¹⁷⁶, قِيلَ لَكُمْ¹⁷⁵, الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ¹⁷⁴ ve وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ¹⁷⁷ ve وَلَا يَنْفِقُونَ نَفَقَةً¹⁷⁸ kelimeleri örnek verilmektedir. Bu kelimelerde altı çizili olan harfler arasında idgam okuyuşu gerçekleşmektedir. Bu idgam iki harekeli harf arasında gerçekleştiğinden dolayı adına büyük idgam denilmektedir. Bu tür idgam uygulamaları tecânüs temelinde gerçekleşmektedir. Ayrıca burada başka bir durum daha oluşmaktadır. İki harekeli harfin birbirine idgam edilebilmesi için birinci harfin harekesi kaldırılıp bu harf sakın konuma getirilmektedir. Bu durumda sakın haldeki harften evvel bazı durumlarda med harfi bulunduğu için bu sakın harf, sükûn-u lâzım durumu kazanmaktadır. Böyle bir durumda fer'î medlerden medd-i lâzım ortaya çıkmaktadır. Neticede örnek verdiğimiz kelimelerdeki idgamlar, tûl ile med edilerek okunmaktadır. Yani büyük idgam, medd-i lâzım ile birlikte icra edilmektedir. Neticede ilgili kelimeler, *el-müşrikünnecesün*, *killeküm*, *yekûllisâhibihi*, *veennellâhhuve* ve *velayunfikûnnefekaten* şeklinde tilavet edilmektedirler.

Diğer yandan başka bir örnek ise Enfâl sûresi kırk ikinci ayette geçen حَيٍّ kelimesidir. “Yaşamak ve hayatta olmak”¹⁷⁹ anlamına gelen bu kelime, bazı kurrâ¹⁸⁰ tarafından idgamlı olarak *hayye* şeklinde tilavet edilmektedir. Bazı kırâat imamları¹⁸¹ ise bu kelimeyi idgamsız olarak *hayiye* şeklinde okumaktadır.¹⁸² Bu imamlar kelimeyi,

¹⁷² Enfâl 8/67.

¹⁷³ İmam Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kisâi, Ebû Ca'fer, Halef, Şu'be ve Ravih.

¹⁷⁴ Tevbe 9/28.

¹⁷⁵ Tevbe 9/38.

¹⁷⁶ Tevbe 9/40.

¹⁷⁷ Tevbe 9/104-118.

¹⁷⁸ Tevbe 9/121.

¹⁷⁹ Firûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 430.

¹⁸⁰ Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kisâi, Kunbûl ve Hafs.

¹⁸¹ İmam Nâfi', Bezzî, Şu'be, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef.

¹⁸² Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ et-Temîmî, *Kitâbu's-seb'a fil-kırâat*, thk. Şevki Dayf, (Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1988), 306; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 170; Vâsıtî, *el-Kenz*, 166; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 193.

aslına (حَيِّ) bakarak¹⁸³, istikbal manasına hamlederek¹⁸⁴ ve muzarisi يَحْيَى geldiği için idgamsız yani izhar ile okumaktadırlar. Yine bu kırâat üstadlarına göre idgamlı okuyuş, telaffuzda ağırlığa sebep olmaktadır.¹⁸⁵ Ayrıca ilgili kelimenin muzarisinin Kur’ân-ı Kerim’de (عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى) ¹⁸⁶ ve (عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى) ¹⁸⁷ gibi ayetlerde idgamsız olarak kullanılması da idgamsız okuyuşa destek olarak beyan edilmektedir.¹⁸⁸

İdgamlı okuyan diğer kırâatçiler ise kelimenin binasını korumak amacıyla idgamı tercih etmektedirler.¹⁸⁹ İki durumda da yani idgamlı veya izharlı okuyuşta manada değişiklik olmamaktadır. İlgili ayete, “...fakat Allah, gerekli olan emri yerine getirmesi, helak olanın açık bir delille (gözüyle gördükten sonra) helak olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için (böyle yaptı)...”¹⁹⁰ meâli verilmektedir. Bununla beraber ayette geçen مَنْ هَٰذَا kelimesi “küfür” manasında ve مَنْ حَيٌّ kelimesi de “iman” manasında kullanılarak istiâre sanatı¹⁹¹ icrâ edilmektedir. Buna göre helâk olandan maksat “küfrü seçmesi dolayısıyla helâk olması” ve yaşayandan maksat ise “imanı seçmesinden dolayı yaşaması” gibi bir mana kastedilmektedir.¹⁹²

Bu sûrelerden tam idgama başka örnekler de verilmesi mümkündür. Ancak çalışmanın hacmi açısından bunlar dipnotta gösterilmektedir.¹⁹³

✓ İcra edilişi açısından idgamlar

İcraları bakımından idgamlar tam ve nakıs olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İdgam edilen harflerin sıfat yönünden birbirine olan baskınlıkları ya da diğer bir ifadeyle kuvvet veya zayıflıkları tam ve nakıs idgamları meydana getirmektedir. Bir harf, mahreç ve sıfat olarak tamamıyla diğer harfte kayboluyorsa buna idgam-ı tam

¹⁸³ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *Kitâbü'l-keşfi an vucûhi'l-kirâati's-seb'i ve ileliha ve hiccîha*, thk. Muhyiddîn Ramazan, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2014), 1/492.

¹⁸⁴ Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 2007), 4/24.

¹⁸⁵ Mekki b. Ebî Talib, *Kitâbü'l-keşf*, 1/492.

¹⁸⁶ Kıyâme, 75/40.

¹⁸⁷ Ahkâf 46/33.

¹⁸⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Nasr b. Alî İbn Ebî Meryem eş-Şîrâzî, *Kitâbü'l-muvazzah fî vucûhi'l-kirâati ve ileliha*, thk. Ömer Hamdân el-Kebîsî, (Cidde: el-Cemaâtü'l-Hayriyye, 1993), 2/579-580.

¹⁸⁹ İbn Ebî Meryem, *Kitâbü'l-muvazzah*, 2/580.

¹⁹⁰ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 181.

¹⁹¹ “İstiâre: Gerçek anlam ila mecazi anlam arasında bulunan ortak bir yönden dolayı bir kelimenin yerine başka bir kelime kullanmaktır.” bk. Ali el-Cârim – Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vazihâ*, thk. Kâsım Muhammed Nüveyrî, (Beyrut: Mektebetü Dâri'l-Fecr, 2014), 141; Nusrettin Bolelli, *Belâgat*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 90.

¹⁹² Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 4/24.

¹⁹³ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ (8/52) وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ (8/49) فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا (8/43) يَتَّبِعُنَّكَ (8/37) زَيْنَ لَهُمْ (8/33) أَرْسَلَ رَسُولُهُ (8/30) ذَلِكَ قَوْلُهُمْ (8/112-113) تَبَيَّنَ لَهُمْ (8/101) نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ (8/99) يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ (8/94) تَوْمِنَ لَكُمْ (8/90) لِيُؤْذَنَ لَهُمْ (8/87) وَطِيعَ عَلَى (8/61) تَبَيَّنَ لَهُمْ (8/115).

denilmektedir. Yine bir harf, mahreci itibariyle diğer harfte kayboluyor ancak bazı sıfatlarıyla hala kendini izhar ediyorsa bu idgam, idgam-ı nakıs olarak tesmiye edilmektedir. İdgamda temel olan şeylerden biri, zayıf olan harfin kuvvetli olan harfe katılmasıdır. Yani burada kuvvetli olan harfe itibar edilmektedir.¹⁹⁴ Buna karşın kuvvetli bir harfin zayıf bir harfe idgamı bütünüyle mümkün olamamaktadır.

Bu anlamda tam idgamlara كَادَ تَزِيغُ¹⁹⁵ kelimelerindeki dâl ve tâ¹⁹⁶ harflerinin idgamı örnek verilmektedir. Benzer olarak وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ¹⁹⁷ kelimeleri de misal olarak verilmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki her iki idgam işleminde medd-i lâzım meydana gelmektedir. İlgili kelimeler idgam işlemi sonrasında kâtteziğü ve vel-mûminâccennât şeklinde kırâat edilmektedir. İdgam işleminin tam idgam olduğu ancak med durumunun ortaya çıkmadığı yer ise زَادَتْهُ هَذِهِ¹⁹⁸ kelimeleridir. Burada hâ harfleri idgam edilmekte ancak med durumu oluşmamakta ve kelime zâdethhâzihi şeklinde tilavet edilmektedir. Belirtilen örneklerin hepsinde idgam işlemini, Ebû Amr'dan kırâatını hem semâ hem arz yoluyla alan Sûsî yapmaktadır.¹⁹⁹ Bu idgam türüne dair başka örnekler de bu sûrelerde bulunmaktadır.²⁰⁰ Görüldüğü gibi yapılan idgamlarda birinci harf, zatı ve sıfatları itibariyle ikinci harfte kaybolmakta ve ikinci harf şeddeli şekilde telaffuz edilmektedir.

Nakıs idgama ise Enfâl sûresinin yirmi altıncı ayetinde bulunan وَرَزَقَكُمْ kelimesi örnek gösterilebilir. Burada idgam edilecek olan kâf harfinin istîlâ yani kalınlık sıfatı tam olarak ortadan kaybolmamaktadır. Bu açıdan kâmil manada bir idgam gerçekleşmemekte ve ilgili kelime tam idgamla okunamamaktadır. Diğer yönleriyle tamamlanan ancak kâf harfinin istîlâ sıfatının baki kalmasından dolayı bu, nakıs idgam olarak nitelendirilmektedir.

Kırâat imamlarının usûl farklılıkları arasında bulunan idgam uygulaması, bu çalışmada Enfâl ve Tevbe sûreleri özelinde çeşitli yönleriyle incelenmekte ve örnekler verilmektedir. İbdâlde olduğu gibi idgamda da hedef, telaffuzda kolaylığı sağlamak ve

¹⁹⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'im Faziletleri*, 284.

¹⁹⁵ Tevbe 9/117.

¹⁹⁶ İmam Sûsî, Kur'ân metninde تَزِيغُ olarak yazılan kelimedeki Yâ harfini, Tâ harfi olarak (gaibe sığasında) kırâat edenler arasındadır.

¹⁹⁷ Tevbe 9/72.

¹⁹⁸ Tevbe 9/124.

¹⁹⁹ Paluvî, *Zübde*, 65.

²⁰⁰ أَنْزَلَتْ سُورَةً (9/86-124-127), اسْتَغْفِرُ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ (9/80), هَلْ تَرَبَّصُونَ (9/52), نَعِدُكَ (9/27), رَحِمْتُكُمْ (9/25), لَقَدْ جَاءَكُمْ (9/128).

akıcılığı oluşturmaktır.²⁰¹ Yapılan idgamlara bakıldığında idgam edilen harflerin hareke veya cezimli oluşlarının yanında harflerin mahreç ve sıfatlarıyla da idgamı şekillendirdikleri görülmektedir. Yine bazı ayetlerde birden çok idgamlı kelime bulunabilmekte ve idgamlı kelimelerin çoğunluğu farklı ayetlerde yer almaktadır. Buraya kadar anlatılan idgamlı kelimeleri, yukarıda adı belirtilen imamların dışında kalan kırâat-ı aşere imam ve râvileri, idgamsız şekilde tilavet etmektedirler.

✓ Gunne icra edilip edilmemesi yönüyle idgamlar

İdgamın gunne ile bağlantılı yönlerinden biri, gunnesiz idgam uygulaması olarak değerlendirilmektedir. Bilindiği üzere tenvin veya nûn-u sakinden sonra mealgunne harfleri olarak kabul edilen yâ, mîm, nûn ve vâv harfleri geldiğinde gunne ile beraber idgam gerçekleştirilmektedir. Bu kavrama idgam-ı mealgunne denilmektedir. Ancak Hamza'nın birinci râvisi ve aynı zamanda kırâat-ı aşere imamlarının sonuncusu olan Halef, idgam-ı mealgunne harflerinden yâ ve yâv harflerinin idgamında gunne uygulamamaktadır.²⁰² Bu durumda Halef için bu harfler, idgam-ı bilagunne harflerine dönüşmektedir.

İmam Halef, Enfâl sûresinde 31, Tevbe sûresinde ise 75 yerde gunnesiz idgam yapmaktadır. Enfâl sûresinin ikinci ayetindeki إِيمَانًا وَعَلَى kelimelerini onun bu uygulamasına örnek vermek mümkündür. Birinci kelimenin sonundaki tenvinden sonra vâv harfi gelmektedir. Tenvinden sonra gelen vâv harfi Halef'e göre gunneli değil gunnesiz idgam sebebi sayılmaktadır. İçinde yâ harfinin bulunduğu gunnesiz idgama örnek ise yedinci ayet-i kerimede bulunan أَنْ يُحَقِّقَ kelimeleri verilmektedir. Burada da durum aynıdır. Farklı olan vâv harfi yerine yâ harfinin bulunmasıdır. Bahsi geçen iki kelime, *imanevvealâ* ve *eyyuhikka* şeklinde kırâat edilmektedir.

İmam Halef'in gunnesiz idgam yaptığı kelimelerin tümünde diğer tüm kırâat imamları gunneli idgam yapmaktadırlar. İki sûreden verdiğimiz çeşitli örneklerdeki gunnesiz idgamlarda uygulanan yöntem, yine bu sûrelerde geçen pek çok kelime de icra edilmektedir. Çalışmanın hacminin kabarmaması için bu örneklerle iktifa edilmektedir. Diğer gunnesiz idgamların bulunduğu ayetler, dipnotta belirtilmektedir.²⁰³

²⁰¹ Karaçam, *Kurân-ı Kerim'in Faziletleri*, 282-283.

²⁰² Karaçam, *Kurân-ı Kerim'in Faziletleri*, 289.

²⁰³ Enfâl 8/2-4-7-13-16-19-26-28-35-39-42-44-47-48-56-60-62-65-66-67-70-71-72-74; et-Tevbe 9/2-4-8-10-11-17-18-21-23-25-27-29-31-32-37-39-41-42-44-45-46-49-50-51-52-53-54-56-58-62-63-66-69-70-74-80-81-82-83-84-85-87-93-97-98-99-102-107-108-113-116-120-121-124.

1.2.2.3. İskat ve İsbat

Kur'ân kırâatindeki bir diğer fonetik farklılık iskat ve isbat terimleriyle ifade edilmektedir. İskat, “bir harfi telaffuzdan kaldırmak ve düşürmek” anlamındadır.²⁰⁴ Yani harfin sûreten yani yazıda mevcut olduğu halde okunmaması haline denilmektedir.²⁰⁵ Bu durumda iskat, isbatın zıddı olmaktadır. Bazı kelimelerden bir harfin kaldırılması²⁰⁶ anlamında kullanılan hazif kavramı da iskat ile aynı anlamda kullanılmaktadır. İsbat ise kırâat imamlarının vakf veya vasl hallerinde harfi iskat etmeden yani yazıldığı şekilde okumalarına denilmektedir.²⁰⁷

Enfâl sûresinde bir,²⁰⁸ Tevbe sûresinde ise 9 yerde²⁰⁹ iskat ya da diğer ifadeyle hazif uygulamasına şahit olunmaktadır. Örneğin Enfâl sûresinin elli sekizinci ayet-i kerimesinde İmam Hamza ve İbn Âmir'in birinci râvisi Hişâm, iskat uygulamasına yer vermektedir. Bu ayette geçen سَاءَ kelimesinin sonunda bulunan hemze, telaffuzdan kaldırılmakta ve kelime, *sevâ* şeklinde okunmaktadır. İmam Hamza ve Hişâm'ın bu kelime de bir de teshîl okuyuşları vardır ki o da teshîl konusunda açıklanmaktadır.

Aynı şekilde Tevbe sûresinin yirmi sekizinci ayet-i kerimesindeki شاء lafzındaki hemze de telaffuzdan kaldırılmak suretiyle iskat işlemi gerçekleştirilme ve şâ olarak okunmaktadır. Sûrede değişik ayetlerde bulunan يَشَاءُ²¹⁰, أَغْنِيَاءُ²¹¹ ve السَّوَاءُ²¹² kelimelerinin son harfleri olan hemze harflerinde de aynı durum söz konusudur. Bu tür iskat uygulamalarını İmam Hamza ve Hişâm uygulamakta ve bu kelimeleri *yeşâ*, *eğniyâ* ve *es-sev* şeklinde okumaktadır.

İskat işleminin biraz farklı şekilde cereyan ettiği bazı yerlere Tevbe sûresinde rastlanmaktadır. Bu yerlerden biri, altmış dördüncü ayette bulunan اسْتَهِزُّوا lafzıdır. İmam Hamza ve Ebû Ca'fer, bu lafızdaki hemzeyi hazfederek *istehzû* şeklinde tilavet etmektedir. Ayrıca iskat edilen hemzenin harekesi evvelinde bulunan zây harfine verilmektedir. Bu durumda zây harfi, medd-i tâbiî ile okunmaktadır.

²⁰⁴ Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 76.

²⁰⁵ Başyigit, *Güzel Kur'ân Okuma Usûlü*, 125; Öztoprak, *Kur'ân Kırâati*, 61.

²⁰⁶ Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 60.

²⁰⁷ Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 76; Başyigit, *Güzel Kur'ân Okuma Usûlü*, 125.

²⁰⁸ Enfâl 8/58.

²⁰⁹ Tevbe 9/15-28-30-32-37-64-65-93-98.

²¹⁰ Tevbe 9/15.

²¹¹ Tevbe 9/93.

²¹² Tevbe 9/98.

Aynı yöntem altmış aynı sûrenin beşinci ayetinde geçen تَسْتَخْرُونَ kelimesinde de görülmektedir. Bu kelime, İmam Hamza ve Ebû Ca'fer tarafından *testehzûn* şeklinde okunmaktadır. Ancak burada kelimenin sonundaki nûn harfi, geçici sükûn olduğundan dolayı vakfta medd-i ârız olmaktadır.

İskat işlemlerinin hepsi, vakf pozisyonunda meydana gelmektedir. Adı belirtilen kırâat imamları haricinde kalan kurrâ, bu kelimelerde iskat yapmamakta yani bunları isbat ederek okumaktadır.

İskat okuyuşunun vasl halinde gerçekleştiği örneklerle ise ²¹³يُضَاهَوُونَ²¹⁴ ve ²¹⁵يُؤَاطُوا²¹⁶ kelimeleri misal verilebilir. Birinci kelimedeki hemze, hazfedilmekte, harekesini kendisinden önceki hâ harfine vermekte ve böylece *yudâhûne* şeklinde okunmaktadır. On kırâat imamından İmam Âsım'ın dışındaki tüm kurrâ bu şekilde okumaktadır.²¹⁶ Bu uygulamayı ikinci ve üçüncü kelimelerde ise sadece Ebû Ca'fer uygulamaktadır. Medine kırâat imamlarından olan Ebû Ca'fer, bu kelimeleri *en-yudfû* ve *liyuvâdû* şeklinde tilavet etmektedir.²¹⁷ Bu okuyuşlarda herhangi bir anlamsal bir değişiklik oluşmamaktadır.

Bu iskat uygulamalarını kurrâ, sadece vasl halinde icra etmektedir. Diğer tüm kırâat-ı aşere imam ve râvileri bu iki kelimedeki hemzeyi isbât etmekte yani iskat yoluna gitmeden telaffuz etmektedirler.

1.2.2.4. Teshîl

Kur'ân kırâatinde fonetik farklılıklardan bir diğeri teshîl ile gerçekleştirilmektedir. Teshîl, birbirini takip eden iki hemzeden ikinci hemzeyi, hemze ile elif arasında kırâat etmektir.²¹⁸ Teshîl, bazen vakfta tek başına bulunan hemzede de görülebilmektedir. Teshîl, genellikle İmam Hamza'nın baş vurduğu bir uygulamadır. Ancak diğer imamların da teshîl uyguladığı yerler mevcuttur. Enfâl sûresine bakıldığında dört ayette toplamda 5,²¹⁹ Tevbe sûresinde ise 13 yerde²²⁰ teshîl ile okunan

²¹³ Tevbe 9/30.

²¹⁴ Tevbe 9/32.

²¹⁵ Tevbe 9/37.

²¹⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin en-Nisâbüri, *el-Mebsût fi'l-kirâati'l-aşr*. thk. Sübey' Hamza Hakimî, (Dimeşk: Mucme' el-Luğa'l-Arabiyye, 2006), 226; Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim el-Hadarî, *el-Müfîd fi'l-kirâati's-semâni*. thk. Muhammed Ahmed Yusuf es-Samâtî, (Mısır: Mektebe-i İbn Abbâs, 2010), 341; Kalânîsî, *Kitâbü'l-kirâati'l-kübrâ*, 182.

²¹⁷ Ahvâzî, *el-Vecîz*, 196; Sarakustî, *el-Unvân*, 93; Kattân, *et-Telhis*, 278.

²¹⁸ Celaleddin Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012), 116; Öztoprak, *Kur'ân Kırâati*, 62.

²¹⁹ Enfâl 8/23-34-50-58.

kelime görülmektedir. Bu teshîl okuyuşlarını iki maddede toplayarak vermek uygun bulunmaktadır.

✓ Vakf halinde gerçekleşen teshîl uygulaması

Bu çeşit teshîl, Enfâl sûresinin yirmi üçüncü ayetinde bulunan لَأَسْمَعَهُمْ kelimesinde yapılmaktadır. Burada lââm harfinden sonra gelen hemze yumuşatılmaktadır. Bu okuyuşu yapan İmam Hamza, sûrenin otuz dördüncü ayetindeki kelimesindeki ikinci hemzeyi de yumuşatarak telaffuz etmektedir. Aynı yöntemi ellinci ayet-i kerimedeki وَأَنْبَارُهُمْ kelimesindeki hemzede ve elli sekizinci ayetteki الْخَائِنِينَ kelimesindeki hemzede uygulamaktadır. İmam Hamza, elli sekizinci ayetteki سَوَاء kelimesinde de teshîl yapmaktadır. Buradaki teshîl işlemine Hişâm da eşlik etmektedir. Bu iki imamın سَوَاء kelimesindeki bir diğer okuyuşları olan iskat okuyuşuna ilgili başlıkta temas edilmektedir.²²¹

Tevbe sûresinde aynı şekilde vakf halinde İmam Hamza'nın teshîl yaptığı kelimeler bulunmaktadır. Örneğin yirminci ayetteki الْفَائِزُونَ kelimesindeki hemzeyi yumuşatarak tilavet etmektedir. Aynı şekilde 222 وَأَنْفُسِهِمْ , 223 اسْتَهْزِؤُوا , 224 تَسْتَهْزِؤُونَ , 225 وَأَوْلَادُهُمْ , 226 وَأَوْلَادُهُمْ ve 227 الدَّوَائِرَ kelimelerindeki hemzelerin okunuşunda da Hamza, teshîli tercih etmektedir. İmam Hamza'ya 228 يَشَاء ve 229 أَغْنِيَاء kelimelerinin sonunda bulunan hemzelerdeki teshîl okuyuşunda Hişâm da eşlik etmektedir.²³⁰

✓ Vasl halinde gerçekleşen teshîl uygulaması

Teshîl işleminin yapıldığı bazı kelimeler vasl durumunda karşımıza çıkmaktadır. Tevbe sûresinin on ikinci ayetindeki أَيْمَةً kelimesi bunlardan biridir. İmam kelimesinin çoğulu olan أَيْمَةً kelimesinde iki hemze yan yana bulunmaktadır. Bu durumda okuyuşu daha kolay hale getirmek için ikinci hemze yumuşatılmakta ve öylece tilavet edilmektedir. İmam Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ruveys, kelimeyi böyle okumaktadırlar. Ebû Ca'fer ise ikinci hemzede teshîl yapmakla birlikte birinci hemzeyi

²²⁰ Tevbe 9/12-15-20-23-27-44-64-65-69-85-88-93-98.

²²¹ Emin Efendi, *Umde*, 311.

²²² Tevbe 9/44-88.

²²³ Tevbe 9/64.

²²⁴ Tevbe 9/65.

²²⁵ Tevbe 9/69.

²²⁶ Tevbe 9/85.

²²⁷ Tevbe 9/98.

²²⁸ Tevbe 9/15-27.

²²⁹ Tevbe 9/93.

²³⁰ Paluvî, *Zübde*, 64-67.

medd-i tabî ile اَيْمَةً / *aimmeten* şeklinde tilavet etmektedir.²³¹ Vasl halinde gerçekleşen diğer teshîl işlemi yirmi üçüncü ayette bulunmaktadır. Bu ayette geçen اُولِيَاءِ اِنْ kelimelerinde de iki hemze peşpeşe gelmektedir. Bu hemzelerden ikincisinde teshîl uygulanmaktadır. Bu okuyuşu Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ruveys, tercih etmektedir. Diğer tüm kırâat üstadları, bu iki kelimeyi Kur'ân metninde geçtiği şekliyle kırâat etmektedir.

Teshîle konu olan hemze, bazen kelimenin ortasında bazen de sonunda gelebilmektedir. Yine bu teshîl uygulamaları, bazen vasl da bazen ise vakf durumunda karşımıza çıkmaktadır. Yapılan teshîllerin çoğunluğu İmam Hamza'ya ait iken bazı kelimelerdeki teshîllere Hişâm da katılmaktadır. İmam Hamza'nın bulunmadığı teshîl okuyuşları da bu sûrelerde görülmektedir.

1.2.2.5. İhfa

Kur'ân kırâatinde ihfa da fonetik farklılıklardan birisidir. İhfa, tenvin veya sankin nûndan sonra ihfa harflerinden birisi geldiğinde, sakın nûnu, izhar ile idğam arasında, şeddeli okuyuşa kaçmadan gunneli şekilde okumaktır.²³² Bilinen on beş harfte ihfa yapılması tüm kırâat imamlarınca ortak bir uygulamadır. Ancak Ebû Ca'fer bu harflere ilave olarak, tenvin veya sakın nûndan sonra gelen gayn ve hâ harflerinde de ihfa yapmaktadır. Buradaki ihfanın miktarı diğer harflerde uygulanan ihfa miktarı kadar yani iki hareke veya 1 elif miktarı kadardır.²³³ Ebû Ca'fer, Kur'ân'da bu durumun vaki olduğu tüm kelimelerde ihfa yapmaktadır. Ancak üç kelimeyi istisna etmektedir. Enfâl ve Tevbe sûrelerinde yer almadığı için bu kelimelere temas edilmemektedir.

Ebû Ca'fer'in gayn harfinde ihfa yaptığı iki yerden ilki Enfâl sûresinin kırk dokuzuncu ayet-i kerimesindeki مَرَضٌ غَرَّ kelimesidir. Diğeri ise Tevbe sûresinin otuz dokuzuncu ayetindeki قَوْمًا غَيْرَكُمْ sözcüğüdür. İhfa okuyuş bu kelime gruplarında bulunan ilk kelimelerin sonundaki tenvin ve sakın nûnda icra edilmekte sonra diğer harfin kırâatine geçilmektedir.

²³¹ Kalânîsî, *Kitâbü'l-kırâati'l-kübrâ*, 181; Ebû't-Tayyib Abdilmünim b. Ubeydillah el-Mukrî, *el-İrşâd fi'l-kırâati ani'l-eimmeti's-seb'a*, thk. Beşir Ahmed Dabis, (b.y.: Dâru's-Sahabe, 2011), 357; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 312.

²³² Muhammed b. Nebhân b. Hüseyin Mısırî, *el-Müzekker fi't-tecvîd*, (Mekke: Mektebetü'l-Eydî, 1430), 17; Rihab Muhammed Müfid Şakakî, *Kur'ân Tilavetinde Mükemmellik*, çev. Fatma Yasemin Mısırlı, (İstanbul: Guraba Yayıncılık, 2012), 136.

²³³ Muhammed İsâm, *el-Vâdih fi ahkâmi't-tecvîd*, (Ürdün: Daru'n-Nefâis, ts.), 73.

Ebû Ca‘fer’in hâ harfinde ihfâlî okuyuş yaptığı kelimeler ise 4 tanedir. Bunlar مَنْ²³⁴ عَلَيْنِهِمْ²³⁵ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ²³⁶ ve وَإِنْ خِفْتُمْ²³⁷ قَوْمَ حِيَاةَ²³⁸ خَلْفَهُمْ²³⁹ kelimeleridir. Zikri geçen kelimelerdeki ihfa uygulaması kırâat imamlarından sadece Ebû Ca‘fer’e aittir. Geri kalan dokuz kırâat imamı ise bu iki harfte izhar uygulamasını tercih etmektedir.

1.2.2.6. Cem’î Mîmleri ve Öncelerindeki Hâ Harfleri

Cem’î mîmlerindeki ihtilaflardan maksat, isimlerin sonlarında ve عَلَيْهِمْ ve عَلَىٰ gibi harf-i cerlerin sonlarında yer alan zamirlerde bulunan cem’î mîmlerinin okunuşundaki farklılıklardır. Kavram olarak kırâat terminolojisinde bu duruma sıla denilmektedir. Yani kırâatte sıla, müfred müzekker zamirleri ve cem’î müzekker gaib zamirleriyle, cem’î müzekker muhatap zamirlerinde mîm harflerinden sonra med harfi olan bir vâv takdir edilmesi ve mîmin med edilerek okunması olarak anlaşılmaktadır.²³⁸ Bununla beraber cem’î mîmlerinden önce gelen hâ harflerinin telaffuzunda da kırâat imamları arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır.

✓ Cem’î mîmlerinin okunuşundaki ihtilaflar

Kırâat imamları arasında bu mîmlerle ilgili farklı anlayış ve okuyuşlar vardır. Bu bağlamda kırâat imamlarından İmam Nafi‘nin ilk râvisi Kâlûn, İbn Kesîr ve Ebû Ca‘fer bu cem’î mîmlerini zammeyle ve uzatarak yani sıla ile kırâat etmektedirler. Diğer kurrâ ise bu mîmleri cezimli okumaktadırlar. Bu mîm harflerinin telaffuzunda Kâlûn’un bir de hulfü yani diğer kırâat imamlarına muvafakat ettiği diğer okuyuş vechi vardır.²³⁹ Yani Kâlûn, cem’î mîmlerini hem sıla ile hem de adem-i sılayla yani sılasız şekilde tilavet etmektedir.

Bu sıralı okuyuşlar Enfâl ve Tevbe sûresinin birçok yerinde mevcuttur. Burada çalışmanın hacmi dikkate alınarak misal kabilinden bazı örnekler verilmektedir. Mesela Enfâl sûresinin kırk sekizinci ayet-i kerimesindeki قُلُوبِهِمْ lafzındaki cem’î mîmini Kâlûn, İbn Kesîr ve Ebû Ca‘fer, zammeli olarak ve 1 elif uzatarak sıla ile *kulûbihimû* şeklinde seslendirmektedir. Diğer tüm imamlar bu tür yerlerde adem-i sılayla yani aslı üzere *kulûbihim* şeklinde telaffuz etmektedirler.

²³⁴ Enfâl 8/57.

²³⁵ Enfâl 8/58.

²³⁶ Tevbe 9/28.

²³⁷ Tevbe 9/109.

²³⁸ Öztoprak, *Kur’ân Kırâati*, 63.

²³⁹ Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 114.

Cem'î mîmlerinin sılayla okunuşunun yanında bu harften sonra hemze-i kat' geldiğinde ise sılanın miktarı değişmektedir. Bu durumda İmam Verş, buradaki mîmi 5 elif miktarı uzatarak okumaktadır. Verş'in bu okuyuşuna, Enfâl sûresinde 8,²⁴⁰ Tevbe sûresinde ise 29 yerde²⁴¹ rastlanmaktadır. Bu örneklerden Enfâl sûresinin ikinci ayet-i kerimesindeki وَمَا لَهُمْ إِلَّا kelimesine bakmak gerekir. İmam Verş, لَهُمْ kelimesindeki cem'î mîmini zammesiyle *vemâlehimû* şeklinde okumakta ve 5 elif uzattıktan sonra hemzenin telaffuzuna geçmektedir. Enfâl ve Tevbe sûresindeki diğer tüm örneklerde durum bunlardan ibarettir.

Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Ca'fer ve Verş'in cem'î mîmlerini okuyuşları vasl halinde yukarıda zikredildiği gibidir. Bu kırâat üstadları anılan kelimelerindeki mîmleri, vakf hallerinde cezimli okumaktadırlar. Bu kırâat imamlarının haricinde diğer kırâat-ı aşerede imamları bu cem'î mîmlerini vakf ve vasl hallerinde cezimli şekilde tilavet etmektedirler.

✓ Cem'î mîmlerinden önce gelen hâ harflerinin okunuşu

Kırâat üstadları arasında cem'î mîmlerinden önceki hâ harfleri hakkında farklı fonetik okuyuşlar vardır. İmam Ya'kûb, cem'î mîmlerinden önce gelen tüm hâ harflerini tesniye ve cem'î hallerinde zammeyle telaffuz etmektedir. Enfâl sûresinde Ya'kûb'un bu kurala uygun okuduğu iki kelime vardır ve bunlar cem'î halindedir. Bunlar, sûrenin yirmi üçüncü ve otuz üçüncü ayetlerinde birer defa geçen فِيْهُمْ kelimeleridir. Bu kelimeleri İmam Ya'kûb, *fihüm* şeklinde kırâat etmektedir. Tevbe sûresinde ise 4 yerde²⁴² bu zamirler geçmektedir. İmam Ya'kûb, bu dört yerin ikisinde geçen فِيْهِنَّ²⁴³ ve وَتَرْكِيْهِمْ²⁴⁴ kelimelerindeki zamirleri zammeyle, *fihünne* ve *vetüzekkîhüm* şeklinde tilavet etmektedir. Diğer iki yerde geçen وَيُخْزِيْهِمْ²⁴⁵ ve يَأْتِيْهِمْ²⁴⁶ kelimelerindeki zamirleri zammeyle, *veyühzihüm* ve *elem ye'tihüm* şeklinde okuyan ise İmam Ya'kûb'un birinci râvisi, Ruveys'tir.

Zikri geçen kelimelerdeki cem'î mîmlerinden önceki hâ harflerini geri kalan tüm kırâat imam ve râvileri kesreyle seslendirmektedirler. Çoğunluğu oluşturan bu imamlar

²⁴⁰ Enfâl 8/ 2-31-34-48-66-73-75.

²⁴¹ Tevbe 9/4-8-13-16-20-23-31-38-41-46-52-54-71-77-80-93-94-95-110-113-118-122-124-127.

²⁴² Tevbe 9/14-36-70-103.

²⁴³ Tevbe 9/36.

²⁴⁴ Tevbe 9/103.

²⁴⁵ Tevbe 9/14.

²⁴⁶ Tevbe 9/70.

hâ harfîni, evvelinde bulunan yâ harfine itibar ederek kesreyle okumaktadırlar. İmam Ya'kûb ve Ruveys ise bu zamirlerdeki hâ harflerini asıllarına itibar ederek zammeyle tilavet etmektedirler. Görüldüğü üzere çoğunluğu teşkil eden kurrâ, okuyuşta kolaylığı sağlamak için harfin evveline itibar etmekte buna karşın bazı kırâat üstadları ise zamirin asıl haline bakarak okumaktadırlar.

Bu konuyla ilgili bir diğer okuyuş farklılığı اَلَيْهِمْ , عَلَيْهِمْ ve لَدَيْهِمْ kelimelerinde ortaya çıkmaktadır. İmam Hamza ve Ya'kûb, bu kelimelerdeki hâ harflerini vakf ve vasl hallerinde zammeyle, *ileyhüm*, '*aleyhüm* ve *ledeyhüm* şeklinde okumaktadır. Enfâl sûresinde bu üç kelimededen iki tanesine ait okuyuşa dört yerde rastlanmaktadır. Bu dört yerin üçünde²⁴⁷ عَلَيْهِمْ, bir yerde²⁴⁸ ise اَلَيْهِمْ şeklinde geçmektedir. Tevbe sûresinde ise 16 yerde²⁴⁹ zikri geçen iki kelimenin okuyuşuna örnekler mevcuttur. İmam Ya'kûb ve Hamza bu yerlerdeki ilgili kelimelerindeki zamirleri zammeyle, '*aleyhüm* ve *ileyhüm* şeklinde kırâat etmektedir. Bu kelimelerin asıl hallerinde de zamme üzere oldukları görülmektedir. Adı anılan imamlar da asıl hallerine itibar ederek bu harfleri zammeyle telaffuz etmektedirler. Geri kalan kurrâ ise '*aleyhim* ve *ileyhim* şeklinde kesreyle telaffuzu tercih etmektedir.

Ancak kırk ikinci ayetteki عَلَيْهِمُ الشَّقَّةُ ve yüz on sekizinci ayetteki عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ lafızlarındaki zamirlerin okununuşu, ardından gelen lafza bitişik olarak gerçekleşmektedir. Bundan dolayı عَلَيْهِمُ kelimesindeki hâ ve mîm harflerini kesreli olarak '*aleyhimi* şeklinde okuyan sadece Ebû Amr'dır. İmam Hamza, Kisâî, Ya'kûb ve Halef, bu harflerin ikisini de zammeli olarak '*aleyhümü* şeklinde tilavet etmektedirler. Âsım, hâ harfîni kesreli mîm harfîni ise zammeli olarak '*aleyhimü* şeklinde okumakta ve Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer, bu konuda ona uymaktadırlar.

Cem'i mîmlerinin ve öncelerinde gelen hâ harflerinin telaffuzundaki farklılıklar anlama etki eden farklılıklar arasında yer almamaktadır. Kırâat imamlarının bir kısmı, zamirin asıl haline bakmakta diğer bir kısmı da telaffuzda tahfifliğe yönelmekte ve böylelikle değişik okuyuşlarda bulunmaktadır.

²⁴⁷ Enfâl 8/2-31-36.

²⁴⁸ Enfâl 8/57.

²⁴⁹ Tevbe 9/4-14-42-64-73-94-95-98-102-103-106-117-118-122.

1.2.2.7. İskân ve Tahrîk

Kur'ân kırâatinde fonetik farklılıklardan diğer ikisi iskân ve tahrîktir. İskân, bir harfi, üç temel hareke olan zamme, fetha ve kesreden arındırarak sakın kılmaya denilmektedir. Bu anlamda tahrîkin zıddıdır. Tahrîk ise harfi bu üç harekeden biriyle telaffuz etmek demektir. Zira Arapça, dil yapısı itibariyle kelimenin yapısını bozmadan aynı kelimedeki bazı harflerin harekeli veya cezimli okunmasına imkân vermektedir. Böyle durumlarda iki okuyuş da caiz olabilmektedir.²⁵⁰ İskân ve tahrîk okunuşuna dair örnekler, değişik kelimelerde karşımıza çıkabilmektedir. Bu açıdan ilgili örnekler, iki maddede bir araya getirilmektedir.

✓ Mütেকellim yâ harfinde gerçekleşen iskân ve tahrîk okuyuşları

Arapçada birinci şahıs zamirini ifade eden ve mütেকellim yâ'sı adı verilen bir zamir mevcuttur. Kelimenin sonuna bitişen bu yâ harfî, izafet yâ'sı olarak ta adlandırılmaktadır. Bu zamir, cümlede izafet örgüsünde yer alabilmekte ve bazı edâtların isim veya haberi konumunda olabilmektedir. Bunun seslendirilmesi hususunda kırâat imamları arasında farklılıklar vardır. Nitekim mütেকellim yâ harfinin okunmasında kendisinden sonra gelen hemze, okunuşu belirleyen esas unsur kabul edilmektedir. Bu hemze, üç harekeden biriyle harekelenebilmektedir.²⁵¹

Buna, Enfâl sûresinin kırk sekizinci ayetindeki mütেকellim yâ'sının okunuşu örnek verilebilir. Mekke ve Medine kırâat imamları ile İbn Kesîr bu ayette geçen *إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ* ve *إِنِّي أَرَى* kelimelerinde *إِنَّ* edâtlarına bitişmiş olan mütেকellim yâ harflerini fethayla harekelemekte *inniye erâ* ve *inniye ehâfû* şeklinde kırâat etmektedir. Çoğunluğu oluşturan kırâat imamları²⁵² ise buradaki yâ harflerini, sakın yani med harfi kabul etmekte ve evvelindeki nûn harfini med ile okumaktadırlar.²⁵³

Bir diğer örnek aynı sûrenin seksen üçüncü ayetinde bulunmaktadır. Bu ayet-i kerimede geçen *مَعِيَ أَبَدًا* kelimesinde farklı okuyuşlar mevcuttur. İlgili kelimedeki harf-i cerre bitişik olan bu yâ harfini bazı kurrâ,²⁵⁴ sakın kılmakta yani harf-i med pozisyonunda görerek *me'î ebeden* şeklinde tilavet etmektedir. Diğer kırâat imamları²⁵⁵

²⁵⁰ Osman, *Güzel Kur'ân Okuma*, 233.

²⁵¹ Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 133-138.

²⁵² İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Ya'kûb ve Halef.

²⁵³ Nîsâbü'rî, *el-Mebsût*, 224; Paluvî, *Zübde*, 64.

²⁵⁴ İmam Hamza, Kisâî, Ya'kûb, Halef ve Şu'be,

²⁵⁵ İmam Nafi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs ve Ebû Ca'fer.

ise matbu mushafa muvafık olarak yâ harfini fethalayarak *me'ie ebeden* şeklinde okumaktadır.²⁵⁶

Aynı ayette geçen bir diğer yâ harfinin bulunduğu *مَعِيَ عِدْوًا* kelimesi üzerinde de kırâat imamları arasında ittifak oluşmamaktadır. Buradaki yâ harfini kurrâdan sadece Hafs, harekeleyerek *me'ie 'adüvven* şeklinde telaffuz etmektedir. Geri kalan tüm kurrâ²⁵⁷ harf-i cerre bitişmiş olan bu mütekellim yâ harfini sakın kılarak *me'î 'adüvven* olarak kırâat etmektedir.²⁵⁸ Mütekellim yâ harfinin harekeli veya sakın olarak telaffuz edilmesi manayı etkilememektedir.

✓ Yâ-i mütekellimin dışındaki iskân ve tahrîk kırâatleri

Mütekellim yâ harfinin dışındaki bazı durumlarda da iskân uygulamalarına rastlanmaktadır. Örneğin *فَهُوَ*²⁵⁹, *فَهُوَ*²⁶⁰ ve *وَهُوَ*²⁶¹ kelimelerindeki hâ harfleri iskân ile yani cezimle *fehve*, *fehve* ve *vehve* şeklinde kırâat edilmektedir. Kırâat imamlarından Kâlûn, Ebû Amr, Kisâî ve Ebû Ca'fer, bu okuyuşu tercih etmektedir.²⁶²

Hem iskân ve hem de tahrîk ile okuyuşa Tевbe sûresinin altmış birinci ayetindeki *أَنْ* ve *أَنْ* kelimeleri de örnek olarak verilmektedir. Buradaki zâl harflerini İmam Nâfi', cezimli olarak *üzün* ve *üzni* şeklinde kırâat etmektedir. Yine aynı sûrenin yetmişinci ayetinde Ebû Amr, *رُسُلُهُمْ* kelimesindeki sîn harfini iskân ile *ruslühüm* şeklinde tilavet etmektedir.²⁶³ Sûredeki son iskân örneği ise *جُرُفٍ*²⁶⁴ kelimesindedir. Bu kelimedeki râ harfi de sakın kılınarak *cürfin* şeklinde telaffuz edilmektedir. İbn Âmir, Hamza, Halef ve Âsım'ın birinci râvisi Şu'be, bu okuyuşu tercih etmektedir.²⁶⁵ Diğer kurrâ, Hafs'ın tilavet ettiği gibi tilavet etmektedir.²⁶⁶

Buradaki *جُرُفٍ* kelimesi, “uçurum, sarp kayalık ve dik yar” anlamlarındadır.²⁶⁷ Bu kelimenin harekeli veya cezimli şekilde okunması anlamsal bir etki doğurmamaktadır. Yine bu okuyuş tıpkı, *رُسُلٍ* ve *رُسُلٍ* kelimeleri arasındaki fark gibidir.

²⁵⁶ Mukrî, *el-İrşâd*, 361; Hadarî, *el-Müfîd*, 344; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 281.

²⁵⁷ İmam Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Şu'be, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef.

²⁵⁸ Mukrî, *el-İrşâd*, 361; el-Hadarî, *el-Müfîd*, 344; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 281.

²⁵⁹ Enfâl 8/19.

²⁶⁰ Tевbe 9/3.

²⁶¹ Tевbe 9/129.

²⁶² Paluvî, *Zübde*, 64.

²⁶³ Kalânîsî, *Kitâbü'l-kırâati'l-kübrâ*, 183; Hayyâd, *et-Tevsîrâ*, 288; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 280; Paluvî, *Zübde*, 66.

²⁶⁴ Tевbe 9/109.

²⁶⁵ Ahvâzî, *el-Vecîz*, 199; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin Nisâbü'rî, *el-Gâye fî'l-kırâati'l-aşr*. thk. Cemalüddin Muhammed Şeref, (Kahire: Dâru's-Sahabe, 2003), 84; Mukrî, *el-İrşâd*, 360.

²⁶⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 316; Nisâbü'rî, *el-Gâye*, 83; Vâsîtî, *el-Kenz*, 168.

²⁶⁷ Firûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 261.

Burada da bir anlam değişikliği olmamaktadır. Dolayısıyla kelimenin aslı, جُرْفٌ şeklindedir ve cezimli okuyuş, telaffuzda hafifliği elde etmek için yapılmaktadır.²⁶⁸

Diğer yandan aynı sûrenin doksan dokuzuncu ayetinde de aynı yöntem işletilmektedir. İmam Verş, bu ayette geçen قُرْبَةً kelimesini, râ harfinin zammesiyle *kurubetün* şeklinde tilavet etmektedir. Diğer kırâat imamları,²⁶⁹ Âsım'a muvâfık olarak *kurbetün* şeklinde iskânlı olarak kırâat etmektedirler.²⁷⁰

İhtilafın olduğu قُرْبَةً kelimesi, “yakınlık” anlamındadır.²⁷¹ Zammeli olarak قُرْبَةً şeklinde okuyanlar, kelimenin sülasideki asıl haline itibar etmektedirler. Cezimli olarak قُرْبَةً şeklinde kırâat edenler ise kelimedeki hafif telaffuzu murad etmektedirler. İki şekil arasındaki fark, başka ayetlerde kırâat farklılığı olarak karşımıza çıkan رُسُلٍ / رُسُلٍ kelimeleri arasındaki fark gibidir.²⁷² Bu kırâat farklılığının da anlama herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.

Benzer durum, aynı sûrenin yüz on yedinci ayetinde de görülmektedir. Bu ayette geçen الْعُسْرَةَ kelimesini, İmam Ebû Ca'fer, sîn harfinin zammesiyle *el- 'usureti* şeklinde kırâat etmektedir. Geri kalan kırâat-ı aşere imamlarından dokuzu²⁷³ sîn harfinin sükûnuyla *el- 'usreti* olarak tilavet etmektedir.²⁷⁴

Birçok fonetik uygulamada olduğu gibi iskân uygulaması da telaffuzda kolaylığa, hafifliğe yöneliktir. Zira Kur'ân'ın muhatabı sadece Araplar değildir. Arap olmayanlar için Arapça kelimelerin telaffuzları bazen zor olabilmektedir. Kaldı ki Arapların dilde tahfîflik ilkesinden hareketle uyguladıkları ve kırâat konusuna girmeyen birçok kural mevcuttur.

²⁶⁸ Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr fi ilmi't-tefsîr*, (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmi, 2006), 607.

²⁶⁹ Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef.

²⁷⁰ Ebû Amr Osman bin Said ed-Dânî, *et-Teyşîr fi'l-kırâati's-seb'a*, tsh. Otto Pretzl, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1985), 119; Sarakustî, *el-Unvân*, 94; Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Tahbîru't-teysîr fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Cemâlüddin Muhammed Şeref, (Kahire: Dâru's-Sahabe, 2004), 132.

²⁷¹ Ebû'l-Fazl İbn Manzûr Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânü'l-arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir vd., (Kahire: Dâru'l-Meârif, t.y.), 5/3566.

²⁷² Kurtubî, *el-Camî 'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 10/342.

²⁷³ İmam Nafî', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Yâ'kûb ve Halef.

²⁷⁴ Muhammed b. Nebhân b. Hüseyin Mısırî, *el-Büşrâ fi teysîri'l-kırâati'l-aşri'l-kübrâ*, (Mekke: y.y., 2013), 406; Hayyâd, *et-Tefsîr*, 292; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstênîr*, 183; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 281.

1.2.2.8. Nakl ve Sekt

Kur'ân kırâatinde fonetik farklılıklardan diğer ikisi nakl ve sekittir. Nakl, sakın harfin cezmini, sonrasında gelen harfin harekesine çevirerek okumaktır.²⁷⁵ Verş, bu uygulamayla tanınmaktadır. Bazı noktalarda ise kendisine İmam Hamza eşlik etmektedir. İmam Verş, nakl işlemini hemze üzerinden icra etmektedir. Bir kelimenin sonundaki sakın harfin veya tenvinin akabinde hemze vaki olan yerlerde Verş, nakl yapmaktadır. Yani hemzeyi hafzetmekte ve harekesini evvelindeki harfe vermektedir. Bu bağlamda Enfâl sûresinde 29,²⁷⁶ Tevbe sûresinde ise 86 yerde²⁷⁷ nakil işlemine rastlanmaktadır. Dört kategoride incelenen bu uygulamalara birkaç örnek verilmektedir.

✓ Vasl halinde lââm-ı tarîfin nakli

Lâm-ı tarîf, elif ve lââm harfinden oluşan bir ek adıdır. İsimlere bitişen bu ekten sonra hemze geldiğinde bu kelimedede nakil işlemi uygulanmaktadır. Bu uygulamayı İmam Verş icra etmektedir. Nakil uygulamasının, lââm-ı tarîf üzerinde gerçekleşmesi ve işlem yapılan kelimenin vasl halinde olmasından dolayı buna lââm-ı tarîf'in vaslî denilmektedir. Örneğin Enfâl sûresinin on ikinci ayetindeki فَوْقَ الْأَعْنَاقِ lafzında nakl işlemi yapılmaktadır. İlk olarak الْأَعْنَاقِ kelimesindeki hemze kaldırılmakta ve var olan hemzenin harekesi kendisinden önceki lââm harfine nakledilmektedir. Böylece nakl işlemi tamamlanmakta ve ilgili lafız fevkale 'nâki şeklinde telaffuz edilmektedir.

✓ Vakf halinde lââm-ı tarîfin nakli

Lâm-ı tarîfte oluşan nakl uygulamasının vakf durumunda olan bir kelimedede gerçekleşmesine lââm-ı tarîfin vakfî denilmektedir. Örneğin Enfâl sûresinin on birinci ayetindeki بِالْأَفْئَامِ lafzında nakl uygulaması tatbik edilmektedir. İmam Verş tarafından bu lafız bihilekdâm şeklinde telaffuz edilmektedir. Buradaki nakl uygulamasında İmam Hamza, Verş'e katılmaktadır. Zira İmam Hamza'nın Verş'e eşlik ettiği yerler genelde vakfta olan nakl uygulamalarıdır.

✓ Vasl halinde hemze-i münekkere'nin nakli

Hemze-i münekkere, kelimenin başında harekeli halde bulunan hemze-i kat'a denilmektedir. Bu hemzenin harekesi, kendisinden önce gelen cezimli harfe nakledilmektedir. Bu nakl işlemine hemze-i münekkere'nin vaslî denilmektedir. Buna bir

²⁷⁵ Öztoprak, *Kur'ân Kırâati*, 63.

²⁷⁶ Enfâl 8/1-11-12-15-16-19-23-26-31-32-38-42-43-44-51-53-57-63-66-67-70-72-73.

²⁷⁷ Tevbe 9/2-3-5-6-10-11-17-18-19-23-24-25-29-34-36-38-39-40-44-45-46-48-50-53-57-58-61-65-69-72-74-75-79-86-89-90-91-92-94-97-98-99-100-101-103-107-108-109-111-112-116-117-118-120-121-125-126-127-128.

örnek olarak وَلَوْ أَسْمَعُهُمْ²⁷⁸ kelimesi verilmektedir. Burada hemzenin harekesi evvelinde bulunan vâv harfine nakledilmekte ve hemze telaffuzdan düşürülmektedir. Sonuçta lafız *velevesme'ahüm* olarak okunmaktadır. Bu uygulama sadece İmam Verş tarafından tekrar edilmektedir.

✓ Vakf halinde hemze-i münekkerenin nakli

Bir de hemze-i münekkerenin vasl halinde nakli vardır ki onun örneği, Enfâl sûresinin otuz ikinci ayetinde mevcuttur. Bu ayetteki بَعْدَآبِ أَلِيمِ lafızları arasında nakl uygulaması ortaya çıkmakta ve İmam Verş ile İmam Hamza, bu lafızları nakilli olarak *bi'azâbinelimin* şeklinde tilavet etmektedir. Ayrıca İmam Hamza'nın burada bir de hulfü vardır. Bu okuyuş, İmam Âsım'a ve diğer kırâat imamlarına muvafakat ettiği yani nakl yapmadığı okuyuşudur.

Enfâl sûresindeki 29 nakl uygulaması vardır. Bunların 8 tanesi lâm-ı tarifin vaslı, 8 tanesi ise lâm-ı tarifin vakfından doğmaktadır. Bunların 12 tanesi hemze-i münekkerenin vaslında, 1 tanesi de hemze-i münekkerenin vakfında meydana gelmektedir.

Tevbe sûresinde, 86 tane nakl uygulaması vardır. Bunların 29 tanesi lâm-ı tarifin vaslı, 7 tanesi lâm-ı tarifin vakfında gerçekleşmektedir. Hemze-i münekkerenin valsı, 44 yerde buna karşılık hemze-i münekkeredeki nakl işlemi, 6 yerde ve vakf halinde oluşmaktadır.

Burada ikinci olarak sekt veya sekte konusuna değinilecektir. Sekt veya sekte, nefes almadan, adet üzere vakıf zamanından daha kısa bir müddet sesi kesmektir.²⁷⁹ Kırâat imamları farklı yer ve durumlarda sekte yapmaktadırlar. Bazı imamların sekte uyguladıkları yerler anlam karışıklığını engellemeye yöneliktir. Çünkü sektede nefes almak yoktur. Yani sekte vasl hükmündedir.²⁸⁰ Bu açıdan vakf olmayan yerde anlam karışıklığını önleme, sekte vasıtasıyla sağlanmaktadır. Bazı imamlar sakın harften veya lâm-ı tariftten sonra gelen hemzeyi vurgulamak için sekte yapabilmektedirler. Bazı imamlar, haruf-u mukattaâlardaki harfleri birbirinden ayırmak için sekte yapmakta buna karşın diğerleri ise bir sûreden başka bir sûreye geçişte sekte uygulamasına müracaat

²⁷⁸ Enfâl 8/23.

²⁷⁹ Nihat Temel, *Kurân Kırâatında Vakıf ve İbtidâ*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 57; Salâh Salih Seyfî, *el-Ikdü'l-müfîd fî ilmi't-tecvîd*, tsh. Muhammed Saîd Fakîr. (Ürdün: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1987), 81.

²⁸⁰ Abdülkayyûm b. Abdülgafûr es-Sindî, *Kur'ân Okuma Esasları*, trc. Ali Öge, (Konya: Hüner Yayınevi; 2011), 113-135.

etmektedirler.²⁸¹ Kırâat imamlarının farklı kurallara binaen farklı sûrelerde yaptıkları sekteler olmakla beraber burada sadece Enfâl ve Tevbe sûrelerinde bulunan sekteler üzerinde durulmaktadır.

Enfâl sûresinde 44,²⁸² Tevbe sûresinde ise 115 yerde²⁸³ sekte okuyuşu bulunmaktadır. Nakl uygulamasında olduğu gibi sekte uygulaması da dört kategoride tetkik edilmektedir.

✓ Vasl halinde lââm-ı tarîfin sektesi

Enfâl sûresinin yirmi altıncı ayetindeki *الْأَرْضِ فِي* sözcüğü bu duruma örnek olarak verilmektedir. Bu kelime lââm harfinden sonra gelen hemzede Zeyyâd lakabıyla tanınan İmam Hamza sekte uygulaması yapmaktadır. Bu durum, vasl halinde olduğundan ötürü bu işleme lââm-ı tarîfin vasl halindeki sektesi denilmektedir. Ancak bu ve benzeri yerlerde İmam Hamza'nın ikinci râvisi Hallâd'ın İmam Âsım'a ve diğer kırâat imamlarına uyduğu ve sektesiz okuduğu bir başka tilaveti de vardır.

✓ Vakf halinde lââm-ı tarîfin sektesi

Bu sekte işlemini bir öncekinden ayıran nokta, bunun vakf halinde gerçekleşmesidir. Örneğin Enfâl sûresinin on beşinci ayetindeki *تَوَلَّوْهُمْ الْأَنْبَارَ* lafızlarında böyle bir durum vardır. Vakf halinde olan *الْأَنْبَارَ* kelimesindeki hemzede sekte uygulaması yapılmaktadır. Bu sekte vakfta cereyan ettiğinden buna lââm-ı tarîfin vakf halindeki sektesi denilmektedir. Bu uygulamayı sadece İmam Hamza tercih etmektedir.

Diğer yandan hem vasl hem de vakf halinde lââm-ı tarîfin hükümlerine tabi olan *شَيْئًا* kelimesi vardır. Sakin bir harfle birlikte hemze aynı kelime bulduğunda, hemze eğer kelimenin aslından ise İmam Hamza bu durumda sekte uygulaması yapmamaktadır. Ancak o, *شَيْئًا* kelimesini bunun istisna etmekte ve İmam Hamza bu kelime sekte uygulamaktadır. Enfâl sûresinde, bu lafız 5 ayette²⁸⁴ 6 defa geçmektedir ve hep vasl durumundadır. Aynı lafız, Tevbe sûresinde ise dört ayette²⁸⁵ beş defa geçmektedir. Bunların biri hariç, hepsinde İmam Hamza sekte yapmaktadır. Sekte işlemi yapmadığı ve bu bağlamda farklı okuduğu bu yer, Tevbe sûresinin otuz

²⁸¹ Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 133.

²⁸² Enfâl 8/1-2-9-11-12-15-16-19-23-26-31-32-34-38-41-42-43-48-53-58-60-63-66-67-70-72-73-75.

²⁸³ Tevbe 9/2-3-4-5-6-8-10-11-13-16-17-18-19-20-23-24-25-29-31-34-36-38-39-40-41-46-50-52-53-54-57-58-59-61-65-69-71-72-74-75-77-79-80-86-89-90-91-92-93-94-95-97-98-99-100-101-103-107-108-109-110-111-112-113-116-117-118-118-120-121-122-124-125-126-127-128.

²⁸⁴ Enfâl 8/19-41-60-70-72.

²⁸⁵ Tevbe 9/4-25-39-115.

dokuzuncu ayetidir. Bu ayetteki شَيْئًا kelimesinin farklı okunmasının sebebi, kelimenin vakf pozisyonunda olmasıdır. İmam Hamza bu kelimeyi, evvela nakl işlemine tabi tutmakta ve hemzenin harekesini evvelinde bulunan yâ harfine naklederek şeyâ şeklinde kırâat etmektedir. İkinci okuyuşunda ise hemzenin harekesini naklettiği yâ harfini şeddeli olarak şeyyâ şeklinde idğamlı tilavet etmektedir.

✓ Vasl halinde hemze-i münekkerenin sektesi

Tevbe sûresi altıncı ayette geçen وَإِنْ أَحَدٌ kelimesinde vasl halinde gerçekleşen bir sekte okuyuşu vardır. Buna vaslda hemze-i münekkerenin sektesi denilmektedir. Bu sekte işlemi İmam Hamza'nın birinci râvisi Halef tarafından uygulanmaktadır.

✓ Vakf halinde hemze-i münekkerenin sektesi

Yine sadece İmam Halef'in tercih ettiği bir diğer sekte türü, vakf halinde gerçekleşen hemze-i münekkere sektesidir. Tevbe sûresinin otuz dördüncü ayet-i kerimesindeki بَعْدَ ابِّ إِلِيمِ kelimelerinde cereyan eden sekte uygulaması bunun örneği olarak gösterilmektedir.

Bezzâr lakabıyla maruf Halef'in, hemze-i münekkerenin vasl ve vakf hallerinde sekte yaptığı yerlerde, İmam Hamza'nın ilave bir okuyuşu daha vardır. İmam Hamza, bu yerlerde sektesiz olarak izhar ile okuyarak diğer kırâat imamlarına muvafakat etmektedir. Bu durumda İmam Hamza'nın ilk okuyuşu onun tahkîk tilaveti diğeri ise hulûf okuyuşu olmaktadır. Nakl ve sekte başlığında ismi geçen kurrâ dışında kalan imamlar, anılan örneklerde nakil ve sekte uygulaması yapmamaktadır.

Bu iki sûrede yapılan nakl işlemleri, telaffuzda kolaylık, sekte uygulamaları ise hemzenin telaffuzda vurgulanması olarak ifade edilebilir. Hemze, zatı ve sıfatları itibariyle iyi telaffuz edilmediğinde sahip olduğu sıfatları kaybolabilmektedir. Bunu engellemek adına hafif bir sekte²⁸⁶ yapılarak, bu harfin zatı ve sıfatları korunmaktadır. Nakl ve sekte uygulamaları anlam değişikliğine yol açmamaktadır.

1.2.2.9. Taklîl ve İmale

Kur'ân kırâatinde fonetik seslendirmeden kaynaklı farklılıklar arasında taklîl ve imale yer almaktadır. Taklîl, fethadan kesreye doğru meyilde fethanın ağırlığının hissedilmesi olarak ifade edilmektedir. Buna, kırâat literatüründe “küçük imale” veya

²⁸⁶ Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 133.

“beyne beyne” de denilmektedir.²⁸⁷ İmale, fethayı kesreye doğru meylettirerek okumaktır.²⁸⁸ Burada kesre sesi ağırlığını hissettirmelidir. İmale denilince esasen akla bu gelmektedir. Ayrıca bu, “büyük imale” olarak da adlandırılmaktadır.²⁸⁹

Taklîl ve imale uygulanan kelimelerin birbirinden farklılık gösterdiği müşahede edilmektedir. Bu kelimeleri taklîl ve imaleyle kırâat eden imamlar da farklılık göstermektedir. Bu açıdan bir kelimedede ortak taklîl veya imale okuyuşuna sahip imamlar, başka bir kelimedede çok rahat birbirinden ayrılabilirler.

Enfâl sûresinde 19 ayette²⁹⁰ 31 kelimedede imale ve taklîl uygulaması görülmektedir. Bu ayetlerdeki kelimelerden 26 tanesinde taklîl ve imale uygulaması bir arada yer almakta buna karşın 5 kelimedede sadece imale okuyuşuna rastlanmaktadır. Altı ayette birden fazla taklîl ve imaleli okuyuşlarla karşılaşmakta buna mukabil diğer ayetlerde bir kelime içinde bu uygulamalar hep birden yer almaktadır.

Tevbe sûresinde ise toplam 84 yerde²⁹¹ imale ve taklîl okuyuşu görülmektedir. Bunlardan 26 tanesinde yalnız imale uygulanmakta geriye kalan 58 yerde hem imale hem taklîl okuyuşu bir arada gerçekleştirilmektedir. İmale ve taklîl okuyuşları yapan kurrânın oluşturduğu gruplara göre, imale ve taklîl icra edilen kelimeleri gruplandırmak gerekmektedir. Çünkü büyük ve küçük imale, birçok kelimedede birlikte ve ayrı olarak meydana gelebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında imale ve taklîl okuyuşlarının birlikte uygulandığı kelimelerde, kırâat imamları dokuz grup oluşturmaktadır.

Birinci grup kırâat imamları, Verş, Hamza, Kisâi ve Halef'ten oluşmaktadır. Bu imamlardan Verş, ileride verilecek kelimelerde taklîl yapmakta, Hamza, Kisâi ve Halef ise aynı kelimelerde imale yapmaktadır. Enfâl sûresinde, imale ve taklîlin uygulandığı 7, Tevbe sûresinde ise 17 kelime bulunmaktadır. Enfâl sûresindeki kelimeler رَمَى , وَمَأْوَاهُ , فَعَسَى , وَتَأْتِي ve وَيَحْيَى dan oluşmaktadır. Tevbe'deki kelimeler يَرْضَى , آتَاهُمْ , آتَانَا , أَغْنَاهُمْ (iki yerde), وَمَأْوَاهُمْ , آتَاهُمْ , كَسَالَى , أَنَّى , مَوْلَانَا , فَتُكْوَى , يُحْمَى , بِالْهَدَى , وَأَوْفَى ve هَدَاهُمْ dan ibarettir. Taklîl ve imale, belirtilen kelimelerdeki elif ve yâ medlerinden önce gelen harfler üzerinde uygulanmaktadır.

²⁸⁷ Dimyâtî, *İthâf*, 102; Öztoprak, *Kurân Kırâati*, 62.

²⁸⁸ Ali Muhammed Debbâ', *İrşadü'l-mürîd ilâ maksûdi'l-kasîd fi'l-kırâati's-seb'a*, (Kahire: Dâru's-Sahabe, 2006), 118.

²⁸⁹ Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 116.

²⁹⁰ Enfâl 8/2-7-10-14-16-17-19-26-31-40-41-42-43-47-48-50-67-70-75.

²⁹¹ Tevbe 9/2-3-8-10-16-17-18-25-26-28-30-33-34-35-36-37-38-40-47-48-49-51-54-55-59-69-73-74-75-76-78-85-90-91-94-95-96-100-105-107-108-109-111-113-115-117-118-121-123-124-125-127-128.

İkinci grup kurrâ, Ebû Amr, Verş, Hamza, Kisâî ve Halef'ten meydana gelmektedir. Bu imamlardan Ebû Amr ve Verş, taklîli, buna karşın Hamza, Kisâî ve Halef ise imaleyi icra etmektedir. Taklîl ve imalenin yapıldığı kelimeler, Enfâl'de الْقُرْبَى , الْمَرْضَى , وَنَجَّوَاهُمْ , الْعُلْيَا , السُّفْلَى (beş yerde), Tevbe'de ise الدُّنْيَا (beş yerde), الْقُصْوَى , الدُّنْيَا , الْحُسْنَى (iki yerde) ve الْقُصْوَى , الْحُسْنَى (iki yerde) kelimelerinden meydana gelmektedir. Bu grupta da taklîl ve imale, anılan kelimelerdeki elif ve yâ harflerinden önce gelen harflerde tatbik edilmektedir.

Üçüncü grup, Verş, Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halef'ten müteşekkildir. Bunlardan Verş, taklîli, Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halef ise imaleyi uygulamaktadır. Bu grupta imale ve taklîl, Enfâl sûresinde, تَرَى , أَرَى , أَرَاكُمْ , بُشِّرَى kelimelerindeki râ harfinde icra edilmektedir. Bunlardan أُسْرَى kelimesini Ebû Amr, *üsârâ* şeklinde kırâat etmektedir. Dolayısıyla Ebû Amr, imaleli okuyuşunu أُسَارَى kelimesindeki râ harfinde gerçekleştirmektedir. Tevbe'de ise اشْتَرَى ve يَرَاكُمْ lafızlarındaki râ harflerinde imale ve taklîl uygulamasına gidildiği görülmektedir.

Dördüncü grup kırâat üstadları, Verş, Ebû Amr, Dûrî ve Ruveys'ten oluşmaktadır. Verş yine taklîl okuyuşunu yapmakta buna mukabil Ebû Amr, Dûrî ve Ruveys imaleyi tercih etmektedir. Enfâl ve Tevbe'de üçer defa geçen الْكَافِرِينَ sözcüğündeki Kâf harfinde, belirtilen imamlar imale ve taklîli seslendirmektedirler.

Beşinci grubu teşkil eden kurrâ, Verş, Ebû Amr ve Dûrî'den ibarettir. Enfâl'de bir, Tevbe'de ise üç yerde geçen النَّار kelimesindeki nûn harfini, Verş taklîl ile, Ebû Amr ve Dûrî ise imaleyle okumaktadır. Ayrıca أَخْبَارَكُمْ (iki yerde) lafzındaki bâ harfini, وَالْأَنْصَار (iki yerde) sözcüğündeki sâd harfini ve الْكُفَّار kelimesindeki fâ harfini, taklîl ve imaleyle tilavet eden adı geçen kurrâdır. Bu sözcükler, Tevbe sûresinde yer almaktadırlar.

Altıncı grubu oluşturan kırâat imamları Verş, Ebû Amr, Kisâî, Kâlûn, İbn Zekvân ve Şu'be'dir. Tevbe sûresinde yer alan هَارِ lafzındaki hâ harfinde küçük imaleyi yine Verş yapmaktadır. Ancak Ebû Amr, Kisâî, Kâlûn, İbn Zekvân ve Şu'be'nin belirtilen kelimeyi, büyük imaleyle okudukları görülmektedir.

Yedinci grup, Nafi', Hamza, Ebû Amr, Kisâî ve Halef'ten teşekkül etmektedir. Tevbe sûresinde geçen التَّوْرَةِ sözcüğünün râ harfinde Nafi' ve Hamza beyne beyne okuyuşu yapmaktadır. Aynı kelimeye imaleyi, Ebû Amr, Kisâî ve Halef tilavet etmektedir.

Sekizinci grup kurrâ, Verş ve Dûrî'den oluşmaktadır. Enfâl'de geçen دِيَارِهِم kelimesindeki yâ harfinde ve Tevbe'de yer alan الْغَار sözcüğündeki gayn harfinde imale ve taklîl uygulanmaktadır. Belirtilen kelimelerde taklîli Verş icra etmekte, imaleyi ise Dûrî tercih etmektedir.

Dokuzuncu grubu oluşturan kırâat üstadları Verş ve Hamza'dır. Enfâl sûresinde bulunan أُولَى kelimesinin lâm harfinde, Verş taklîl okuyuşu yapmaktadır. İmale okuyuşunu ise Hamza gerçekleştirmektedir. Bu dokuz grup içinde yer alan kelimelerde imale ve taklîl yapan imamların haricinde kalan kırâat-ı aşere imam ve râvileri, anılan kelimeleri tahkîk ile kırâat etmektedirler. Yani imale veya beyne beyne yapmadan okumaktadırlar.

Enfâl ve Tevbe sûrelerinde bir takım kelimeler daha vardır ki bunlarda tahkîk okuyuşunun yanında sadece imale okuyuşu yapılmaktadır. Yani taklîl uygulanmamaktadır. Sadece imalenin icra edildiği lafızlarda ise kurrâ, altı gruba ayrılmaktadır.

Birinci grup, İmam Hamza ve İbn Âmir'in ikinci râvisi İbn Zekvân'dan oluşmaktadır. Enfâl'de bir, Tevbe'de üç yerde geçen زَانَتْهُمْ kelimesindeki zây harfinde belirtilen kırâat üstadları imale tatbik etmektedirler. Görüldüğü üzere bu kelimede anılan kurrânın sadece imaleli okuyuşu mevcuttur. Taklîl uygulaması görülmemektedir.

İkinci grup kurrâ, İmam Hamza, Halef ve İbn Zekvân'dan müteşekkildir. Enfâl sûresinde bir, Tevbe'de ise üç yerde yer alan جَاءَكُمْ kelimesindeki cîm harfinde, belirtilen kırâat imamlarının, sadece imaleli okuyuşları bulunmaktadır. Yine Tevbe sûresinde bulunan شَاءَ sözcüğündeki şîn harfinde de, adı geçen kurrâ imaleli okumaktadır.²⁹²

Üçüncü grupta sadece Ebû Amr'ın ilk râvisi Dûrî yer almaktadır. Enfâl ve Tevbe sûrelerinde ikişer defa geçmekte olan النَّاس sözcüğündeki nûn harfinde Dûrî, imaleli okuyuş gerçekleştirmektedir.

Dördüncü grupta ise meşhur kırâat imamlarından olan Kisâî bulunmaktadır. Kisâî, Enfâl'de bir, Tevbe'de üç yerde geçen الْآخِرَةَ kelimesindeki râ harfinde vakfa imale uygulaması yapmaktadır. Yine Kisâî, Tevbe sûresinde ذِمَّة (iki yerde), وَلِيَجْءَ , كَافَّةً (iki yerde), الْفِتْنَةَ ve الْجَنَّةَ lafızlarında da ta-i merbûtadan önce gelen harflerde vakfa imaleli okuyuş gerçekleştirmektedir.

²⁹² Mustafa b. Abdurrahman el-Ezmîrî, *Tahrîru'n-neşr*, thk. Halid Hasan Ebü'l-Cûd, (Riyad: Dâru Edvâi's-Selef, 2007), 159.

Beşinci grup, sadece İmam Hamza'nın yer aldığı bir gruptur. Tevbe sûresinde üç yerde geçen وَصَّافَتْ kelimesindeki dâd harfinde Hamza, fethayı daha çok kesreye meylettirerek yani imaleyle kırâat etmektedir.

Altıncı grup, yalnızca Dûrî'nin mensup olduğu gruptur. Tevbe sûresinde geçen وَصَّافَتْ ve وَصَّافَتْ kelimesindeki râ harfinde imaleli okuyuş yapmakta buna ilaveten sonrasında gelen Allah lafzında iki şekilde okuyuş gerçekleştirmektedir. Birinci okuyuşta lafzatullahtaki lâm harfini kalın okumaktadır. Bunun gerekçesinin Allah lafzına tazim olduğu beyan edilmektedir. Diğer okuyuşunda ise lafzatullahtaki lâm harfini ince okumaktadır. Buradaki gerekçesinin ise lafzatullahtaki lâm harfinin, imale yaptığı harfe ses yönüyle uygunluk arz etmesi olduğu bildirilmektedir. Sadece imale yapılan kelimeleri, zikri geçen imamlar dışında kalan kurrâ, imale yapmadan tahkîk ile tilavet etmektedirler.

İmale ve taklîl Kur'ân'ın yedi harf ruhsatı içinde değerlendirilen ve anlama etki etmeyen fonetik farklılıklardandır. Bu durum, Arap kabileleri arasındaki lehçe çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bazı kırâat imamları, Kur'ân kırâatinde taklîl uygulamasını tercih etmekte buna karşın diğerleri de imale uygulamasına yönelmektedirler.²⁹³

1.2.2.10. İşmam

İşmamın kullanıldığı yere göre birden çok tanımı mevcuttur. Genel bir tanım yapılacak olursa işmam, sükûndan sonra zammeyi göstermek üzere dudakları öne doğru toplamaktır.²⁹⁴ Bu tanımdan başka bir de sâd ile zây harflerinin karışımından ortaya çıkan ve aynı zamanda ferî harfler arasında sayılan sâd-ı müşemme denilen bir ses daha vardır.²⁹⁵ İşmamın bir diğer tanımı ise bir harekeyi diğer harekeye karıştırarak okumaktır.²⁹⁶ Bu çalışmada odaklanılan Enfâl-Tevbe sûrelerindeki işmamlarda son iki tanım dikkate alınmakta ve bu işmamlar iki kategoride incelenmektedir.

✓ Harflerin karışımı ile icra edilen işmam

²⁹³ Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 110.

²⁹⁴ Muhammed Ahmed Mabed, *el-Mulahhasu 'l-müfîd fî ilmi 't-tecvîd*, (Medine: Dâru's-Selâm, ts.), 138; Abdurrahman Çetin, *Kurân Okuma Esasları*, (Bursa: Emin Yayınları, 2010), 222.

²⁹⁵ Çetin, *Kurân Okuma Esasları*, 94.

²⁹⁶ Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 80.

Sad-ı müşemme okuyuşunun Enfâl sûresinde sadece bir yerde örneği mevcuttur. O da otuz beşinci ayet-i kerimedeki وَتَصْنِئَةً kelimesidir. Zeyyâd, Kisâî, Bezzâr ve Ruveys bu kelimedeki sâd harfine zây harfini karıştırarak telaffuz etmektedirler. Geri kalan kurrâ, resmî hatta yazıldığı şekliyle, kelimeyi sâd olarak kırâat etmektedirler. Tevbe sûresinde bu okuyuşa örnek bulunmamaktadır.

✓ Harekelerin karışımı ile icra edilen işmam

Bir harekeyi diğer harekeye karıştırmak suretiyle yapılan işmama Tevbe sûresinde iki yerde rastlamaktayız. Otuz sekiz ve kırk altıncı ayet-i kerimelerde birer defa geçen وَقِيلَ lafzında işmam okuyuşu mevcuttur. Burada kesreli olan kâf harfini okurken aynı anda dudaklar da ileri sürülmekte ve böylece ötreye işaret edilmektedir. Bu şekilde iki hareke, bir miktar karışmışmaktadır. Bu durumda harekelerin birbirine karışması bir hedef değil aksine bir sonuç olmaktadır. Burada dudakları öne uzatmaktaki hedef, çeşitli dilsel kurallarla dönüşüme uğrayan وَقِيلَ kelimesinin orijinal hali olan وَقُولَ şekline işaret etmektir. Kâf harfini kesreli olarak okumakla da son hali telaffuz edilmiş olmaktadır. Kisâî, Hişâm ve Ruveys bu okuyuşu benimsemektedir. Diğer kurrâ, kâf harfini kesreyle tilavet etmektedir. Bu tür işmam okuyuşuna Enfâl sûresinde rastlanmamaktadır.

Burada teorik olarak incelenen sâd-ı müşemme ve hareke karışımıyla ilgili değişik okuyuşlar yanında bu çalışmada konu edilmeyen işmama dair başka uygulamalar da mevcuttur. Kırâat ilmindeki bu tarz okuyuşların pratikte nasıl uygulanacağı konusunda kabul edilen temel bir prensip vardır. Bu ilkeye göre, bu uygulamaların “*fem-i muhsin*” denilen uzman öğreticilerden öğrenilmesi gerekmektedir.

1.2.2.11. Tefhîm ve Terkîk

Kur’ân kırâatinde anlamı etkilemeyen fonetik farklılıklardan bir diğeri de tefhîm ve terkîktir. Tefhîm, harfteki kalınlık sıfatı sebebiyle bu sıfatın harfin okunuşuna yansıtılması yani tok bir sesle okunması demektir. Kalınlık sıfatı bulunan harflerin telaffuzunda bu özellik devamlı bulunmaktadır. Sâd ve dâd harflerinin telaffuzuyla, râ harfinin kalın okunduğu yerler, tefhîm okuyuşunun icra edildiği yerlerdendir. Bununla beraber harekesi fetha olan lâm harfinden evvel sakın veya harekeli sâd, tâ veya zâ harflerinden birisinin gelmesi durumunda da tefhîm icrâ edilmektedir. Bu, daha özel

anlamda, yapılan bir tanımdır ve bu durumda lâm harfi kalın olarak telaffuz edilmektedir.²⁹⁷ İmam Verş, bu tanıma uygun okuyuşu yapmaktadır. Bu okuyuş, tağlîz diye de adlandırılmaktadır.²⁹⁸

Enfâl sûresinde tağlîz okuyuşuna örnek verilecek beş yer bulunmaktadır. İmam Verş, üçüncü ayetteki الصَّلَاة kelimesindeki lâm harfini ve otuz beşinci ayet-i kerimede ki صَلَاتُهُمْ kelimesindeki lâm harfini kalın bir şekilde kırâat etmektedir. Ayrıca yirmi beşinci ayetteki ظَلَمُوا ve altmışıncı ayetteki تَظْلَمُونَ lafızlarındaki lâm harflerini de tağlîz ile okumaktadır. Verş'in Enfâl sûresindeki son tağlîz uygulaması elli birinci ayetteki بَطَلًا kelimesinde gerçekleşmektedir. Bu kelimedeki lâm harfini de kalın şekilde telaffuz etmektedir.

Tevbe sûresinde tağlîz yapılan 7 yer²⁹⁹ bulunmaktadır. Bunların hepsinde الصَّلَاة kelimesi ve türevleri bulunmaktadır. Beş yerde bu kelime tekil halde, iki yerde³⁰⁰ ise çoğul halde bulunmaktadır. İlgili kelimede bulunan lâm harfi, İmam Verş tarafından evvelinde bulunan itbâk harfinin etkisiyle kalın şekilde telaffuz edilmektedir.

Verş'in dışında kalan diğer tüm kırâat imam ve râvileri, bu kelimelerdeki lâm harflerini ince şekilde kırâat etmektedirler. İnce şekilde okuyan imamlar, lâm harfinde bulunan incelik sıfatına itibar etmektedirler. Tağlîz uygulamasını yapan Verş ise lâm harfinin telaffuzunda, makablinde bulunan kalın harflerin varlığına ve etkisine itibar etmektedir.

Terkîk, harfte bulunan incelik sebebiyle harfin dolu ve tok değil aksine ince şekilde okunmasıdır.³⁰¹ Daha dar anlamda ise İmam Nâfi'nin ikinci râvisi Verş'in, râ harfinin okunuşunda yaptığı uygulama olarak da bilinmektedir. Verş, râ harfinin makabli kesreli olunca veya makabli sakin olup makablinin evveli meksur olunca, râ harfinin kendi harekesine bakmaksızın onu ince bir şekilde kırâat etmektedir. Râ harfinin makablinde sakin halde yâ harfi bulunan kelimelerdeki râ harfini de aynı şekilde ince telaffuz etmektedir. Enfâl ve Tevbe sûreleriyle ilgili bu çalışmada bu kurallara göre oluşan terkîklere odaklanıldığında, üç maddede özetlenebilmektedir.

✓ Râ harfinin makabli meksur olunca

²⁹⁷ Demirhan Ünlü, *Kurân- Kerim'in Tecvidi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 44.

²⁹⁸ Atıyye Kâbil Nasr, *Gâyetü'l-mürîd fî ilmi't-tecvîd*, (Kahire: y.y., 1994), 157.

²⁹⁹ Tevbe 9/5-11-18-54-71-99-103.

³⁰⁰ Tevbe 9/99-103.

³⁰¹ Şakakî, *Kur'an Tilavetinde Mükemmellik*, 174.

Bu duruma Tevbe sûresinin elli beşinci ayetindeki كَافُرُونَ kelimesi örnek olmaktadır. Burada Verş, râ harfinin kendi harekesine bakmamakta ve evvelindeki harfin harekesine itibar ederek ince şekilde okumaktadır. Enfâl sûresinin altıncı ayetinde de bu durumun başka bir örneği olan دَابِرْ kelimesi bulunmaktadır. Burada da râ harfinden evvel meksur bir harfin varlığı, râ harfinin terkîk uygulamasına tabi tutulmasına sebep olmaktadır.

✓ Râ harfinin makabli sakin olup makablinin evveli meksur olunca

Enfâl sûresinin otuz birinci ayetinde geçen أَسَاطِيرُ kelimesinde bu anlamda bir terkîk uygulaması görülmektedir. Bunun sebebi, râ harfinden önceki harfin sakin olması ve bu sakin harften önceki harfin ise meksur olmasıdır. Bir başka örnek, Tevbe sûresinin yirmi beşinci ayetinde bulunmaktadır. Bu ayette yer alan كَثِيرَةٍ kelimesindeki râ harfinin makabli sakin, makablinin makabli ise kesrelidir. Bu durumda İmam Verş, râ harfini terkîkle tilavet etmektedir.

✓ Râ harfinden evvel sakin bir yâ harfinin bulunması

Enfâl sûresinde bu terkîk uygulamasına yedinci ayette geçen غَيْرَ kelimesi örnek olarak verilmektedir. Bu kelime râ harfinden önce sakin bir râ harfi bulunduğundan Verş, râ harfini ince olarak tilavet etmektedir. Tevbe sûresinde bakıldığında bu durumun örneğinin kırk birinci ayette geçen خَيْرٍ kelimesi olduğu müşahade edilmektedir. Burada da durum aynıdır.

Yapılan tespitler, İmam Verş'in terkîk kurallarına göre Enfâl sûresinde 22,³⁰² Tevbe sûresinde ise 45 yerde³⁰³ terkîk okuyuşunun olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda şunları dile getirmek uygun bulunmaktadır. İmam Verş'in terkîk uygulamalarında râ harfi, belirleyici olmamaktadır. Hükmü'r-râ adıyla maruf kurallarda, râ harfinin kendi harekesi, onun nasıl okunacağını belirleyen ana unsur iken burada bu kurala itibar edilmemektedir. Aksine râ harfinden önce gelen harflerin durumları bu harfin nasıl okunacağı konusunda belirleyici olmaktadır.

Terkîkle okunan kelimelerin Enfâl ve Tevbe sûrelerinde farklı ayetlerde bulunduğunu görülmektedir. Enfâl sûresinde yedi ve yetmiş ikinci ayetlerde terkîk yapılan ikişer kelime yer almaktadır. Terkîkle tilavet edilen diğer kelimeler farklı

³⁰² Enfâl 8/2-4-7-11-19-23-30-31-33-37-43-45-46-53-65-66-67-70-72-74.

³⁰³ Tevbe 9/2-3-4-13-16-21-25-29-30-31-32-33-34-38-39-41-55-69-74-78-80-81-82-85-88-90-94-98-103-11-112-121-122-124-125.

ayetlerde ve birer kelime de bulunmaktadır. Tevbe sûresinde sekiz ayette³⁰⁴ birden çok terkîkli kelime bulunmakta buna karşın terkikle kırâat edilen diğer kelimeler farklı ayetlerde birer yerde yer almaktadırlar.

1.2.2.12. Med ile Kasr Terimleri ve Fer'î Medler

Med, med veya lîn harflerinden birisiyle gerek hareke gerekse harfin sesini uzatmaya denilmektedir.³⁰⁵ Bu bağlamda med harfini isbât etmek med olduğu gibi medd-i tabiînin üzerine med ilave ederek okumak da med olarak adlandırılmaktadır.³⁰⁶

Kasr, harfte veya harekede yapılan ziyade meddin terk edilmesidir. Yani medd-i tabiîyi kendi hali üzere bırakmaktır.³⁰⁷ Bununla beraber kelimenin med edilmeden okunmasına da kasr denilmektedir.³⁰⁸ Bu çalışmada, bu iki tanım kullanılmaktadır ve bu başlıkta sadece ikinci tanım bağlamında konuya temas edilecektir.

Bu anlamda kasr okuyuşuna Tevbe sûresinin yüz yirmi sekizinci ayeti bu çalışmada verilebilecek tek örnektir. Bazı kırâat imamları³⁰⁹ bu ayet-i kerimedeki رَوُفَّ kelimesini kasr ile yani uzatmadan *raiûfîn* şeklinde kırâat etmektedirler. Hafs ile birlikte bazı kırâat imamları³¹⁰ ise kelimeyi med ederek *raiûfîn* şeklinde tilavet etmektedirler.³¹¹

Okuyuş farklılıklarından olan medlerin tilavetinde, kırâat imamları arasında değişik uygulamalar görülmektedir. Bu farklılıklar, yedi başlık halinde sunulmaktadır. Bunların anlama herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.

✓ Medd-i tabiî

Genel olarak med bahsi, kurrâ arasında farklılıkların bulunduğu alanlardandır. Ancak bazı konularda ittifak da mevcuttur. İttifaklı olan med konulardan bir tanesi medd-i tabiîdir. Medd-i tabiî, Kurân'ın aslî med unsurudur ve bundan dolayı asli med olarak da isimlendirilmektedir.³¹² Medd-i tabiî için, aktarılan bir rivayet delil gösterilmektedir. Buna göre sahabeden Enes b. Malik'e (r.a.), Hz. Nebi'nin (s.a.v.) kırâatından sual edildiği, onun ise bu soruyu, '(O'nun) kırâati med idi' şeklinde

³⁰⁴ Tevbe 9/3-38-39-41-69-74-94-121.

³⁰⁵ Karaçam, *Kurân-ı Kerim'in Faziletleri*, 247.

³⁰⁶ Dimyâtî, *İthâf*, 53.

³⁰⁷ Dimyâtî, *İthâf*, 53.

³⁰⁸ Çetin, *Kurân Okuma Esasları*, 202.

³⁰⁹ Ebû Amr, Hamza, Kisâî, Ya'kûb, Halef ve Şu'be.

³¹⁰ İmam Nafi', İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer.

³¹¹ Paluvî, *Zübde*, 67.

³¹² Abdülfettâh Seyyid el-Murasî, *Hidayetü'l-kârî ilâ tecvidi kelâmi'l-Bârî*, (Medine: Mektebe-i Taybe, ts.), 269.

cevapladığı aktarılmaktadır. Bu yüce sahabenin, aynı zamanda orada örnek bir okuyuş sergilediği ve besmeleyi medlere dikkat ederek tilavet ettiği bildirilmektedir.³¹³ Besmelede med türlerinden medd-i tabî bulunmektedir. Bu örnek bize Hz. Peygamber'in ve ashabının Kur'an'ın asli meddi başta olmak üzere bu tür med unsurlarına ve diğer kaidelere hassasiyetle riayet ettiklerini göstermektedir.

Buna göre medd-i tabî, med harfleri olan vâv, yâ ve eliften sonra sebab-i med unsurları olan hemze ve sükûndan herhangi birisinin gelmemesine denilmektedir. Medd-i tabînin uzatılma miktarı 1 eliftir ve bunda kırâat imamları arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Çünkü bu med, harfe dayalı med olduğundan bu meddin terkinde kelimenin yapısı bozulmakta, kelime Kur'anî özelliğini ve anlamını kaybetmektedir.³¹⁴ Buna binaen medd-i tabînin hükmü şerî zorunluluk yani vacip olarak nitelendirilmektedir.³¹⁵ Bilindiği üzere tecvid ilmindeki vacip kavramı kırâat imamlarının ittifakını belirtmek üzere literal olarak gereklilik manasında kullanılmaktadır. Yani fıkıh ilmindeki şerî vacip anlamında kullanılmamaktadır. Ancak medd-i tabînin hükmü yukarıda açıklanan sebepten dolayı bundan istisna edilmektedir.³¹⁶ Buna ilaveten medd-i tabînin hükmünün farz olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır.³¹⁷

✓ Medd-i munfasıl / medd-i muttasıl

Kırâat ilminde merâtib-i erbaâ ve mertebeteyn şeklinde uygulanan iki med sistemi vardır. Bu sistemler Mısır ve İstanbul tariklerinde uygulanmaktadır. Bu iki tarikte gerek med bahsi gerekse başka meselelerde uygulama farkları olsa da burada bunlara temas edilmemektedir. Ancak iki tarik arasındaki bu ve buna benzer farklar konusunda Mısır tariki esas alınmaktadır. Mısır tarikinde Bakara'dan Meryem sûresine kadar merâtib-i erbaâ denilen dörtlü med sistemi uygulanmaktadır. Meryem ile Nâs sûresi arasında ise mertebeteyn sistemi uygulanmaktadır. Çalışmaya konu olan Enfâl ve Tevbe sûrelerinde merâtib-i erbaâ uygulandığı için mertebeteyn sistemindeki med ölçüleri burada zikredilmemektedir. Bakara'dan Meryem sûresine kadar uygulanan

³¹³ Buhârî, *Fezâi'lü'l-Kur'an*, 27 (no.4885).

³¹⁴ Sıtkı Gülle, *Tecvid İlmi*, 249-251.

³¹⁵ Sıtkı Gülle, *Tecvid İlmi*, 251.

³¹⁶ Talip Akbal, "Kur'an Tilavetinde Med ölçüleri ve Uygulama Usûlleri", *Diyanet*, (Erişim 3 Nisan 2020).

³¹⁷ H.İbrahim Tanrikulu, *Kur'an'ı Okuma Usûl ve Esasları*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, 1999), 21.

merâtib-i erbaâ sisteminde medd-i munfasıl, kırâat imamlarınca, aşağıdaki tabloda belirtildiği miktarlarda med edilmektedir. Med miktarlarının sıralaması, kırâat eğitiminde icra edilen indirac usûlune³¹⁸ göre yapılmaktadır.³¹⁹

Tablo 1.4. Medd-i Munfasılın Med Ölçüleri

Med Miktarı	Okuyan Kırâat İmamları
1 Elif	Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kûb
2 Elif	Kâlûn, Dûrî
5 Elif	Verş, Hamza
3 Elif	İbn Âmir, Kisâî, Halef
4 Elif	Âsım

Medd-i Muttasıl da ziyade med grubundadır ve kurrâ tarafından okunma miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Verilecek tabloda med miktarlarının sıralaması yine indirac metodu içinde med konusunda yapılan gruplandırmaya göredir.

Tablo 1.5. Medd-i Muttasılın Med Ölçüleri

Med Miktarı	Okuyan Kırâat İmamları
2 Elif	Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kûb
5 Elif	Verş, Hamza
3 Elif	İbn Âmir, Kisâî, Halef
4 Elif	Âsım

Medd-i munfasılın med vecihleri beş mertebe olsa da bu sistem adını, medd-i muttasıl'ın med mertebelerinden almaktadır.³²⁰ Bu da dört med mertebesi anlamına gelen merâtib-i erbaâ olarak adlandırılmaktadır. Tablolarda verilen med miktarları,

³¹⁸ Kırâat eğitim-öğretiminde indirac ve infirad adıyla iki usûl vardır. İndirac usûlünde, bir ayette kırâat imamları arasındaki var olan tüm kırâat farklılıkları peşpeşe okunmakta ardından diğer ayetin okunuşuna ve ondaki kırâat farklılıklarına geçilmektedir. Bunu sağlamak içinde on kırâat imamını ifade eden bir sıralama icat edilmiştir. İnfirad usûlünde ise bir kırâat imamının okuyuşları, her ayet üzerinde tatbik edilmektedir.

³¹⁹ Kırâat imamları için yapılan genel sıralama haricinde, med konusunda da kurrâ arasında ayrı gruplandırma mevcuttur. Bu sıralama med miktarlarına göre yapılan bir gruplandırmadır.

³²⁰ Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 70.

kırâat imamlarınca Enfâl ve Tevbe sûrelerinde de uygulanan med miktarlarını göstermektedir. Dolayısıyla bu iki sûrede med harflerinden sonra hemze veya sükûn gelen yerlerde bu medler gösterilen ölçülerde kurrâ tarafından uygulanmaktadır. Med harfiyle, hemze veya sükûn bir kelimede ise bu med medd-i muttasıl, ayrı kelimelerde ise medd-i munfasıl olarak adlandırılmaktadır.

✓ Medd-i lâzım

Bir diğer ferî med çeşidi, medd-i lâzımdır. Medd-i lâzım, med harflerinden sonra sükûn-u lâzım³²¹ gelmesi durumunda oluşmaktadır. Bu durumda bu med harfi, uzatılarak okunmaktadır. Medd-i lâzımın uzatılma miktarına tûl denilmektedir ve bunda ittifak vardır. Bir başka ifadeyle kurrâ, aslî med olan medd-i tabîî üzerine, med ilave etme hususunda ittifak sağlamaktadır. Dolayısıyla hepsi, medd-i lâzımı tûl ile med etmektedirler. Ancak tûl miktarının ya da diğer ifadeyle aslî med üzerine yapılan ziyadenin ne kadar olacağı konusunda ihtilaf etmektedirler. Bu konuda, en alt miktarın 2 elif yani dört hareke, en çok miktarın ise 4 elif miktarı ve bunlar arasında kalan miktarlar olacağı görüşleri serdedilmektedir.³²² Enfâl ve Tevbe sûrelerinde anılan şartlara uygun tüm kelimelerde medd-i lâzım işlemi uygulanmaktadır.

Tüm kırâat imamlarının medd-i lâzım uyguladığı yerlere ilaveten Ebû Amr'ın ikinci râvisi Sûsî, İbn Kesîr'in birinci râvisi Bezzî ve Ebû Ca'fer'in bazı yerlerde medd-i lâzım yaptıkları görülmektedir. Ancak Enfâl ve Tevbe sûrelerinde bu manada Sûsî için vereceğimiz örnek bulunmamaktadır.³²³

Enfâl sûresinde Bezzî'nin şeddeli okuyuşundan kaynaklanan medd-i lâzıma iki örnek bulunmaktadır. Bunların ilki, Enfâl sûresinin yirminci ayetindeki وَلَا تَوَلَّوْا kelimesidir. Diğer kelime ise bu sûrenin kırk altıncı ayetindeki وَلَا تَنَازَعُوا lafzıdır. Bunlarda Bezzî, lâm harfini, sonrasında gelen tâ harfine şedde ile bağlamaktadır. Bu durumda birinci tâ harfi cezimli haldedir. Cezimli olan tâ harfinden önce med harfi olan elif geldiğinden dolayı medd-i lâzım şartları bir arada bulunmuş olmaktadır. Bezzî buradaki teşdîd işlemini medd-i lâzım ile birlikte uygulamakta ve bu kelimeyi

³²¹ Vasil ve vakıf durumunda sabit olan Sükûn'a verilen addır.

³²² Akbal, "Kur'ân Tilavetinde Med ölçüleri ve Uygulama Usûlleri".

³²³ İmam Sûsî'nin bu okuyuşuna Bakara sûresi kırk birinci ayette bulunan قَالَ رَبِّ kelimelerini örnek verilebilir. Buradaki medd-i lâzım'ın zemin bulduğu yer, yapılan idğamdan kaynaklanmaktadır. Yani Sûsî burada lâm ve râ harfindeki mahreç yakınlığından dolayı idğam uygulamasını gerçekleştirmiştir. Bu durumda lâm harfi cezimli haldedir. Dolayısıyla sükûn olmuş olmaktadır. Lâam harfinden önce gelen med harfi olan elifin varlığıyla medd-i lâzım için gerekli şartlar bir arada bulunmuş olur. Sûsî buradaki idğam işlemini medd-i lâzım ile birlikte gerçekleştirmektedir.

velâttênâze'û şeklinde okumaktadır. Diğer kelimeyi ise *velâttevellev* şeklinde tilavet etmektedir. Geri kalan kırâat imamları ve râvileri bu iki kelimedeki tâ harfini tahfif ile yani şeddesiz okuduğundan dolayı onlar için böyle bir durum söz konusu olmamaktadır.

Diğer yandan Tевbe sûresinin otuz altıncı ayet-i kerimesindeki اِنَّنَا عَشْرَ kelimesinde de medd-i lâzım uygulanmaktadır. Ebû Ca'fer, عَشْرَ kelimesindeki gayn harfine cezim vermektedir. Bu durumda gayn harfi, evvelinde harf-i med olduğu için sükûn-u lâzım olmaktadır. Dolayısıyla اِنَّنَا kelimesindeki nûn harfini med ederek *isnâ'şere* şeklinde tilavette bulunmaktadır. Burada diğer kurrâ için medd-i lâzım durumu oluşmamaktadır.³²⁴

Görüldüğü üzere medd-i lâzım için gerekli kurallar ve med miktarının tûl olmasında kırâat imamları arasında ittifak bulunmaktadır. Ancak onların arasında tûl miktarı ve medd-i lâzım şartlarının olduğu yerler açısından kimi farklılıklar bulunmaktadır.

✓ Medd-i ârız

Ferî med grubunda yer alan bir diğer med çeşidi medd-i ârız olmaktadır. Medd-i ârız, med harfinden sonra vakf sebebiyle oluşan arızî yani geçici sükûnun gelmesidir. Bu durumda bu med, kırâat imamlarınca tûl yani dört elif, tavassût yani iki veya üç elif, kasr yani bir elif miktarınca uzatılmaktadır. Bu med miktarlarının kırâat imamlarına göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1.6. Medd-i Ârızın Med Ölçüleri

Med Miktarı	Okuyan Kırâat İmamları
Tûl 4 Elif	Verş, Âsım, Hamza
Tavassut 2-3 Elif	İbn Âmir, Âsım, Kisâî, Halef
Kasr 1 Elif	Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kûb

Üstteki tabloda gruplandırılan kırâat imamları, okudukları med miktarına göre tûl, tavassut ve kasr ashabı olarak adlandırılmaktadırlar. Görüldüğü üzere Âsım, hem tûl hem de tavassut ashabı içinde yer almaktadır.³²⁵ Enfâl ve Tевbe sûrelerinde gerek ayet

³²⁴ Ebû Ali Hasan b. Muhammed el-Bağdâdî, *er-Ravzâ fi'l-kırâati'l-ihdâ aşere*, thk. Abdurrahman et-Tarhûnî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 456; Vâsıtî, *el-Kenz*, 168; Paluvî, *Zübde*, 65.

³²⁵ Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 77.

sonlarında gerek ayet içindeki secavend duraklarında yapılan vakflarda gerekse herhangi bir kelimedede yapılan vakflar, bu uygulamanın alanına girmektedir.

✓ Medd-i lîn

Medd-i lîn, ziyade medler içinde sayılmaktadır. Lîn harfleri olan vâv ve yâ harflerinden sonra sükûn gelmesi durumunda yapılan medde, medd-i lîn adı verilmektedir. Bu sükûn, lâzımî yani kalıcı veya ârızî yani geçici olabilmektedir. Bu sükûn, sükûn-u lâzım ise kırâat imamlarınca lîn harflerinin uzatılarak okunmasında tûl ve tavassut olarak iki vecih görülmektedir. Ancak tüm kırâat imamları bu iki seçenekten tavassut vechinin caiz olmakla beraber tûl vechinin tercihe şayan olduğunu belirtmektedirler. Eğer lîn harflerinden sonra sükûn-u ârız gelmişse kasrla uzatmanın caiz olmasıyla birlikte tavassutla med etmenin evlâ olacağı söylenmektedir.

Bu genel uygulamanın dışında Kur'ân'da geçen vasl ve vakf hallerinde bulunan tüm شَاءَ kelimelerinde İmam Verş, medd-i lîn uygulaması yapmaktadır. Bu kelime Enfâl sûresinde dört ayette beş kelimedede,³²⁶ Tevbe sûresinde ise dört ayette beş lafızda³²⁷ geçmektedir. Bu kelime, Enfâl sûresinde hep vasl halinde bulunmakta buna karşın Tevbe sûresinde dört yerde vasl, bir yerde vakf pozisyonunda yer almaktadır. Bu kelimedede Verş, lîn harfini tûl ve tavassut miktarlarıyla kırâat etmektedir. Diğer tüm kurrâ bu kelimeyi, vakf halinde tûl, tavassut ve kasr miktarlarını bir med eksilterek uygulamaktadır.³²⁸

Tevbe sûresinin doksan sekizinci ayet-i kerimesinde geçen السَّوَاءَ kelimesinde de İmam Verş'in medd-i lîn uygulaması mevcuttur. Verş, vakf pozisyonunda olan bu kelimeyi tûl ve tavassut ile med etmektedir.

✓ Medd-i bedel

Bu başlık altında ferî medlerin son çeşidi olan medd-i bedele değinilmektedir. Medd-i bedel, hemze-i müsehhele ve hemze-i muhakkakadan sonra gelen ve harfi medde çevrilen elif harflerinin med ile okunmasına denilmektedir.³²⁹ Buna medd-i bedel denilmesi, hemzeden sonra gelen med harflerinin, sakın hemzeden çevrilmesi yani ondan bedel olmasından dolayıdır.³³⁰ Bu, İmam Verş'in uygulamasıdır. Medd-i bedelin

³²⁶ Enfâl 8/19-41-60-75.

³²⁷ Tevbe 9/4-25-39-115.

³²⁸ Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 79.

³²⁹ Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 73.

³³⁰ Osman, *Güzel Kur'ân Okuma*, 228-229; Çetin, *Kurân Okuma Esasları*, 207.

uygulama miktarları, kasr 1 Elif, tavassut 3 Elif ve tûl 5 Elif şeklindedir. Mısır tarikine göre bunların okunma sıralaması sırasıyla kasr, tavassut ve tûl şeklindedir.

Enfâl sûresinde 26,³³¹ Tevbe sûresinde ise 46 yerde³³² medd-i bedel uygulamasına rastlanmaktadır. Enfâl sûresi kırk beşinci ayet-i kerimedeki آمَنُوا kelimesi, bu okuyuşa örnek olarak verilmektedir. Burada ilgili kelimenin babından dolayı iki hemze peşpeşe gelmektedir. Bu hemzelerden ikincisi sakın haldedir. Telaffuzda kolaylık için bu sakın hemze, elife çevrilmekte ve böylece med durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Verş, birinci hemzeyi önce 1 sonra 3, en sonunda 5 elif miktarı uzatarak okumaktadır. Tevbe sûresine dair örnek ise dokuzuncu ayette bulunan بِآيَاتِ اللَّهِ lafzında yer almaktadır. Buradaki hemze, takdir edilen eliften dolayı med durumundadır. Tüm imam ve râvilerin medd-i tabîi ile okuduğu bu ve benzeri yerleri İmam Verş, önce kasr sonra tavassut en sonunda da tûl ile tilavet etmektedir.

Med başlığında incelenen med uygulamaları kırâat imamları arasında bazı farklılıklarla tatbik edilmektedir. Ancak medd-i tabîinin 1 Elif ve medd-i lâzımın tûl ile med edilmesinde kırâat imamları arasında ittifak bulunmaktadır. Kırâat imamları arasındaki farklı med uygulamaları, Kur'ân'ın tilavet tarzları olan tahkîk, tedvîr ve hadr okuyuşlarında kişiye kolaylık sağlamaktadır. Evlâ olan ise hangi kırâat imamına göre okunuyorsa onun uyguladığı med miktarlarına göre tilavet etmektir.

Bununla beraber bu farklılıklar kişi için bir ruhsat ve kolaylığı beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda Kur'ân'ı hızlı okuyarak daha fazla ayet tilavet etmek ve daha çok sevap kazanmak isteyen kişi için bu farklılıklar bir kolaylık olmaktadır. Aynı şekilde yavaş okuyarak daha çok mana üzerine yoğunlaşıp tefekkür etmek isteyen kişiye de zikredilen uygulamalar bu imkânı vermektedir.

1.2.2.13. Teşdîd ve Tahfîf

Kırâat imamlarının fonetik farklılıkları arasında teşdîd ve tahfîf uygulaması da yer almaktadır. Teşdîd, bir kelimedeki harfi şeddeli okumaktır. Buna karşılık tahfîf, harfin şeddesiz şekilde okunmasına denilmektedir. Enfâl sûresinde teşdîdli okuyuşa dair iki örnek bulunmaktadır. Bunların ilki yirminci ayetteki تَوَلَّوْا ve kırk altıncı

³³¹ Enfâl 8/2-12-15-20-24-26-27-29-31-41-44-45-52-53-54-60-66-67-72-74-75.

³³² Tevbe 9/5-9-11-13-18-19-20-24-28-29-32-34-37-38-44-45-64-65-66-69-74-75-76-86-88-99-102-106-112-113-117-119-120-123-124-128.

ayetteki وَلَا تَنَازَعُوا kelimeleridir. Bu lafızlardaki tâ harflerini İbn Kesîr'in birinci râvisi Bezzî, şeddeli olarak *velâttevellev* ve *velâttênâze 'u* şeklinde telaffuz etmektedir.

Tevbe sûresinde ise teşdîdli okuyuş örneği sadece elli ikinci ayet-i kerimedeki هَلْ تَرَبُّصُونَ lafızları arasında cereyan etmektedir. Buradaki tâ harfini İmam Bezzî, şeddeli olarak *hel'tterabbesûne* şeklinde tilavet etmektedir. Geri kalan tüm kurrâ, bu kelimeleri tahfifli şekilde tilavet etmektedir. Bu okuyuş farklılığının anlama herhangi bir etki veya katkısı bulunmamaktadır.

1.2.2.14. Hâ-i Kinaye Zamiri

Kırâat imamlarının fonetik farklılıklarından bir diğeri de hâ-i kinaye zamiridir. Hâ-i kinaye, müfred müzekker hâ zamirlerine verilen isimdir. Kelime sonlarında vaki olmaktadır. Hâ zamirinin makabli harekeli, kendisi zamme veya kesreli olduğu zaman uzatılarak okunmaktadır.³³³ Bu kuralda ittifak bulunmaktadır. Bununla beraber kırâat imamlarından İbn Kesîr'in, zikri geçen zamirin okunuşunda başka bir uygulaması daha vardır. İbn Kesîr, zamirin kendisi zammeli veya kesreli olup makablindeki harf sakın olduğunda da bu zamiri uzatarak tilavet etmektedir. İmam Âsım'ın bu kurala uygun okuyuşu Kur'ân'da sadece bir yerdedir ve bu zamiri med etmesinin gerekçesi mana ile irtibatlandırılmaktadır.³³⁴ Onun ayrıntısına burada girilmemektedir. Diğer kurrâ, İbn Kesîr'in bu şekilde uzatarak okuduğu yerleri uzatmadan okumaktadır.

İbn Kesîr'in Enfâl suresinde bu şekildeki okuyuşuna birçok yerde rastlanmaktadır. Sûrede geçen مِنْهُ , عَنْهُ ve إِلَيْهِ kelimelerindeki zamirlerin *minhû*, *'anhû* ve *ileyhî* şeklinde uzatılması buna verilebilecek bazı örneklerdendir. Bu okuyuşların da anlama bir etkisi veya katkısı söz konusu değildir.

1.2.2.15. Hâ-i Sekt

Kırâat imamlarının fonetik farklılıkları arasında hâ-i sekt de sayılmaktadır. Hâ-i sekt, kelimenin son harfinden sonra getirilen cezimli hâ harfine denilmektedir. Son harfin harekesini korumak için başvurulmuş bir uygulamadır. Genellikle vakf halinde icra edilen hâ-i sekt, bazen vasl halinde de görülmektedir. İmam Ya'kûb, هُوَ ve هِيَ

³³³ Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh eş-Şatibî, *Hirzû'l-emânî fi'l-kırâati's-seb'a*, tsh. Muhammed Temîm ez-Zübî, (Medine: Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, 2004), 13.

³³⁴ Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî İbnü'l-Bazîş el-Ensârî, *Kitâbü'l-iknâ' fi'l-kırâati's-seb'a*, thk. Abdülmecid Katâmiş, (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1413), 497.

zamirlerinde hâ-i sekt yaparak vakfettirmektedir. Yani bu zamirlerin son harfinden sonra cezimli bir hâ harfî ilave etmekte *hüveh* ve *hiyeh* şeklinde seslendirmektedir. Enfâl sûresinde Ya'kûb'un hâ-i sekt yaptığı yer olmamakla beraber Tevbe sûresinde iki yerde hâ-i sekt okuyuşu yapmaktadır. Tevbe'nin otuz bir ve yüz yirmi dokuzuncu ayetlerinde birer defa geçen هُ zamirleri vakf pozisyonunda olduğu için İmam Ya'kûb, hâ-i sekt uygulamaktadır. Diğer kurrâ bu zamirlerin vakf durumunda hâ-i sekt uygulaması yapmamaktadır.

1.2.3. Enfâl ve Tevbe Sûrelerinde Sarfla İlgili Kırâat Farklılıkları

Sarf ilmi, kelimelerin durumundan bahsetmekte ve onların anlama göre biçim değiştirmelerini konu edinmektedir.³³⁵ Kelimenin yapısıyla ilgilenen sarf ilminde sözcükler çeşitli formlarda karşımıza çıkabilmektedir. Değişik kalıplara giren lafızlar değişik anlamlar ifade etmektedirler. Bununla beraber yapısı itibariyle Arapça, telaffuz çeşitliliğine de izin vermektedir. Başka bir ifadeyle kelimelerin anlamı değişmeden onlardaki bazı harfler ya da harekeler farklı telaffuz edilebilmektedir. İşte kırâat farklılıklarından kaynaklanan ve sarfla ilgili olan değişiklikler, bu başlık altında ele alınmaktadır.

1.2.3.1. Mastarlarda ve Harekelerde Değişiklik

Arapçada hareke denildiğinde, fetha, kesre, zamme ve sukûn yani cezim kastedilmektedir. Harekeler Arap alfabesindeki harflerin seslendirilmesi görevini görmektedirler. Bu anlamda işlevleri itibariyle Türkçedeki sesli harflere benzetilmektedirler. Kur'ân'ın Hz. Nebi'ye Cebrail tarafından okunduğuna bizzat Kur'ân şahitlik etmektedir. Hz. Nebi tarafından okunan Kur'ân vahyi, vahiy kâtiplerince kaydedilmektedir. Ayetler yazılırken harekeler yazıda gösterilmediğinden dolayı hareke farklılıklarından kaynaklanan kırâat ihtilafları yazıda görülmemektedir. Bu durum çoğunlukla isim ve fiillerde meydana gelmektedir. Buradan hareketle bu başlıkta Enfâl ve Tevbe sûrelerindeki hareke değişikliğinden kaynaklanan kırâat farklılıkları ele alınmaktadır.

³³⁵ Mustafa Galâyînî, *Câmi 'u'd-dürûsi'l-arabiyye*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2005), 8; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 41.

Arapçada şahıs ve zamandan bağımsız olarak bir işin olduğunu bildiren kelimeye mastar denilmektedir.³³⁶ Bu bağlamda bir işe, oluşa delalet etmesi yönüyle fiille ortak olan mastar, zamana delalet etmemesi ve isim olması yönüyle ondan ayrılmaktadır.³³⁷ Enfâl ve Tevbe sûrelerinde mastarın değişik hareketlerle telaffuz edilmesine dair beş kelimedeki kırâat farklılığının bulunduğu tespitlere yansımaktadır.

İlk kelime Enfâl sûresinin kırk ikinci ayetinde iki yerde geçen بِالْعُدُوِّ sözcüğüdür. İmam Nafi‘, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisaî, Ebû Ca‘fer, Ya‘kûb ve Halef, بِالْعُدُوِّ kelimesini gayn harfinin zammesiyle *bil‘udveti* şeklinde kırâat etmektedirler.³³⁸ Mekke ve Basra kırâat imamlarının ise bunu, gayn harfinin kesresiyle *bil‘idveti* şeklinde okuduğu rivayet edilmektedir. Bu sözcüğün lügatta عُدُوٌّ - عُدُوٌّ şeklinde kullanımları mevcuttur.³³⁹ İki kelimedeki farklılık cem’î kalıplarında görülmektedir.³⁴⁰

Bu kelimenin gayn harfinin kesre veya zamme okunmasından doğan bir anlam farklılığı bulunmamaktadır.³⁴¹ İki okuyuşta da kelime, “kenar, uc, taraf ve kıyı” manalarına gelmektedir.³⁴² Dolayısıyla meâlde verilen vâdinin “yakın kenarı” ve “uzak kenarı” şeklindeki anlam iki okuyuş şeklini de karşılamaktadır.³⁴³ Bu ayete, “Hatırlayın ki, (Bedir savaşında) siz vâdinin yakın kenarında (Medine tarafında) idiniz, onlar da uzak kenarında (Mekke tarafında) idiler...” şeklinde anlam verilmektedir.³⁴⁴

Mastarlardaki bir diğer kırâat farklılığı, Enfâl sûresinin altmış birinci ayetinde geçen لِّلْسَلْمِ kelimesindedir. İmam Şu‘be, sîn harfinin kesresiyle bu kelimeyi *lissilmi* şeklinde tilavet etmektedir. Geri kalan tüm kurrâ, Hafs’a muvâfakat etmekte ve sîn harfinin fethasıyla kelimeyi *lisselmi* şeklinde tilavet etmektedir.³⁴⁵ Meâlde bu kelimeye “barış” anlamıyla karşılanmakta ve bu ayete, “Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yaş ve Allah’a tevekkül et, çünkü O işitendir, bilendir.” anlamı verilmektedir.³⁴⁶ Bu anlam, kurrânın çoğunluğunun tercih ettiği kırâati yansıtmaktadır. Ayrıca burada

³³⁶ Çörtü, *Sarf*, 431.

³³⁷ Abduh er-Racihi, *et-Tatbîku’s-sarfî*, (Beyrut: Daru’n-Nehdatü’l-Arabiyye, 2014), 66.

³³⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, 306; Kattân, *et-Telhîs*, 276; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 169.

³³⁹ İbn Ebî Meryem, *Kitâbü’l-muvazzaḥ*, 2/579.

³⁴⁰ İlgili kelimelerin çoğulları şu şekilde gelir. عُدُوٌّ - عُدَى , عُدُوٌّ - عُدَى .

³⁴¹ Ebû Abdillâh İbn Hâleveyh el-Hüseyn b. Ahmed el-Hemedânî en-Nahvî, *Îrâbu’l-kirâati’s-seb‘i ve ileliha*, thk. Abdurrahman b. Süleyman, (Kahire: Mektebetü’l-Hâlecî, 1992), 1/224.

³⁴² İbn Hâleveyh, *Îrâbu’l-kirâat*, 1/224.

³⁴³ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 181.

³⁴⁴ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 181.

³⁴⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, 308; Nisâbüri, *el-Mebsût*, 222; Kattân, *et-Telhîs*, 277.

³⁴⁶ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 183.

mastarın telaffuzundan kaynaklanan anlam farklılığı oluşmaktadır. Bu anlam farklılığına ikinci bölümde değinilmektedir.

Mastarlardaki bir diğer kırâat farklılığına, Enfâl sûresinin yetmiş ikinci ayetindeki مَنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ kelimesi örnek verilmektedir. Bu ayet-i kerimede bulunan مَنْ وَلَايَتِهِمْ kelimesini Kûfe kırâat imamlarından İmam Hamza'nın, vâv harfinin kesresiyle *min vilâyetihim* şeklinde tilavet ettiği nakledilmektedir. Diğer dokuz kırâat imamının ise vâv harfinin fethasıyla *min velâyetihim* şeklinde okuduğu rivayet edilmektedir.³⁴⁷

Fetha okuyanlara göre ilgili kelimenin, وَلِي fiilinin mastarı, kesre okuyanlara göre ise وَالِي fiilinin mastarı olduğu beyan edilmektedir.³⁴⁸ İhtilafın olduğu kelime, ayette “*miras*” anlamında kullanılmaktadır.³⁴⁹ Buna (مَا لَكُمْ مِنْ مِيرَاثِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا) şeklinde bir mana takdir edilmektedir.³⁵⁰ Benzer şekilde الدَّلَالَةُ / الدَّلَالَةُ kelimelerinin hareketleri farklı olsa da aynı anlamları ifade etmesi gibi buradaki وَلَايَتِهِمْ / وَلَايَتِهِمْ şeklindeki okuyuşlar da aynı anlama gelmektedir.³⁵¹ Bu ayate, “...*iman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur...*” meâli verilmekte ve böylece meâl, iki okuyuşu da kapsamaktadır.³⁵²

Mastarlara dair kırâat farklılığına bir diğer örnek وَرْضَوَانِ kelimesidir. Tevbe sûresinin yirmi birinci ayetinde geçen وَرْضَوَانِ kelimesindeki râ harfini, İmam Hamza ve Şu‘be, zammeli olarak *verudvân* şeklinde tilavet etmektedir. Diğer kurrâ, bu sözcüğü *veridvân* şeklinde kırâat etmektedir.³⁵³

Râ harfini ötreyle okuyanlara göre kelime, Kays ve Temîm lehçesinden kırâat edilmektedir.³⁵⁴ Kesre ile okuyanlara göre ise bu lafız, Kureyş lûgatından tilavet edilmektedir.³⁵⁵ Görüldüğü üzere bu kelimenin okuyuşundaki farklılık, lehçe farklılığından kaynaklanmaktadır. Meâlde “*hoşnutluk*” anlamıyla karşılanan kelimenin bulunduğu ayete, “*Rableri onlara, tarafından bir rahmet ve hoşnutluk ile kendileri için,*

³⁴⁷ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ca'fer el-Huzâ'î, *el-Müntehâ*, thk. Muhammed Şefaât Rabbânî, (Medine: Mucemmu'l-Meliki'l-Fahd, 1434), 2/724; Nisâbü'rî, *el-Gâye*, 82; Kattân, *et-Telhis*, 277.

³⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 563.

³⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 4/68.

³⁵⁰ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, thk. Seyyid Abdulmaksûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye – Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 2008), 3/334.

³⁵¹ Ebü Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mesûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah vd., (Riyad: Dâr-ı Taybe, 1989), 3/380; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/659.

³⁵² Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 185.

³⁵³ Kalânîsî, *Kitâbu'l-kırâati'l-kübra*, 182; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 196; Paluvî, *Zübde*, 65; Dimyâtî, *İthâf*, 296; Emin Efendi, *Umde*, 321.

³⁵⁴ Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 6/216.

³⁵⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 182.

içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdeler.”³⁵⁶ anlamı verilmektedir. Bu *وَرِضْوَانٍ* kelimesi, sûrenin yüz dokuzuncu ayetinde de geçmektedir. Burada yapılan değerlendirmeler bu ayetteki *وَرِضْوَانٍ* kelimesi için de geçerlilik arz etmektedir.

Mastarlardaki kırâat farklılığına bu iki sûreden verilecek son örnek *كَرْهًا* kelimesidir. Tevbe sûresinin elli üçüncü ayetinde geçmekte olan bu kelime, farklı hareketlerle okunmaktadır. Kûfe kırâat ekolünün temsilcilerinden olan İmam Hamza, Kisâi ve Halef, *كَرْهًا* lafzını *kurhen* şeklinde zammeyle kırâat etmektedir. Diğer kırâat ekolü temsilcilerinden oluşan ve çoğunluğu teşkil eden kurrâ ise kelimeyi *kerhen* şeklinde fethayla telaffuz etmektedir.³⁵⁷ Bu kelimeye, “zorluk ve meşakkat” anlamları verilmektedir.³⁵⁸ Kelimenin iki şekildeki telaffuzu zikredilen anlamları ifade etmektedir. Meâlde kelime, “gönülsüz” kelimesi ile karşılanmakta ve bu ayete, “De ki: ister gönüllü versin ister gönülsüz, sizden (sadaka) asla kabul olunmayacaktır. Çünkü siz yoldan çıkan bir topluluk oldunuz.” manası takdir edilmektedir.³⁵⁹

1.2.3.2. Mastarları Tekil, İkîl ve Çoğul Okuma

Varlıklar, ikiden fazla olmaları halinde çoğul kalıplarıyla ifade edilmektedirler. Arapçada birçok çoğul kalıbı bu farklı ve çoğul anlamları elde etmek için kullanılmaktadır. Bu vezinleri oluşturan harflerin hareketlerinin seslendirilmesinde kırâat imamları arasında farklılıklar olabilmektedir.

Tevbe sûresinin bir ayetindeki *الْغُيُوبِ* ³⁶⁰ kelimesi bu duruma örnek gösterilmektedir. Bu çoğul kalıbını İmam Hamza *el-ğiyûb* şeklinde telaffuz etmekte ve ona Şu‘be eşlik etmektedir. Diğer tüm kırâat imam ve râvileri ise kelimeyi *el-ğuyûb* şeklinde kırâat etmektedirler.³⁶¹

Yüce Allah’ın kudret ve ilminin her şeyi kuşattığını ifade eden ayet-i kerimedeki *الْغُيُوبِ* kelimesi, Allah’ın bir vasfı olan *عَلَّامُ الْغُيُوبِ* “Gizli olanları en iyi şekilde bilen” anlamındaki izafette, muzaffun ilehy konumundadır ve *الْغَيْبِ* kelimesinin çoğuludur. Buradaki, gizliliği bilememek, yaratılmış olan mahlukat için geçerlidir. Oysa ilmiyle her şeyi kuşattığı için Allah’a gizli kalan herhangi bir şey yoktur. Buradaki kırâat

³⁵⁶ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 189.

³⁵⁷ Ebû Âlî Hasen el-Bağdâdî, *er-Ravzâ*, 457; Sarakustî, *el-Unvân*, 93; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenir*, 172.

³⁵⁸ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 1412.

³⁵⁹ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 194.

³⁶⁰ Tevbe 9/78.

³⁶¹ Hayyâd, *et-Tefsîr*, 288; Emin Efendi, *Umde*, 321.

farklılığının kaynağı olan zammeli ve kesreli okuyuşun temeli, okuyuştaki hafiflik ve ağırlıkla irtibatlandırılmaktadır. İki zamme yan yana geldiği zaman bazen telaffuzda ağırlık olabilmektedir. Burada da böyle bir durum söz konusudur ve bu zorluk, hafif hareke olan kesrenin kullanılmasıyla giderilmeye çalışılmaktadır. Çünkü Arap dilinde iki zammeyle yâ harfi beraber olduğunda telaffuzdaki ağırlığı gidermek için zammelerden birisi yâ harfinin cinsi olan kesreye dönüştürülmektedir.³⁶² Dolayısıyla buradaki kırâat farklılığının anlama herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.

Mastarlarda tekil, tesniye ve çoğulla ilgili bir örnek de Enfâl sûresinde vardır. Bu sûrede Bedir savaşına dair ahkâma yer verilmektedir. Bu bağlamda sûrenin altmış altıncı ayet-i kerimesinde ضَعْفًا şeklinde kullanılan mastar üç değişik şekilde okunmaktadır.

Bu okuyuşun ilkinde kelime, bazı kırâat imamları³⁶³ tarafından dâd harfinin zammesiyle *du'fen* şeklinde kırâat edilmektedir. İkinci okuyuşu Kûfe imamlarından İmam Âsım, Hamza ve Halef yapmaktadır. Belirtilen kurrâ bu kelimeyi, dâd harfinin fethası ve gayn harfinin cezmiyle *da'fen* şeklinde tilavet etmektedir. Kelimedeki üçüncü okuyuş ise Ebû Ca'fer'e aittir. Ebû Ca'fer, bu kelimeyi çoğul olarak *du'e'fâe* şeklinde kırâat etmektedir.³⁶⁴

Birinci ve ikinci okuyuş sahipleri bu mastarı tekil olarak, üçüncü okuyuş sahibi Ebû Ca'fer ise çoğul haliyle kırâat etmektedir. Kelime, “zayıflık” anlamına gelip fetha veya zamme okunması durumunda anlam değişmemektedir. Bu kelime, fethayla okunduğunda Ben-i Temîm, zammeyle okunduğunda ise Hicazlıların lügatına göre tilavet edilmiş olmaktadır.³⁶⁵ Dolayısıyla buradaki farklılık lehçesel zeminde gerçekleşmekte ve anlamda bir değişiklik oluşmamaktadır.³⁶⁶ Zayıflık denilince genel olarak bedensel zayıflık, kuvvet eksikliği olarak anlaşılrsa da kelimenin nekre oluşu, zaafiyetin çeşitli şekillerde olabileceğine işaret etmektedir.³⁶⁷ Bununla beraber kelime fetha okunduğunda, buradaki zayıflığın akıl ve basiret zayıflığı olduğu ifade edilmekte,

³⁶² Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît*, thk. Adil Ahmed – Ali Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 4/54.

³⁶³ İmam Nafi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Kisaî ve Ya'kûb.

³⁶⁴ Ebû Alî Hasan el-Bağdâdî, *er-Ravzâ*, 453; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 194; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 276; Vâsîfî, *el-Kenz*, 166.

³⁶⁵ Ebû Muhammed İbn Atiyye Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (b.y.: Dâr-ı İbn Hazm, 2010), 816.

³⁶⁶ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Mühezzebe fî'l-kırâati'l-aşr ve tevcîhihâ min tarîki Tayyibeti'n-Neşr*, (y.y.: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1997), 1/273.

³⁶⁷ İbn Âşûr *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/70.

zamme okunduğunda ise bedende oluşan zayıflık olduğu beyan edilmektedir. Bu ayete verilen meâlin bir ve ikinci okuyuşu yansıttığı görülmektedir. Zira ayete, “*Şimdi Allah yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi...*” meâli verilmektedir.³⁶⁸

1.2.3.3. İsimlerde Müfred, Tesniye ve Cem’î İstimâl

İsim, kendi başına anlamı olan ve herhangi bir zaman dilimi ifade etmeyen kelimeye denilmektedir.³⁶⁹ Çekilebilen yani mutasarrıf ve çekilemeyen yani camid isimler mevcuttur. Aynı şekilde fiilden veya isimden türetilen ve müştak denilen isimler de bulunmaktadır. Dolayısıyla isimler, birçok formda ve değişik anlamlarla karşımıza çıkmaktadır.

Tekillik ve çoğulluk isimlerde bulunan bir özelliktir. Bu durum, ismin kırâat farklılıklarına konu olan yönlerinden birisini oluşturmaktadır. Enfâl ve Tevbe sûrelerinde bu konuyla ilgili dört örnek bulunmaktadır.

İlk olarak Tevbe sûresinin on ikinci ayet-i kerimesindeki لَا أَيْمَانَ لَهُمْ kelimesi örnek gösterilmektedir. Şamlıların kırâatte imamı İbn Âmir, bu ayette geçen أَيْمَانَ kelimesindeki hemzeyi kesreyle, yâ harfini ise sakın olarak lâ imâne lehüm şeklinde tilavet etmektedir. Kırâat-ı aşereyi temsil eden kurrâdan geri kalan dokuzu, kelimeyi hemzenin fethası ve yâ harfinin sükûnuyla lâ eymâne lehüm şeklinde telaffuz etmektedir.³⁷⁰

İbn Âmir’in kırâat ettiği إِيْمَانٌ kelimesi, türetildiği kök kelimeye nispetle değişik anlamlara gelebilmektedir. Bu anlamlara ikinci bölümde temas edilmektedir. Ancak hangi kökten gelirse gelsin kelime, burada tekil formda kullanılmaktadır. Diğer kurrânın telaffuz ettiği أَيْمَانَ kelimesi ise çoğul formundadır ve “yeminler” manasına gelmektedir. Ayete verilen mana incelendiğinde kurrânın çoğunluğunun okuyuşunu yansıttığı görülmektedir. Nitekim ayete, “...çünkü onlar yeminleri olmayan adamlardır. (Onlara karşı savaşırsanız) umulur ki küfre son verirler.” meâli verilmektedir.³⁷¹

³⁶⁸ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 184.

³⁶⁹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî, *Kavâidü'l-i'râb*, tsh. Muhammed Can, (İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2016), 60; Galâyîni, *Câmi'ü'd-dürûs*, 9; Çörtü, *Sarf*, 80.

³⁷⁰ Ebü'l-Alâ Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attâr el-Hemedânî, *Gayetü'l-ihtisâr fî'l-kırâati'l-aşereti-eimmeti'l-emsâr*, thk. Eşref Muhammed (Cidde: el-Cemaâtü'l-Hayriyye, 1994), 2/507; Nisâbü'rî, *el-Gâye*, 83; Sarakustî, *el-Unvân*, 93; Vâsitî, *el-Kenz*, 167.

³⁷¹ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 187.

İsimlerdeki tekil ve çoğul kullanıma dair ikinci örnek, Tevbe sûresinin on yedinci ayet-i kerimesinde geçmektedir. Bu ayette çoğul halde bulunan ve “mescitler” anlamına gelen مَسَاجِدَ kelimesini bazı kırâat imamlarının³⁷² tekil formunda مَسْجِدَ şeklinde okudukları nakledilmektedir. Medenî, Şamî ve Kûfî kırâat imamlarının ise bu kelimeyi mesâcid şeklinde çoğul formunda tilavet ettikleri rivayet edilmektedir.³⁷³ Müfred olarak mescid şeklinde telaffuz edildiğinde Mescid-i Haram’ın kastedildiği söylenmektedir. Çoğul kullanımda ise yeryüzünde bulunan tüm mescitleri kapsadığı dile getirilmektedir. Bununla ilgili yapılan diğer yorumlara ikinci bölümde değinilmektedir.

İsmin tekil ve çoğul kullanımına bir diğer örnek Tevbe sûresinin yirmi dördüncü ayetinde bulunmaktadır. Ayette tekil sığada kullanılan وَعَشِيرَتُكُمْ kelimesine meâlde “hısım ve akraba” anlamı verilmektedir. Bu tekil kullanım, kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu karşılamaktadır. Kelimeyi çoğul kalıbında ve ‘âşîrâtüküm şeklinde kırâat eden ise sadece Ebû Bekir Şu‘be’dir.³⁷⁴

Allah ve Hz. Peygamber’in sevgisiyle, dünya hayatında bize nimet olarak verilenlere karşı sevgimizin karşılaştırıldığı bu ayetteki وَعَشِيرَتُكُمْ kelimesi, عِشْرَةٌ kelimesinden gelmektedir. Kelimeyi müfred olarak okuyanlara göre وَعَشِيرَتُكُمْ kelimesiyle, bu kelimenin cins anlamına vurgu yapılmaktadır.³⁷⁵ Dolayısıyla tekil formunda kullanılan kelime, cins manasında olmakta ve çoğul anlamı yansıtmaktadır. Buna göre ayete, “De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız,...” anlamı verilmektedir.³⁷⁶ Çünkü bu kavram, muhatapların her birini kapsamaktadır.³⁷⁷

Şu‘be’nin çoğul okuyuşu Araplar arasında yaygın olarak kullanılmamaktadır. Yani Araplar bu kelimenin müfred lafzının cins anlamında kullanılmasıyla çoğul anlam elde ettiklerinden, cem’îsini pek kullanmamaktadırlar. Bilfarz kullanacak olsalar, cem’î kalıbı olarak (عَشَائِر) kalıbını öne çıkarmakta buna karşın عَشِيرَاتُ şeklindeki çoğulunu pek tercih etmemektedirler.³⁷⁸ Yani birçok yerde olduğu gibi burada da kırâat-gramer ilişkisine dair bir durum ortaya çıkmaktadır. Daha evvel izah edildiği bu, sahih bir

³⁷² İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya‘kûb.

³⁷³ Hadarî, *el-Müfîd*, 340; Nisâbûrî, *el-Mebsût*, 226; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 195; Ebû Bekir Muhammed bin Ahmed er-Rûzbârî, *Câmiu’l-kırâat*. thk. Henân bint Abdilkerim, (Medine: Câmiâtü’t-Taybe, 2017), 596.

³⁷⁴ Hadarî, *el-Müfîd*, 340; Hayyâd, *et-Tefsîr*, 284; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 177.

³⁷⁵ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, 574.

³⁷⁶ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 189.

³⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 16/20.

³⁷⁸ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, 574; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 16/20.

kırâatin, esasında dilde pratik kullanımı olmayan sözcükleri barındırabileceğini göstermektedir. Ancak şu husus iyice vurgulanmalıdır ki sahih kırâat, kesinlikle rivayete dayanmaktadır. Bu açıdan kırâat-gramer çatışması gibi durumlarda kırâate itibar edilmektedir. Çoğul kalıbında وَعَشِيرَاتُكُمْ şeklinde okuyan kırâat imamına göre ayete “De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız...” meâli verilmektedir. Görüldüğü üzere farklılık, kelimenin sadece telaffuzunda cereyan etmekte ve iki okuyuşta da aynı anlam elde edilmektedir.

İsmi tekil veya çoğul kullanımına dair dördüncü ve son örnek Tevbe sûresindeki صَلَاتُكُمْ³⁷⁹ kelimesidir. Mekki, Medeni ve Basri kırâat imamlarının yanısıra Şu‘be, bu kelimeyi cem’î sığasında ve tâ harfinin kesresiyle *salâvâtike* olarak okumaktadır. Diğer imamlar, müfred olarak *salâteke* şeklinde tilavet etmektedirler.³⁸⁰ Bu okuyuşla oluşan anlam farklılıklarına ikinci bölümde temas edilmektedir.

1.2.3.4. İsmi Birden Fazla Vecihle Kırâat Etme

İsimlerin çeşitli telaffuzları da kırâat farklılıklarına konu olmaktadır. Bu anlamda, ismin birden çok şekilde okunabildiği durumlar olabilmekte ve bu durum kırâatlerde farklılıklar oluşturabilmektedir. Tevbe sûresinin yüz on dördüncü ayetinde geçen إِبْرَاهِيمَ ismini Hişâm, *ibrâhâm* şeklinde tilavet etmektedir. Diğer kurrâ ise aynı kelimeyi matbu mushafta yazdığı şekliyle *ibrâhîm* olarak kırâat etmektedir.³⁸¹

Aslında Arapça bir kelime olmayan İbrahim sözcüğü, “merhametli baba” anlamına gelmekte³⁸² ve Hz. İbrahim’in merhamet, yumuşaklık gibi vasıflarla muttasıf olduğuna işaret etmektedir. Hatta ondaki bu vasıfların kesbi değil aksine vehbi olduğu ifade edilmektedir.³⁸³ Bu kırâat farklılığı, görüldüğü üzere ismin değişik telaffuzundan kaynaklanmakta ve anlama hiçbir etkisi bulunmamaktadır.

1.2.3.5. Lafzı İsm-i Fail ve İsm-i Meful Kipiyle Tilavet Etme

İsm-i fail ve ism-i meful, muzari fiilden türetilmektedir. İsm-i fail, fiilin ifade ettiği işi yapan sıfat olarak adlandırılmaktadır. Buna karşın fiilin ifade ettiği işten

³⁷⁹ Tevbe 9/103.

³⁸⁰ Sarakustî, *el-Unvân*, 94; Mukrî, *el-İrşâd*, 359; Rûzbârî, *Camîu’l-kırâat*, 206.

³⁸¹ Kalânîsî, *Kitâbü’l-kırâati’l-kübrâ*, 186; Vâsıtî, *el-Kenz*, 169; Hayyâd, *et-Tefsîr*, 291.

³⁸² Abdullah Ali Mahallî –Mervan Muhammed, *Tefsîru’l-Kur’ân bi’l-kırâati’l-Kur’âniyyeti’l-aşr*, (Lübnan: Revâbi’l-Kudüs, 2002), 4/234.

³⁸³ Mahallî – Muhammed, *Tefsîru’l-Kur’ân bi’l-kırâat*, 4/235.

etkilenen sığata ise ism-i meful denilmektedir.³⁸⁴ Bu formların kırâate etkileri bulunmakta ve Kur'ân'daki kırâat farklılıklarının bir kısmı, bu özelliklerden neşet etmektedir.

Enfâl sûresinin dokuzuncu ayetindeki مُرْدِفِينَ kelimesi, bir hareke değıştirilerek okunmaktadır. İlgili ayete (إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ) şeklinde Kur'ân'da yer verilmektedir. Bu ayette kelimenin ism-i fail veya ism-i meful biçiminde iki okunuşunun olduğı rivayet edilmektedir. Kırâat imamlarının çoğunluğunu oluşturan İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef, bu sözcüğü kesreli olarak ve ism-i fail biçimiyle *mürdifîne* şeklinde kırâat etmektedir. Azınlığı teşkil eden Ya'kûb, Nâfi' ve Ebû Ca'fer ise kelimeyi, fethalı olarak ve ism-i meful biçimiyle *mürdefîne* şeklinde tilavet etmektedir.³⁸⁵

Bu ayete, “Hatırlayın ki siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da peşpeşe gelen bin meikle size yardım edeceğim diyerek duanızı kabul buyurdu.” şeklinde meâl verilmektedir. Bu meâlde, kelimenin ism-i fail şeklindeki okunuşunun esas alındığı görölmektedir.³⁸⁶ İsm-i meful olduğı zaman meleklerin peşpeşe geleceğine, ism-i fail olduğı zaman Allah'ın onları peşpeşe göndereceğine vurgu yapılmaktadır.

1.2.3.6. Sözcüğü Tenvinli veya Tenvinsiz Telaffuz Etme

Arapçada isimlerin büyük çoğunluğu Arap dili kökenlidir. Bununla beraber acem denilen yabancı dillerden Arapçaya girmiş isimler de mevcuttur. Hatta bazı isimlerin Arapça mı yoksa yabancı mı olduğı tartışma konusu olmaktadır. Bu konu, haliyle bu durumda olan isimlerin kullanıldıkları her yerde gramer kurallarında değışikliğe sebep olmaktadır. Arapçada isimler ya tenvinlidir ya da tenvinsizdir. Tenvinli isimler elif-lâm takısı almamış isimlerdir. Bazen yabancı isimler elif-lâm takısı almasalar bile tenvinli okunmamaktadırlar.

Mesela Tevbe sûresinin otuzuncu ayetinde geçen عَزَّيْرُ ابْنُ اللَّهِ terkininde yer alan عَزَّيْرُ kelimesi bunlardan birisidir. Yabancı bir isim olduğunu kabul eden kurrâya göre bu isim, hiçbir şekilde tenvin almamaktadır. Dolayısıyla kelime, *üzeyrubnüllâhi*

³⁸⁴ Çörtü, *Sarf*, 445-455.

³⁸⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 304; Nisâbü'rî, *el-Gâye*, 82; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 192; İbnü'l-Cezeri, *en-Neyr*, 564; Dâni, *et-Teyyîr*, 3/116; Paluvî, *Zübde*, 63; Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 220; Vâsitî, *el-Kenz*, 165; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 2/167; Kattân, *et-Telhîs*, 275.

³⁸⁶ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 177.

şeklinde okunmaktadır.³⁸⁷ Bu durumda اِبْنُ kelimesi, عَزِيزُ isminin sıfatı olmaktadır. Ayrıca bu isim yabancı kelime kabul edilmediğinde, iki sakin harfin yanyana gelmesinden dolayı telaffuzda oluşan zorluğu gidermek için tenvindeki sakin nûnun hafif edilmesi sebep olmaktadır.³⁸⁸ İmam Nafi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Ebû Ca‘fer ve Halef, bu ismi tenvinsiz okumaktadırlar. Âsım, Kisâî ve Ya‘kûb ise Arapça bir isim olarak gördükleri bu kelimeyi tenvinli olarak ‘üzeyrunibnüllâhi şeklinde tilavet etmektedir.³⁸⁹ Tenvinli okuyan imamlar, bu kelimeyi Arapça bir isim olarak telakki etmektedir.³⁹⁰ Bu durumda عَزِيزُ müptedâ olmakta, اِبْنُ اللَّهِ bölümü ise onun haberi durumuna yükselmektedir. Bununla beraber Arapça veya yabancı bir isim de olsa bu kelimenin tenvin alabileceği de ifade edilmektedir.³⁹¹

1.2.3.7. Kelimeyi İsm-i Meful, Zaman ve Mekân Formunda Okuma

Eylemden etkileneni ifade eden ve edilgen sıfat denilebilen ism-i meful, muzari fiilden türeyen bir isimdir.³⁹² Bu bağlamda ism-i meful, mücerred veya mezîd fiillerden elde edilebilmektedir. İsm-i mekân ise eylemin yapıldığı mekânı bize gösteren isimdir. Bu iki isim türünün birbirinin yerine kullanılmaları kırâat farklılıklarına konu olmaktadır.

Örneğin Tevbe sûresinde ism-i meful ve mekândan kaynaklanan tilavet farklılığı bulunmakta ve sûrenin elli yedinci ayetindeki مُدْخَلًا kelimesi buna misal verilmektedir. İmam Ya‘kûb, ilgili kelimeyi, ism-i mekân kalıbında *medhalen* şeklinde kırâat etmektedir. Diğer imamlar ise bu kelimeyi İmam Âsım’a muvâfakat ederek ism-i meful kalıbında *müddehalen* şeklinde tilavet etmektedirler.³⁹³ İsm-i meful olan مُدْخَلًا kelimesi ifti‘âl babından türetilmekte ve “yeryüzünde girilen bir delik, kovuk veya in” anlamlarında kullanılmaktadır.³⁹⁴ İsm-i mekân olan مُدْخَلًا kelimesi ise “girilen yer” anlamını taşımaktadır.³⁹⁵ Kalıpları farklı olsa da ifade ettikleri mananın aynı olduğu görülmektedir.

³⁸⁷ Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzil*, 4/36.

³⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 16/37.

³⁸⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, 313; Nisâbüri, *el-Gâye*, 83; Kattân, *et-Telhîs*, 278.

³⁹⁰ Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *Letâif’ul-işârât li fûnûni’l-kirâat*, thk. Merkezî’-d-Dirâsâtî’l-Kur’âniyye, (Medine: Mucemmu’l-Meliki’l-Fahd, 1434), 5/2313.

³⁹¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 16/36.

³⁹² Çörtü, *Sarf*, 456; Yaşar Fatih Akbaş, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv*, (Kars: Eser Basım Yayın Dağıtım Matbaacılık, 2015), 270.

³⁹³ Kattân, *et-Telhîs*, 279; Nisâbüri, *el-Mebsût*, 227; Kalânîsî, *Kitâbü’l-kirâati’l-kübrâ*, 183.

³⁹⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 4/122.

³⁹⁵ Kurtubî, *el-Cami’ li ahkâmi’l-Kur’an*, 10/242.

1.2.3.8. Mastar ve İsm-i Failin Birbirinin Yerine Kullanılması

Kırâat farklılıklarına konu olan bir diğer konu mastarlar ile ism-i failin çoğul kalıplarının birbirinin yerine kullanılmasıdır. Bu da Arapçanın bir özelliğidir ve bu durum, Kur'ân kırâatinde farklılıklara neden olmaktadır. Buna dair örnek, Tevbe sûresinin on dokuzuncu ayetinde bulunmaktadır. Mushafta سَقَايَةَ الْحَاجِّ ve وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ şeklinde geçen terkiplerin okunuşunda kurrâ ihtilaf etmektedir. Ebû Ca'fer'in birinci râvisi İbn Virdân, bu lafızları *sukâtel-hâcci* ve *ve'ameratel-mescidi* şeklinde okumaktadır. İbn Virdân, “*su dağıtmak*” anlamına gelen سَقَايَةَ kelimesini, ism-i fail kalıbındaki سَاقٍ kelimesinin çoğulu olan ve “*su dağıtanlar*” anlamına gelen *sukâte* şeklinde telaffuz etmektedir. Yine “*imar etmek*” anlamındaki عِمَارَةَ kelimesini, ism-i fail formundaki عَامِرٍ kelimesinin çoğulu olan ve “*imar edenler*” manasına gelen ‘*amrate* olarak tilavet etmektedir. Geri kalan kurrâ, bu kelimeleri mushafta kitabet edildiği şekliyle kırâat etmektedir.³⁹⁶ Bu ayet, çoğunluğun okuyuşuna göre meâllendirilmekte ve anlam, “(Ey müşrikler!) Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad edenlerin imanı ile bir mi tutuyorsunuz?...” şeklinde belirlenmektedir.³⁹⁷ Her iki okuyuşun da ayetin anlamına bir etkisi ve katkısı olmaktadır. İkinci bölümde kırâat-anlam ilişkisinde bu husus, detaylı olarak ele alınmaktadır

1.2.3.9. Mastar ve İsm-in Birbirinin Yerine Geçmesi

Bazen mastarla isim birbirinin yerine kullanılabilir. Arapçanın bu özelliği de kırâat farklılığının oluşmasına neden olmaktadır. Buna örnek olarak Tevbe sûresinin doksan sekizinci ayet verilmektedir. Bu ayette geçen السَّوَّى kelimesi, İbn Kesîr ve Ebû Amr tarafından sîn harfinin zammesi ve tahfîfiyle ayrıca vâv harfinin iskânıyla *es-sûi* olarak yani mastar haliyle kırâat edilmektedir. Geri kalan tüm kırâat-ı aşere imamları Âsım'a muvâfık olarak kelimeyi, *es-sev-i* şeklinde yani isim olarak kırâat etmektedirler.³⁹⁸ Bu kırâat farklılığından doğan kısmi bir anlam farklılığı oluşmaktadır.

³⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 278; Paluvî, *Zübde*, 65; er-Rûzbârî, *Câmiu'l-kırâat*, 596.

³⁹⁷ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 188.

³⁹⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 316; Sarakustî, *el-Unvân*, 94; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 197.

Mastar ve ismin birbirinin yerine kullanıldığının bir diğer örneği, الرَّعْبُ³⁹⁹ kelimesindedir. İbn Âmir, Kisaî, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb, ilgili kelimedeki gayn harfini zammeyle *er-ru'ube* şeklinde tilavet etmektedir. Diğer kurrâ, İmam Âsım'ın okuyuşuna muvâfık olarak bu kelimeyi, gayn harfinin cezmiyle *er-ru'be* şeklinde tilavet etmektedirler.⁴⁰⁰ Bu ayet-i kerimedeki الرَّعْبُ kelimesi “*korkutmak*” anlamına gelmekte ve kelime bu haliyle mastar anlamı vermektedir. İsim olan الرَّعْبُ kelimesi de “*korku*” anlamındadır.⁴⁰¹ Zikri geçen iki kelime lügatta hemen hemen aynı manayı ifade etmektedir. Zira Araplarda رَعَبُهُ رُعْبًا وَرُعْبًا denildiğinde “*Ben onu korkuttum*” manası anlaşılmaktadır. Hem mastar hem de isim olarak kullanılan bu kelimelerle kastedilen korku, kalpte oluşan ve kalbi adeta dolduran korkudur.⁴⁰² Ayete, “*Hani Rabbin meleklere: Muhakkak ben sizinle beraberim; haydi iman edenlere destek olun; Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım...*”⁴⁰³ şeklinde bir mana verilmekte ve bu anlam, iki okuyuşu da karşılamaktadır.

1.2.3.10. Kelimeyi İf'âl veya Tef'îl Babından Tilavet

Arapçada müteaddi yani geçişli⁴⁰⁴ veya lazım yani geçişsiz⁴⁰⁵ manalar elde etmek ya da anlam yoğunluğu ve farklı manalar kazanmak için fiil köklerine harfler eklenmektedir. İf'âl ve tef'îl bapları da bir fiilin başına fethalı bir hemze getirerek veya orta harfini şeddeleyerek elde edilmektedir. Bununla teksir yani çokluk, terdîd yani devamlılık ve etken manalar elde edilmektedir. Bunlar, Kur'ân kırâatinde farklılıkların oluşmasına zemin hazırlamaktadırlar. Bu bağlamda Enfâl ve Tevbe sûrelerinde, if'âl veya tef'îlden okunarak oluşturulan mana farklılıklarına şahit olunmaktadır.

Enfâl sûresi on birinci ayetteki يُغَثِّبُكُمُ النَّعَاسُ kelimelerinin okunuşunda üç kırâatten söz edilmektedir.

Kûfeli kırâat imamları olan İbn Âmir ve Ebû Ca'fer, bu iki kelimeyi *yüğâşşîkümin-nü'âse* şeklinde okumaktadır.⁴⁰⁶ Buna karşılık İmam Nafi' ve Ya'kûb, bu

³⁹⁹ Enfâl 8/12.

⁴⁰⁰ Ebû Tahir Ali el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 168; Dimyâtî, *İthâf*, 296.

⁴⁰¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 648.

⁴⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 139.

⁴⁰³ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 177.

⁴⁰⁴ “Müteaddi Fiil: Öznen kaynaklanan eylemin etkisinin nesnede görülmesidir.” bk. Galâyîni, *Câmi'u'd-dürûs*, 27.

⁴⁰⁵ “Lazım Fiil: Öznen kaynaklanan eylemin nesnede görülmemesidir. Bilakis eylemin, öznenin kendisinde görülmesi durumudur.” bk. Galâyîni, *Câmi'u'd-dürûs*, 37.

⁴⁰⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 304; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 564; Paluvî, *Zübde*, 63; Nîsâbü'rî, *el-Gâye*, 220.

iki sözcüğü *yüġşîkümün-nü ‘âse* şeklinde if’âlden ve mansup olarak kırâat etmektedir. Son olarak İbn Kesîr ve Ebû Amr ise bu iki kelimeyi, *yeġşâkümün-nü ‘âsü* olarak sülâsiden ve fail olarak tilâvet etmektedir.

Birinci okuyuş sahipleri tef’îl babından kelimeyi telaffuz etmektedirler. İkinci okuyuş sahipleri if’âl babından seslendirmekte ve üçüncü okuyuş sahipleri ise bu fiili sülâsi dördüncü bابتan tilâvet etmektedirler.

Fiil, if’âl ve tef’îl babına göre okunduğunda النُّعَاس kelimesi mansub olmaktadır. Bununla beraber fiil, sülâsi kalıpta okunduğunda ise النُّعَاس kelimesinin fail konumuna çıktığı görülmektedir. Tef’îl babından okunuşuna göre kelimeye “*uykuya daldırmak*” anlamı verilmekte ve buna göre ayet, “*O zaman katından bir güven olmak üzere sizi hafif bir uykuya daldırıyordu...*”⁴⁰⁷ anlamında olmaktadır. Kelime if’âl babından okunduğunda manada değışiklik oluşmamaktadır. Zira müteaddilik, if’âl ve tef’îl baplarının anlama yönelik ortak özelliklerindendir. Ancak meâlde verilen anlam, üçüncü okuyuş sahiplerinin kırâatini desteklememektedir. Buna göre ayete, “*O zaman katından bir güven olmak üzere hafif bir uyku sizi kaplıyordu...*” anlamı verilebilmektedir.

Yine aynı sûrenin on birinci ayetindeki وَيَزَّلُ kelimesine yönelik if’âl ve tef’îl bapları temelinde farklı okuyuşlar yapılmaktadır. Basra kurrâsı ve Mekke’nin kırâatte imamı olan İbn Kesîr bu kelimeyi, nûn harfinin cezmiyle, zây harfinin tahfîfiyle yani şeddesiz olarak *veyünzilü* şeklinde, if’âl babından kırâat etmektedir. Geri kalan kurrâ ise nûn harfinin fethası ve zây harfinin teşdîdiyle *veyünezzilü* şeklinde tef’îl kalıbında kırâat etmektedir.⁴⁰⁸ Bu ayete, “*...üzerinize gökten bir su (yağmur) indiriyordu...*”⁴⁰⁹ şeklinde takdir edilen müteaddi anlam, iki okuyuştan da elde edilebilmektedir.

Üçüncü örneğimiz Enfâl sûresinin altmışıncı ayetindeki تُرْهِبُونَ kelimesidir. Bu fiildeki farklı okuyuşu, sadece Ruveys yapmaktadır. Ruveys, râ harfini fethalı ve hâ harfini ise şeddeli olarak *türahhibûne* şeklinde kırâat etmektedir. Diğer tüm kırâat imam ve râvileri ise bu kelimeyi, matbu Kur’ân metnine göre *türhibûne* şeklinde tilâvet etmektedirler.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 177.

⁴⁰⁸ Dimyâtî, *İthâf*, 296; Paluvî, *Zübde*, 63.

⁴⁰⁹ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 177.

⁴¹⁰ Nîsâbüri, *el-Mebsût*, 222; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 194; Vâsıtî, *el-Kenz*, 166; Hemedânî, *Gayet’ül-İhtisâr*, 2/505.

İf'âl ve tef'îl bablarına göre tilavet edilen kelimeye meâlde “*korkutmak*” anlamı verilmektedir. Bu itibarla ayet, “*Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz...*”⁴¹¹ şeklinde anlamlandırılmaktadır. Meâl bu haliyle her iki farklı kırâati de kapsamaktadır. Zira etken mana, iki bap ile de elde edilebilmektedir. Buna benzer kırâat farklılıkları, Kur'ân'da bulunmaktadır.

1.2.3.11. Kelimeyi Sülasî veya Mezîd Baptan Kırâat

Arapçada baplar mücerred⁴¹² ve mezîd⁴¹³ olarak sınıflandırılmaktadır. Bu tasnif genelde üç harfli sülasî, dört harfli rubaî ve daha fazla harften oluşan bap çeşitleri dikkate alınarak yapılmaktadır. Bunlardan mütevellit kırâat farklılıkları Kur'ân'da bulunmaktadır.

Bu bağlamda Enfâl sûresinin otuz yedinci ayetindeki kırâat farklılığı, sülasî ve mezîd fiillerin kullanımından kaynaklanmaktadır. Bu ayette geçen لِيَمِيزَ fiilini, İmam Hamza, Kisaî, Ya'kûb ve Halef, *liyümeyyize* şeklinde tef'îl babından mezîd olarak okumaktadır. Mekke, Medine, Şam kurrâsıyla Ebû Amr ve Âsım, bu kelimeyi *liyemîze* şeklinde sülasî baptan kırâat etmektedir.⁴¹⁴ Kelimeye, “*ayıklama*” anlamı verilmekte ve bu haliyle İmam Âsım'ın da aralarında bulunduğu çoğunluğu teşkil eden kırâat imamlarının okuyuşunu yansıtmaktadır. Ayete, “*(Bu toplama) Allah'ın murdarı temizden ayıklaması (mümini kâfirden ayırması)...*” şeklinde mana verilmektedir.⁴¹⁵

Bu konuya bir diğer örnek Tevbe sûresinin yirmi birinci ayetindeki fiilin kullanımındır. Bu ayetteki يُبَشِّرُهُمْ kelimesini, İmam Hamza'nın, yâ harfinin fethası, bâ harfinin sükûnu, şîn harfinin zammesi ve tahfifiyle *yebşürühüm* şeklinde tilavet ettiği kırâat kitaplarında yer almaktadır.⁴¹⁶ Bu, kelimenin sülasî baptan okunduğunu göstermektedir.

⁴¹¹ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 183.

⁴¹² “Mücerred: Kelimeyi oluşturan harflerin hepsinin kelimenin asli harf olup kelimenin ilave harf almamış haline denilmektedir.” bk. Galâyîni, *Câmi'u'd-dürûs*, 183.

⁴¹³ “Mezîd: Kök harflerinin sayısı üç veya dört olan fiillere harfler ilave edilerek elde edilen fiillerdir.” bk. Çörtü, *Sarf*, 166.

⁴¹⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 306; Ebû Tâhir Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 169; Vâstî, *el-Kenz*, 166.

⁴¹⁵ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 182.

⁴¹⁶ Paluvî, *Zübde*, 65; Dimyâtî, *İthâf*, 302.

İmam Hamza'nın tilavetinde fiil, sülasi bap kalıbının muzari formunda okunmaktadır. Diğer dokuz imamın kırâatında ise fiil, tef'îl babının muzari kalıbında tilavet edilmektedir. Fiilin kullanımından kaynaklanan kırâat farklılığının anlama etkisi hakkında değişik görüşler bulunmaktadır. Anlama etki ettiğini savunan âlimler olduğu gibi aynı anlamı ifade ettiğini söyleyenler de bulunmaktadır. Bu görüşler ikinci bölümde ele alınmaktadır. Görüleceği üzere fiillerin sülasî veya mezîd baplardan okunması kırâat farklılıklarına neden olmaktadır.

1.2.3.12. Kelimeyi Farklı Sülasi Baptan Biriyle Okuma

Arapçada sülasî yani üç harften oluşan fiiller, altı grupta değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kırâat imamları da fiili, mazi, muzari ve emir kalıplarında farklılık olan baplardan okuyabilmektedirler. Mazi fiil, geçmiş zamanı ifade etmektedir. Buna mukabil muzari fiil, içinde şimdiki, geniş ve gelecek zamanı barındırmaktadır. Türkçede bu zamanları ifade etmek için farklı ekler kullanılsa da Arapçada bu zaman dilimleri muzari kalıbında mündemiçtir.

Kur'ân metninin, asr-ı saadet döneminden raşit halifeler devrine, devamında belli bir zaman sonrasına kadar noktasız ve harekesiz olarak okunduğu ve yazıldığı malumdur. Bundan dolayı rivayet zeminine bağlı olmak şartıyla Kur'ân metninin, Arap dilinin çeşitli kurallarına uygun yazılmasında bir sorun görülmediği bilinmektedir. Buna binaen yedi harf ruhsatından neşet eden kırâat farklılıkları arasında fiillerin telaffuzundan kaynaklanan değişik okumalar olabilmektedir.

Bu anlamda Tevbe sûresinin elli sekizinci ayet-i kerimesi misal verilebilir. Ayette geçen يَلْمُزُكْ kelimesini İmam Ya'kûb, mîm harfinin zammesiyle *yelmüzüke* şeklinde sülasi birinci baktan tilavet etmektedir. Geri kalan dokuz kırâat imamı bu fiili, mîm harfinin kesresiyle *yelmizüke* olarak sülasi ikinci baktan tilavet etmektedir.⁴¹⁷

Muzaride oluşan bu hareke değişiklikleri, sülasi baplardaki kalıplarının değişik olmasından doğmaktadır. Bu ayet, sadakalar hususunda Hz. Nebi'nin bazıları tarafından adaletsizlikle itham edildiğinden bahsetmektedir. Bu kelimeye, “*ayıplamak ve iğneleyici sözler söylemek*” anlamı verilmekte⁴¹⁸ ve meâllerde de bu şekilde

⁴¹⁷ Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 179; Hadarî, *el-Müfîd*, 341; Hayyâd, *et-Tefsîr*, 287; Hemedânî, *Gayet'ül-ihtisâr*, 2/508.

⁴¹⁸ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 1486.

manalandırıldığı görülmektedir. Bu anlam, çoğunluğu oluşturan kırâat üstadlarının *yelmizûke* okuyuşunu karşılamaktadır. Ayete, “*Onlardan sadakaların (taksimi) hususunda seni ayıplayanlar vardır...*”⁴¹⁹ şeklinde mana verilmektedir. İmam Ya‘kûb’un telaffuz ettiği fiil formunda ise anlam değişmektedir. Bu husus, ikinci bölümde, birinci okuyuştaki anlam ile birlikte ele alınmaktadır.

Aynı durum, sûrenin yetmiş dokuzuncu ayetindeki يَلْمِزُونَ kelimesinde de mevcuttur.⁴²⁰ Buradaki kırâat ihtilafı aynı imamlar tarafından yapılmaktadır. Bu kelimenin değerlendirilmesi, evvelki örnekte yapılan değerlendirmeye aynıdır.

1.2.3.13. Mazi, Muzari ve Emirde Kip Değiştirme

Fiil, zaman ve şahısla beraber bir işe delalet eden kelimedir.⁴²¹ Bu bağlamda fiiller, eylemin yapıldığı zamanı da ifade ederler. Bunların içinde muzari fiil, eylemin şimdiki zaman, geniş zaman veya gelecek zamandan birisinde gerçekleştiğini bize haber vermektedir. Muzari fiil, zamanı bildirmekte ve onu gerçekleştiren şahıs hakkında bilgi sunmaktadır. Örneğin birinci tekil şahıs, üçüncü çoğul şahıs vb. şahıs bildirimleri muzari de kip değişiklikleriyle ilgilidir. Aynı durum, mazi ve kısmen emir fiillerinde de görülmektedir. Bu durumun izahı bazı misallerle sunulmaktadır.

Enfâl sûresinin otuz dokuzuncu ayetindeki يَغْمُلُونَ kelimesinin okunuşunda kip değişikliğinden kaynaklanan kırâat farklılığı bulunmaktadır. İmam Ruveys, bu kelimedeki yâ harfini, muhatap sığasındaki tâ harfine değiştirmekte ve *ta’lemûne* şeklinde okumaktadır. Diğer kurrâ ise zikri geçen kelimeyi yâ harfiyle ve gayb sığasında *ya’lemûne* şeklinde kırâat etmektedir.⁴²²

Mushafta (فَإِنْ أَنْتَهُوَ فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَغْمُلُونَ بَصِيرٌ) şeklinde yer alan ayet-i kerimeye, “...inkâra son verirlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görür.”⁴²³ şeklinde anlam verilmektedir. Bu meâlde ilgili kelimeye verilen anlamın, kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu yansıttığı görülmektedir. İkinci bölümde bu kırâat farklılıklarındaki anlam ilişkisi irdelenmektedir.

⁴¹⁹ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 195.

⁴²⁰ Dimyâtî, *İthâf*, 304; İbnü’l-Cezerî, *Tahbîr*, 131; Paluvî, *Zübde*, 66.

⁴²¹ Çörtü, *Sarf*, 89.

⁴²² Nisâbü’rî, *el-Mebsût*, 221; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 169; Vâsıtî, *el-Kenz*, 166.

⁴²³ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 180.

Bu hususta bir diğer örnek Enfâl sûresinin ellinci ayetindeki muzaride gerçekleşen kip değişikliğidir. Kırâat- aşeredeki imamlarından sadece İbn Âmir bu ayetteki إِذْ يَتَوَفَّى fiilini gaibe yani üçüncü tekil şahıstan müennes formunda *iz teteveffâ* olarak okumaktadır. Kırâat-ı aşerede bulunan diğer dokuz kırâat imamı bu kelimeyi gaib yani üçüncü tekil şahıstan müzekker formunda *iz yeteveffâ* şeklinde tilavet etmektedir.⁴²⁴

İki okuyuşta da fiil, tefe'ul babından muzari olarak okunmaktadır. Tefe'ul babında mutavaât⁴²⁵ yani dönüşlülük anlamı vardır. Nihayetinde iki okuyuşta da ayetteki bu anlam elde edilebilmektedir. Bununla beraber ilk okuyuşta fiil, gaib formunda iken diğer okuyuşta gaibe kalıbında okunmaktadır. Bu okuyuş farklılığı, failin farklı olmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu duruma ikinci bölümde temas edilmektedir.

Muzari içinde oluşan kip değişikliklerinin bir diğer örneği, elli dokuzuncu ayette yer almaktadır. Kırâat imamları, bu ayette üç farklı okuyuş olduğuna işaret etmektedir. Buna göre Şu'be, Kur'ân metninde وَلَا يَحْسَبَنَّ şeklinde geçen kelimeyi muhatap sığasında *velâ tahsebenne* şeklinde seslendirmektedir. Yine aynı kelime İbn Âmir, Hamza ve Ebû Ca'fer, Hafs'a muvâfakat ederek gaib sığasında *velâ yahsebenne* şeklinde kırâat etmektedir. Son olarak Mekke ve Basra kurrâsının yanısıra Medine imamlarından Nafi', Kûfe imamlarından Kisâi ve Halef, ilgili kelimeyi farklı bir baptan getirmekte neticede muhatap sığasıyla *velâ tahsibenne* şeklinde tilavet etmektedirler.⁴²⁶

Üç farklı okuyuşun yapıldığı bu kelime birinci ve ikinci okuyuş sahiplerine göre fiil, sülasi üçüncü baptan gelmektedir. Üçüncü okuyuş sahiplerine göre ise kırâat farklılığının bulunduğu fiil, sülasi altıncı baptan alınmaktadır. Kip itibariyle değerlendirdiğimizde ikinci okuyuş sahiplerinin gaib sığada telaffuz ettiği fiili, bir ve üçüncü okuyuş sahipleri muhatap sığada okumaktadır. Bu itibarla ayete, “*İnkâr edenler yakayı kurtardıklarını sanmasınlar...*”⁴²⁷ şeklinde verilen meâl, ikinci okuyuşu karşılamaktadır.

Kip değişikliğinin muzaride gerçekleştiği örneklerden bir diğeri, müminlerin savaşta, kâfirlerin ne kadarına denk geldiğini anlatan Enfâl sûresinin altmış beşinci

⁴²⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 307; Nisâbü'rî, *el-Gâye*, 82; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 193; Kattân, *et-Telhîs*, 276.

⁴²⁵ “*Mutavaât: müteaddi fiilin gerçekleşmesiyle bir şeyin eserinin ortaya çıkmasıdır.*” bk. Çörtü, *Sarf*, 106; Racihi, *et-Tatbiku's-sarfî*, 39.

⁴²⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 307; Vâsitî, *el-Kenz*, 166; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 170; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 531; Paluvî, *Zübde*, 64.

⁴²⁷ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 183.

ayetindeki *وَإِنْ يَكُنْ* lafzıdır. Kûfe ve Basra kırâat ekolü sahipleri bu fiili, gaib yani üçüncü tekil müzekker şahıs sığasında *ve in yekûn* şeklinde telaffuz etmektedirler. Aynı fiili, gaibe yani üçüncü müzekker tekil şahıs sığasında *ve in tekûn* şeklinde okuyanlar ise Mekke, Medine ve Şam kırâat ekolü temsilcileridir.⁴²⁸

Bu fiili, müennes sığasında *وَإِنْ تَكُنْ* şeklinde okuyanlar, sonrasında gelen *مِنَّةٌ* lafzının zahiren müennes oluşuna itibar etmektedirler.⁴²⁹ Aynı fiili, gaib formunda *وَإِنْ يَكُنْ* şeklinde okuyanlar ise *مِنَّةٌ* lafzının zahiren müennes oluşuna değil, bu lafzın içinde taşıdığı mana olan *هُمْ رَجَالٌ* lafzına itibar etmektedirler.⁴³⁰ Çünkü onlara göre *مِنَّةٌ* lafzı, hakiki müennes değil, mecâzî müennestir.⁴³¹ Yani *مِنَّةٌ* “yüz” rakamıyla anlatılmak istenen kâfir erkek savaşçıların sayılarıdır. Bu bölüm, *(إِنْ تَكُنْ مِنْكُمْ مِّنَّةٌ صَابِرَةٌ هُمْ رَجَالٌ يَغْلِبُوا)* şeklinde takdir edilmektedir.⁴³² Ayette *وَإِنْ يَكُنْ* fiilinin ilerisinde gelen *يَغْلِبُوا* fiilinin gaib formunda oluşu, kırâat ihtilafı olan fiilin gaib formunda okunmasını desteklemektedir.⁴³³ Çünkü bu şekilde kalıp olarak her iki fiil birbirine uygun sığada olmaktadır. Gaib ve gaibe kalıbındaki okuyuşlarda anlamda herhangi bir değişiklik olmamaktadır. Meâl müelliflerinin bu ayete verdiği “....eğer sizden yüz kişi olursa kâfir olanlardan bin kişiye galip gelirler.” şeklindeki mana, iki okuyuşu da karşılamaktadır.

Diğer yandan altmış altıncı ayet-i kerimedeki *فَإِنْ يَكُنْ* kelimesinde de farklı okuyuşlar vardır. Bu kelimeyi gaibe sığasında *fe in tekûn* şeklinde kırâat edenler, devamında gelen ve müennes olan *مِنَّةٌ* lafzına itibar etmektedirler. Zira bu lafız, her ne kadar hakiki müennes olarak kabul edilmese de onu müenneslikte destekleyen, kuvvetlendiren kendisinden sonra gelen ve sıfatı olan *صَابِرَةٌ* lafzıdır.⁴³⁴ Bu fiili, *fe in yekûn* şeklinde gaib müzekker sığasında okuyanlar ise *مِنَّةٌ* lafzının zahirine itibar etmemektedirler. Çünkü onlar, buradaki *مِنَّةٌ* lafzının müennesliğini hakiki değil mecâzî olarak değerlendirmektedirler. İki okuyuşta da herhangi bir anlam değişikliği

⁴²⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 308; Nisâbü'rî, *el-Gâye*, 82; Rûzbârî, *Câmiu'l-kırâat*, 2/588.

⁴²⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 4/513; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye*, (Birleşik Arap Emirlikleri: Camiâtü's-Şârikâ, 2008), 4/2876.

⁴³⁰ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr el-Mehdî, *Şerhu'l-Hidâye*, thk. Hâzım Sâid Haydar, (Riyad: Mektebetü'r-Rûşd, t.y.), 324.

⁴³¹ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûreddîn Ali b. Âdil en-Numânî ed-Dimeşkî, *el-Lübâb fi ulûmi'l-Kitâb*, Adil Ahmed – Ali Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 9/564.

⁴³² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 561.

⁴³³ Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî el-Vâhidî, *el-Vesîd fi tefsîri'l-Kur'ân'i'l-Mecîd*, thk. Adil Ahmed vd., (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 2/470.

⁴³⁴ Vâhidî, *el-Vesîd*, 2/470.

olmamaktadır. Bu durumda ayete, “....o halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, (onlardan) iki yüz kişiye galip gelir.” şeklinde bir mana verilmektedir.

Enfâl sûresi, kip değişiklikleri yönüyle oldukça zengindir. Bu açıdan Enfâl'deki bir diğer misal altmış yedinci ayettir. Ayet, savaşta esir alınan düşmanların fidye karşılığında serbest bırakılmasının zaferi olumsuz etkileyeceğinden bahsetmektedir. Mushafta (مَا كَانَ لِلْبَيْتِ أَنْ يَكُونَ لَهُ أُسْرَىٰ حَتَّىٰ يُنْخَنَ فِي الْأَرْضِ...) ⁴³⁵ şeklinde yer alan ayetteki *أَنْ يَكُونَ* lafzında değişik okuyuşlar bulunmaktadır. Yukarıda açıklanan altmış beşinci ayetteki gibi buradaki kırâat farklılığı da fiilin gaib ve gaibe formunda okunmasından kaynaklanmaktadır. Ancak okuyuşu yapan kırâat imamları değişmektedir. Fiili gaibe sığasında *en tekûne* şeklinde kırâat edenler İmam Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'tur. Gaibe sığasında okuyanlar, fail olan *أُسْرَىٰ* kelimesinin zahirine itibar etmektedirler. Fail olan bu kelime, cem'î teksîr yani kural dışı çoğul kalıbındadır. Cem'î teksîr sığasının zamirinin müennes olması ise gramer açısından mümkündür. ⁴³⁶ Fiil bundan dolayı gaibe formunda okunmaktadır.

Diğer kurrâ ise fiili, *en yekûne* şeklinde gaib sığasında tilavet etmektedir. ⁴³⁷ Gaib sığasında okuyanlar, *أُسْرَىٰ* kelimesinin taşıdığı manaya itibar etmektedirler. ⁴³⁸ Zira burada bahsedilen esirler, Bedir savaşında esir alınan erkeklerdir. Dolayısıyla fiil, gaib müzekker formunda okunmaktadır. İki okuyuştan aynı anlam elde edilmektedir. Bu ayete, “...hiçbir peygambere, esirleri bulunması yaraşmaz...” şeklinde anlam verilmekte ve bu meâllendirme iki kırâati de karşılamaktadır. ⁴³⁹

Yine muzarideki kip değişiklikleriyle alakalı bir diğer örnek Tevbe sûresinin elli dördüncü ayettir. Bu ayetteki *أَنْ تُقْبَلَ* kelimesinin gaib ve gaibe formunda seslendirilmesiyle ilgili kurrâ arasında farklılıklar vardır. Bu sözcüğü, gaib sığasında *en yükbele* şeklinde kırâat edenler, İmam Hamza, Kisâî ve Halef'tir. Gaibe sığasında *en tükbele* şeklinde tilavet edenler ise Mekkî, Medenî, Şamî, Basrî kırâat imamlarının yanısıra İmam Âsım'dır. ⁴⁴⁰

⁴³⁵ Enfâl 8/67.

⁴³⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/75.

⁴³⁷ Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 223; Hayyâd, *et-Tefsîr*, 278; Ebû Ali Hasan el-Bağdâdî, *er-Ravzâ*, 454.

⁴³⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 817.

⁴³⁹ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâlî*, 184.

⁴⁴⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 315; Vâsitî, *el-Kenz*, 168; Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 227.

Bu fiil, gaibe sığasında okunduğunda, ileride gelen نَفَقَاتُ “*sadakalar*” kelimesine isnad edilmektedir.⁴⁴¹ Bundan dolayı fiil, müennes sığada alınmaktadır. Ayete, “*Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen, onların Allah ve Rasulünü inkâr etmeleri, namaza ancak üşenerek gelmeleri ve istemeyerek harcamalarından başka bir şey değildir.*” manası verilmektedir. Bu açıdan ayette, sayılan sebeplerden dolayı münafıkların sadakalarının Allah katında makbul olmadığı ve bu sebeple Hz. Nebi’nin onların infaklarını kabul etmediği açıklanmaktadır.

Fiil, أَنْ يُقْبَلَ şeklinde gaib formda tilavet edildiğinde ise infak manasına alınmaktadır. Bu, daha evvelki gaibe sığasında ifade edilen anlam ile hemen hemen aynı olmaktadır.⁴⁴² Ayetin temel mesajı münafıkların yaptıkları harcamaların Allah katında kabul edilmemesidir. Fiilin müzekker veya müennes sığada telaffuzu ayetin anlamını farklı bir yere taşımamakta, sadece seslendirme de bir çeşitlilik oluşturmaktadır.

Tevbe sûresinin altmış dördüncü ayetinde gaib ve gaibe formu zemininde gerçekleşen bir başka kırâat farklılığı daha bulunmaktadır. Mushafta أَنْ تُنْزَلَ şeklinde yazılan muzari fiil, Mekke ve Basra kurrâsı tarafından *en tünzele* şeklinde tahfif edilerek tilavet edilmektedir. Medine Şam ve Kûfe kurrâsının ise bu kelimeyi *en tünezezele* şeklinde okudukları rivayet edilmektedir.⁴⁴³

İlgili fiili, tahfifli şekilde okuyan kurrânın, if’âl babından muzari olarak okudukları görülmektedir. Şeddeli şekilde okuyanlar ise fiili, tef’îl babından muzari kipinde seslendirmektedirler. Mushafta (يَخْذُرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنْزَلَ...) şeklinde yazılı olan bu ayetteki أَنْ تُنْزَلَ kelimesi يَخْذُرُ fiilinin mefulü durumundadır. Fiil, müevvel mastara⁴⁴⁴ dönüştüğü yani mastar anlamı taşıdığı için bu fiil üzerindeki if’âl ve tef’îl babından doğan farklı okuyuşlar anlama etki etmemektedir. Bu bakımdan Enfâl ve Tevbe sûrelerinde bu bağlamda olan lafızlar ikinci bölümde ele alınmamaktadır.

Tevbe sûresi yüz on yedinci ayette yine bir çatı değişikliğinden kaynaklanan kırâat farklılığı yer almaktadır. Mushafta ilgili ayete (... مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ...) şeklinde yer verilmektedir. Bu ayette gaib formundaki يَزِيغُ kelimesini, çoğunluğu teşkil eden kırâat imamları, gaibe formunda *tezîğu* şeklinde okumaktadırlar. İmam Hamza ve

⁴⁴¹ Begavî, *Me’âlimü’t-tenzil*, 4/58.

⁴⁴² Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, 4/3027.

⁴⁴³ Paluvî, *Zübde*, 65.

⁴⁴⁴ “Müevvel Mastar: Mastar harfleri, kendisinden sonra gelen fiillerin anlamını mastar manasına dönüştürür. Böyle mastarlara, çevrilmiş mastar anlamında mastar-ı müevvel denir.” bk. Çörtü, *Sarf*, 441.

Hafs ise bu fiili gaib sığasında *yezîğu* olarak kırâat etmektedir.⁴⁴⁵ Bu رَاْع fiili, “meyletmek” anlamında kullanılmaktadır.⁴⁴⁶ Onu gaibe kalıbında okuyanlar, fiilin sonrasında gelen ve fail olan قُلُوبُ “kalpler” anlamındaki çoğul kelimenin zahirine dikkat etmektedirler. Yani fiil ile fail, müenneslik noktasında uyum içinde olmaktadır. Bu şekildeki kullanımlar, Kur’ân’da çokça bulunmaktadır. Örneğin (لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا)⁴⁴⁷ ayetinde de bu şekildeki bir kullanım yer almaktadır.⁴⁴⁸

Gaib formunu tercih eden kırâat imamaları ise fiilin evvelinde geçen كَادَ fiilinin gaib formunda oluşunu nazara almaktadırlar. Yani evvelindeki fiille, bir sığa uygunluğuna ve münasebetine dikkat etmektedirler. Fail olan قُلُوبُ kelimesinin cem’î teksîr olması da يَزِغُ fiilinin müzekker gaib formunda kullanılmasına mani değildir. Zira fail, cem’î teksîr olduğunda fiilin gaib veya gaibe formunda kullanılması gramer açısından mümkündür. Ya da diğer bir ifadeyle failin hakiki müennes olmadığı durumlarda, fiilin müennes veya müzekker formunda kullanılması dilde caiz görülmektedir.⁴⁴⁹ Bu şekilde Kur’ân’da çeşitli kullanımlar mevcuttur. Örneğin (وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُنَا)⁴⁵⁰ ve (وَقَالَ نِسْوَةٌ)⁴⁵¹ ayetlerinde failler, cem’î müennes olarak gelmekte ancak fiiller müzekker olarak istimal edilmektedir.⁴⁵² Bu kırâat farklılığı, anlama hiçbir şekilde etki etmemektedir. Bu açıdan ayete verilen meâl, belirtilen iki kırâat farklılığını da kapsamaktadır. Nitekim ayete, “*Andolsun ki Allah, Müslümanlardan bir grubun kalpleri eğrilmeye yüz tuttuktan sonra...*” meâli verilmektedir.⁴⁵³

Kip değişiklikleriyle ilgili son örnek Tевbe sûrenin yüz yirmi altıncı ayetindeki اَوَّلًا يَزُونَ fiilidir. İmam Hamza ve Ya’kûb tarafından bu fiil, muhatap sığasında *evelâ teravne* şeklinde tilavet edilmektedir. Diğer kırâat imamalarının ise bu fiili, gaib kipinde *evelâ yeravne* olarak kırâat ettiği rivayet edilmektedir.⁴⁵⁴

⁴⁴⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, 318; Hemedânî, *Gayet’ül-ihisâr*, 2/512; Nisâbü’rî, *el-Gâye*, 84; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 200.

⁴⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, 3/1900

⁴⁴⁷ “...kalplerimizi kaydırma...” (Âl-i İmrân 3/8).

⁴⁴⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 11/51.

⁴⁴⁹ Mahallî – Muhammed, *Tefsiru’l-Kur’ân bi’l-kırâat*, 4/240.

⁴⁵⁰ “...kalplerimiz mutmain olsun...” (el-Mâide 5/113).

⁴⁵¹ “Kadınlar dedi ki:...” (Yûsuf 12/30).

⁴⁵² Mahallî – Muhammed, *Tefsiru’l-Kur’ân bi’l-kırâat*, 4/240.

⁴⁵³ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 204.

⁴⁵⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, 320; Kattân, *et-Telhîs*, 280; Vâsîti, *el-Kenz*, 169.

1.2.3.14. Çoğul Kullanımında Kip Değişikliği

Her dilde olduğu gibi Arapçada da çoğul anlamlar elde etmek için kullanılan bazı kalıplar vardır. Bu kipler, sahih denilen kurallı ve teksîr denilen kuralsız çoğul olarak ikiye ayrılmaktadır. Bazen de çoğuldan tekrar başka bir çoğul da elde edilebilmektedir. Buna da sığa-i münthe'l-cumû' yani çoğulun çoğulu denilmektedir. Kur'ân, Arapça bir kitap olduğu için bu tür farklılıklar kırâat imamları arasında da farklı okumaların sebebi olabilmektedir.

Enfâl sûresinde iki ayette bu tür farklılıklar karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki altmış yedinci ayette geçen أُسْرَى kelimesidir. Medine kırâat imamlarından Ebû Ca'fer, ilgili kelimeyi *üsârâ* şeklinde çoğul olarak okumaktadır.⁴⁵⁵ Yine yetmişinci ayette geçen مِنَ الْأُسْرَى kelimesini, Ebû Amr ve Ebû Ca'fer, *minel-üsârâ* şeklinde cem'î olarak tilavet etmektedir.⁴⁵⁶ Bu imamlar dışındaki kurrâ, bu kelimeleri Kur'ân'da yazdığı şekliyle tekil olarak kırâat etmektedir.

Bu kelimeleri أُسْرَى / مِنَ الْأُسْرَى şeklinde okuyanlar, onu أُسِير kelimesinin kuralsız çoğulu olarak فَعْلَى kalıbında almaktadırlar. Buna göre esir kelimesi, ism-i meful manasına alınmakta ve “hapsedilmiş” kişiyi ifade etmektedir.⁴⁵⁷ Ancak bu ismi, أُسَارَى / مِنَ الْأُسَارَى şeklinde telaffuz edenler, onu أُسْرَى kelimesinin cem'îsi olarak telakki etmektedirler. Yani çoğuldan elde edilmiş bir başka çoğul olarak kabul etmektedirler.⁴⁵⁸ Bunlardan en çok kullanılan kip أُسْرَى / الْأُسْرَى olarak müfretten elde edilen kiplerdir. Bununla beraber Zeccâc (ö. 311/923), Ebû İshâk'tan yaptığı nakille أُسَارَى / مِنَ الْأُسَارَى şeklindeki okuyuşun artık kullanılmadığını, ancak dil açısından caiz olduğunu ifade etmektedir. Zeccâc, sözünün devamında bu şekildeki telaffuzun ancak rivayete dayanması gerektiği kaydını da beyan etmektedir.⁴⁵⁹ Burada dilde kullanımı olmayan veya çok az kullanılan kelimelerin hatta bazen dil kurallarında tartışmalı olan telaffuzların kırâatlerde bulunabileceği görülmektedir. Bu mesele, kırâatlerin tasnifinde sahih kırâatin şartları konusunda etraflıca izah edilmiştir.

Bu tür kırâat farklılığı, temelde aynı anlamı ifade eden farklı çoğul sığaların kullanımından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber detay sayılabilecek bir yoruma göre

⁴⁵⁵ Nîsâbü'rî, *el-Mebsût*, 223; Hayyâd, *et-Tefsîr*, 278; Ebû Ali Hasen el-Bağdâdî, *er-Ravzâ*, 454.

⁴⁵⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 309; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 172; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 195.

⁴⁵⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 54.

⁴⁵⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 817; Ebu hayân, *el-Bahrü'l-muhîr*, 5/514.

⁴⁵⁹ Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân*, thk. Abdülcélil es-Selbî, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 2/5, 425.

ayetteki أَسْرَى şeklinde okuyuşun, “savaşta esir alınıp bağlanmayan esirler” anlamını ifade ettiği iddia edilmektedir. Diğer أَسْرَى kelimesinin ise “savaşta esir alınıp bağlanan esirler” anlamında kullanıldığı aktarılmaktadır.⁴⁶⁰

1.2.3.15. İsm-i Failde Sığa Tağyiri

Fiili gerçekleştiren şahsa delalet eden⁴⁶¹ ism-i fail, değişik bapların ism-i fail kalıpları kullanılarak elde edilmektedir. Değişik kalıplardan elde edilen ism-i fail kipleri kırâat farklılıklarına da konu olabilmektedir. Zira ism-i fail vezinleri Arapçanın bir özelliğidir. Kur’ân, Arapça bir kitap olarak vahyedildiğinden, içinde bu tür kırâat farklılıklarının olması çok doğal kabul edilmektedir.

Bu bağlamda Enfâl sûresinin on sekizinci ayet-i kerimesindeki ism-i faillerin telaffuzunda kip değişikliğinden kaynaklanan okuyuş farklılıkları görülmektedir. Bu farklı okuyuşlar, üç grupta incelenecektir. Buna göre, bazı kırâat imamları⁴⁶² mushafta مُوْهِنُ şeklinde yazılan izafeti, müvehhinün keyde şeklinde izafetsiz okumaktadırlar. Bu okuyuşta مُوْهِنُ kelimesi, وَهَنَ kökünden alınmakta ve tef’îl babından ism-i fail yapılmaktadır. Müteaddî anlam taşıyan وَهَنَ fiili, “güçsüzleştirmek, zayıflatmak ve birinin cesaretini kırmak” anlamlarına gelmektedir. Bir şey zayıf, güçsüz bırakıldığı zaman وَهَنَ الشَّيْءُ denilmektedir.⁴⁶³ Dolayısıyla anlam, mübalağa⁴⁶⁴ ve tekrar⁴⁶⁵ ifade etmektedir. Yani bu okuyuşla “Allah’ın, kâfirlerin tuzaklarını tekrar tekrar bozacağı” vurgulanmış olmaktadır.

Kırâat imamlarından çoğunluğu oluşturanlar⁴⁶⁶ ise bu terkibi, mühinün keyde şeklinde tilavet etmektedirler. Bu okuyuş sahiplerine göre مُوْهِنُ kelimesi, if’âl babından ism-i fail yapılmaktadır. Bir ve ikinci okuyuştaki mana, temelde aynı kalmakta ve tuzak bozma işi şimdiki zamana veya gelecek zamana izafe edilmektedir.⁴⁶⁷ Bu durumda ayete, “Allah onları zayıf bırakan ve tuzaklarını sürekli bozandır.” anlamı

⁴⁶⁰ Ebu Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 5/514.

⁴⁶¹ Akbaş, *Sarf-Nahiv*, 266.

⁴⁶² İmam Nafi’, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Ca’fer.

⁴⁶³ Ebû’l-Leyl İmâmü’l-Hüdâ Nasr b. Muhammed es-Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, thk. Ali Muhammed Muavvez vd. (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993), 2/12; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/89.

⁴⁶⁴ Kurtubî, *el-Cami’ li ahkâmi’l-Kur’an*, 9/479.

⁴⁶⁵ Mekkî b. Ebî Talib, *Kitâbu’l-keşf*, 1/490.

⁴⁶⁶ İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ya’kûb, Halef ve Şu’be,

⁴⁶⁷ Mekkî b. Ebî Talib, *Kitâbu’l-keşf*, 1/490.

verilmektedir.⁴⁶⁸ İki okuyuşta da كَيْدِ kelimesi ism-i failin mefulü olarak mansup olmaktadır.

Bu terkipteki son okuyuşu Hafs yapmaktadır. O bu terkiibi, *mûhinü keydi* şeklinde izafetle okumaktadır. Bu durumda Hafs'ın if'âl babından ism-i fail formunda مُوْهِنُ şeklinde seslendirdiği kelime, sonraki كَيْدِ kelimesine muzaf olmaktadır. Böylelikle كَيْدِ kelimesi muzaffun ileyh durumunu ihraz etmekte ve mecrur olmaktadır.⁴⁶⁹ Hafs'ın okuyuşunda görüldüğü gibi izafet vardır. Buna göre mana: “Allah, kâfirlerin tuzaklarını bozandır” şeklinde verilmektedir.

Arapçada ism-i fail değişik baplar üzerinden tasrif edilebilmektedir. Bununla ilgili bir diğer örnek Tevbe sûresinin doksanıncı ayetinde bulunmaktadır. İmam Ya'kûb, bu ayetteki الْمُعْذِرُونَ kelimesini, if'âl babından ism-i fail olarak *el-mü'zirûne* şeklinde kırâat etmektedir. Geri kalan kırâat imamlarının tümü, ilgili kelimeyi tef'îl babından ism-i fail formunda *el-mü'azzirûne* şeklinde seslendirmektedir.⁴⁷⁰ Burada, ism-i failin farklı kiplerde okunmasından doğan anlam farklılıklarına ikinci bölümde temas edilmektedir.

1.2.4. Enfâl ve Tevbe Sûrelerinde Nahivle İlgili Kırâat Farklılıkları

Nahiv, cümlelerin öğelerini ve bir lafzın, cümle içindeki konumunu inceleyen ilim dalına denilmektedir.⁴⁷¹ Nahvin bilinmesini sağlayan usûl ise irab olarak adlandırılmaktadır.⁴⁷² Bir kırâatin sahih kabul edilebilmesi için bir takım şartların olduğu çok defa bu çalışmada dile getirilmektedir. Bunlardan bir tanesi lafzın, Arap diline uygunluk göstermesidir. Enfâl ve Tevbe sûrelerinde bulunan ve Arapçanın nahiv bölümünü ilgilendiren kırâat farklılıkları tezin bu bölümünde ele alınmaktadır.

1.2.4.1. Meâni'l-Hurûf'tan لکن Edatıyla İlgili Farklı Tilavetler

Her dilde olduğu gibi Arapçada da edâtlar bulunmaktadır. Bunlar Arapçada meâni'l-hurûf veya hurûfu'l-meâni başlığında incelenmektedir. Edâtlar, kendi başlarına

⁴⁶⁸ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 11/88.

⁴⁶⁹ Hayyâd, *et-Tefsîr*, 278; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 304-305; Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 220; Vâsîtî, *el-Kenz*, 166; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 276; Kattân, *et-Telhîs*, 276.

⁴⁷⁰ Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 281; Hayyâd, *et-Tefsîr*, 288; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 181.

⁴⁷¹ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 13.

⁴⁷² Galâyînî, *Câmi 'u'd-dürûs*, 8.

birer mana ifade etmemekle birlikte Arap dil örgüsünde önemli yer tutmaktadırlar. Çünkü cümlelerin tam olarak anlaşılmasında edâtların yadsınamaz rolü olduğu bilinmektedir. Arapçada yüz elliye yakın edât bulunmaktadır. Kur'ân, bunların yüz on beş tanesine yer vermektedir.⁴⁷³ Bu edâtlar telaffuzlarına ve amel edip etmemelerine göre sınıflandırılmaktadırlar. Bunlardan bir tanesi لكن maddesi ve onun okunuşuyla ilgilidir. Bu edâtın okunuşuyla ilgili kırâat farklılıkları oluşmakta ve bunlar tilavet farklılıklarına konu olmaktadır. Bu edatın okunuşlarından biri لَكِنَّ şeklinde şeddeli, diğeri ise لَكِنْ şeklinde sükûnlu halidir. Tahfiflenmiş لَكِنَّ edâtının, sonrasında gelen kelime üzerinde amel etmediği beyan edilmektedir.⁴⁷⁴ Bu bağlaç, istidrak manasını içermektedir. Yani bu edât kendisinden önceki cümleden doğabilecek yanlış anlamı engellemeye yönelik olarak kullanılmaktadır.⁴⁷⁵ Bazen kırâat imamları bu mana harflerinin okunuşunda da ihtilaf etmektedirler. Böylelikle edatla ilgili bazı okuyuş farklılıkları doğmaktadır. Bazılarının manaya etkisi olduğu bazılarının ise anlamda değişiklik oluşturmadığı beyan edilmektedir. Böylelikle bu edat yoluyla bir okuyuş kolaylığına veya zenginliğine kapı aralanmaktadır.

Bahsi geçen edâtlarla ilgili kırâat farklılığına, Enfâl sûresinin on yedinci ayetinde rastlanmaktadır. Kûfe kurrâsından Hamza, Kisaî, Halef ve Şam kurrâsından İbn Âmir, ilgili ayette iki defa geçen (لكن) maddesini, *lâkin* şeklinde tahfifle okumaktadırlar. Yine anılan kırâat üstadları, tahfifli (لَكِنْ) sözcüğünü, bu ayette (لَكِنَّ) şeklinde kesreyle vasletmek suretiyle tilavet etmektedirler. Bu edatı bu şekilde okuyanlar, amel görevi görmemekte ve ardından gelen kelimeyi müpteda olarak merfu okumaktadırlar.

Öte yandan diğer kırâat imamları bu kelimeyi her iki yerde de *lâkinne* şeklinde şeddeyle tilavet etmektedirler. Bu gruptaki kırâatçiler, her iki yerde de (لَكِنَّ) sözcüğünü i'mal ettirerek okumakta ve böylece bağlacın ardından gelen kelimeyi mansup olarak kırâat etmektedirler.⁴⁷⁶ Meâle bakıldığında لكن maddesinin istidrak anlamını temelde yansıttığı görülmektedir. Bu ayete, “(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah

⁴⁷³ Mustafa Kayhan, “Dil, Tefsir ve Meâl Bağlamında Kur'ân'da İdrab Üslubu”, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/12 (2016), 15-42.

⁴⁷⁴ Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, *Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ*, thk. Mustafa Deyb el-Buğâ (Dimeşk: Dâru'l-Mustafa, 2010), 182.

⁴⁷⁵ Halil İbrahim Tanç, *Kur'ân-ı Kerîm'de Edâtlar*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 116; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edâtlar*, (Konya, Tekin Kitabevi, t.y.), 368.

⁴⁷⁶ Paluvî, *Zübde*, 63; Vâsitî, *el-Kenz*, 165; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr* 168.

öldürdü onları; attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı (onu)..."⁴⁷⁷ şeklinde mana verilmektedir. Ancak edâtın teşdîdli ve tahfîfli kullanılması, anlamda kısmi değişikliklere sebep olabilmektedir. Bu okuyuşun anlamsal etkilerini ikinci bölümde işlenmektedir.

1.2.4.2. Meâni'l-Hurûf'tan إِنَّ Morfemiyle İlgili Değişik Kırâatler

إِنَّ ve اِنَّ edâtı tekîd ve takrîr edâtlarındandır.⁴⁷⁸ Temel görevleri, dâhil oldukları cümledeki hükmü kuvvetlendirmek ve isim cümlesindeki haberi yani yargıyı vurgulamaktır. Bazen talîl yani sebep bildirme anlamında kullanıldıkları da ifade edilmektedir. Bu edâtın başında bulunan hemze, kesreli veya fethalı şekilde okunabilmektedir. Bu durumu edâtın kullanıldığı yerler belirlemektedir. Bu edâtın kullanımından kaynaklanan kırâat farklılıkları burada örneklerle incelenmektedir.

Enfâl sûresinin on dokuzuncu ayetindeki اِنَّ اللهَ terkibinde, belirtilen edatın farklı şekilde okunduğu kırâat kitaplarında yer bulmaktadır.⁴⁷⁹ İbn Kesîr, Ebû Amr, Şu'be, Hamza, Kisaî, Ya'kûb ve Halef, bu edâtı hemzenin kesresiyle ve *innellahe* şeklinde kırâat etmektedir. Azınlığı teşkil eden İmam Nafi', İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Hafs ise ilgili edâtı hemzenin fethasıyla ve *ennellahe* şeklinde okumaktadır.

Edâtın fetha ve kesreli okunuşundan doğan kırâat farklılığı ayetin anlamına etki etmektedir. Bu sebeple ikinci bölümde ele alınmaktadır. Ancak burada meâlde verilen anlam üzerinden kısa bir analiz yapıldığında, edâtın talîl yani sebep bildirme anlamını ifade ettiği görülmektedir. Zira talîl anlamı bu edâtın işlevleri arasındadır.⁴⁸⁰ Meâl müellifleri ayete, "...topluluğunuz çok bile olsa, sizden hiçbir şeyi savamaz. Çünkü Allah müminlerle beraberdir." anlamını vermektedirler.⁴⁸¹

Enfâl sûresinin elli dokuzuncu ayetinde de bu edâtın kullanımına dair bazı örnek kırâat farklılıkları bulunmaktadır. Mekke, Medine, Basra ve Kûfe kırâat imamlarının tümü ayette geçen اِنَّهُمْ kelimesindeki اِنَّ edâtını, kesre haliyle *inne* şeklinde teleffuz etmektedir. Şam'ın kırâatte imamı olan İbn Âmir ise bu edâtı fethalı olarak *enne* şeklinde tilavet etmektedir.⁴⁸² Bu edât, talîl anlamını yansıtabilecek şekilde meâlde

⁴⁷⁷ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 178.

⁴⁷⁸ Abdülhamit, *Şerhu Katru'n-nedâ*, 175-176.

⁴⁷⁹ Sarakustî, *el-Unvân*, 91; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 305; Kattân, *et-Telhîs*, 276; Nîsâbü'rî, *el-Mebsût*, 221.

⁴⁸⁰ Tanç, *Edâtlar*, 99.

⁴⁸¹ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 178.

⁴⁸² İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 307; Vâsitî, *el-Kenz*, 166; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 170; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 531; Paluvî, *Zübde*, 64.

“çünkü” manasında kullanılmaktadır. Ayete, “İnkâr edenler yakayı kurtardıklarını sanmasınlar. Çünkü onlar (bizi) aciz bırakamazlar.” anlamı verilmektedir.⁴⁸³ Bu bağlaç, bulunduğu ayetteki diğer kırâat farklılıklarıyla bağlantılı olduğundan ikinci bölümde daha detaylı şekilde ele alınmaktadır.

1.2.4.3. إلی İstisnasının Harf-i Cerriyle Okunması

Arapçada istisna yapmak için kullanılan edâtlar vardır. Bunlardan birisi de إلی morfemidir. İstisna edâtı kendisinden sonra gelen cümleyi kendisinden önceki cümlenin hükmünden ayırma görevini üstlenmektedir.⁴⁸⁴ Harf-i cerlerden olan إلی edâtı ise isimlerin önüne dâhil olup onlara yönelme hali anlamını katmaktadır. Bu bağlamda istisna edâtı ve bu harf-i cerle ilgili bazı kırâat farklılıkları bulunmaktadır.

Tevbe sûresinde bu iki edâtın, birbirinin yerine kullanıldığı belirtilmektedir. Sûrenin yüz onuncu ayet-i kerimesinde geçen إلی edâtını, İmam Ya’kûb, *ilâ* şeklinde harf-i cer olarak kırâat etmektedir. Diğer kurrâ, istisna edâtı olarak *illâ* şeklinde tilavet etmektedir.⁴⁸⁵ Bu edâtların birbirlerinin yerine kullanılmasından dolayı değişik anlamlar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu ayetteki تَقَطَّع fiili üzerinde de farklı okuyuşlar mevcuttur. İkinci bölümde, fiillerdeki farklı okuyuşların anlama etkisi ve katkısı başlığında bu ayette bulunan fiil ve edâtın (إِلَّا أَنْ تَقَطَّع) farklı okunmasının neticeleri birlikte değerlendirilmektedir.

1.2.4.4. Kelimenin Edât veya Bir Harf Ziyadeyle Kırâat Edilmesi

Kurrâ arasında farklı okuyuşa sebep olan noktalar arasında kelimenin evveline edat veya harf ziyade edilmesi de sayılmaktadır. Bu durumun iki örneği, Tevbe sûresinde bulunmaktadır. Yüzüncü ayette ayette geçen تَجْرِي تَحْتَهَا kelimelerini, Mekke’nin kırâatte imamı olan İbn Kesîr, مِنْ ziyade ederek *tecrî min tahtiha* olarak tilavet etmektedir. Diğer imamlar ise Âsım’a muvâfık olarak *tecrî tahtehâ* şeklinde kırâat etmektedirler.⁴⁸⁶ Bu kırâat farklılığından kısmi anlam değişikliği ortaya çıkmaktadır dolayısıyla bu yönü ikinci bölümde ele alınmaktadır.

⁴⁸³ Karaman vd., *Diyanet Vakf Meâli*, 183.

⁴⁸⁴ Akdağ, *Edâtlar*, 63.

⁴⁸⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, 318; Kattân, *et-Telhîs*, 280; Vâsîti, *el-Kenz*, 169.

⁴⁸⁶ Vâsîti, *el-Kenz*, 168; Nisâbüri, *el-Gaye*, 83; el-Hadârî, *el-Müfid*, 342.

Diğer ziyadenin gerçekleştiği yer, yüz yedinci ayettir. Bu ayet-i kerimede bulunan وَالَّذِينَ ism-i mevsulünü, İmam Nâfi‘, İbn Âmir ve Ebû Ca‘fer, vâvsız olarak *ellezîne* şeklinde okumaktadır. Çoğunluğu oluşturan kurrâ ise vâv ziyade ederek *vellezîne* şeklinde tilavette bulunmaktadır.⁴⁸⁷ Buradaki ihtilafta, vâv ziyadesiyle okuyanlara göre cümle, öncesindeki cümleye atıf yapılmaktadır. Vâv ziyadesiz okuyan kurrâya göre ise bu bölüm yeni bir cümle olmaktadır.

1.2.4.5. Fiillerin Malum ve Meçhul Çatılarda Okunması

Fiiller birçok yönden tasnif edilmektedir. Failin zikredilip zikredilmemesine göre yapılan sınıflandırma bakımından fiiller, malum⁴⁸⁸ ve meçhul⁴⁸⁹ olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu şekilde fiilin, değişik çatılarda kullanımıyla farklı anlamlar ortaya çıkmaktadır. Bu iki sûrede, 6 yerde çatı değişikliğinden kaynaklanan kırâat farklılığı görülmektedir.

Fiillerin çatı değişikliğinden kaynaklanan kırâat farklılığına örnek olarak Enfâl sûresinin kırk dördüncü ayeti gösterilmektedir. Bu ayette geçen تُرْجَعْ kelimesini bazı kırâat imamlarının⁴⁹⁰ malum sığada تُرْجَعْ şeklinde tilavet ettikleri nakledilmektedir. Buna karşılık diğer kırâat imamlarının⁴⁹¹ ise fiili تُرْجَعْ şeklinde meçhul okudukları aktarılmaktadır.⁴⁹²

Meâl müelliflerinin ayete verdiği “...bütün işler Allah’a döner.”⁴⁹³ manasının, nihaî anlam olarak iki okuyuşu da içerdiği söylenebilmektedir. Ancak iki okuyuşta failler değişmektedir.

Çatı değişikliğine dair diğer örnek Tevbe sûresinin otuz yedinci ayetinde geçmektedir. Kur’ân metninde (إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا...) şeklinde yer verilen ayette fiilin, üç farklı çatıyla telaffuz edildiği belirtilmektedir. Mekke, Medine, Şam kırâat imamlarının yanısıra Ebû Ca‘fer ve Şu‘be, mushaf metninde يُضَلُّ şeklinde yazılan fiili, yâ harfinin fethasıyla, dâd harfinin kesresiyle *yedillü* şeklinde malum kırâat etmektedir. İmam Ya‘kûb, bu fiili, yâ harfinin zammesi ve dâd harfinin kesresiyle

⁴⁸⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb‘a*, 318; Hayyâd, *et-Tebşıra*, 290; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 182.

⁴⁸⁸ “Cümlede failin bilindiği yani zikredildiği fiile malum fiili denilmektedir.” bk. Çörtü, *Sarf*, 103.

⁴⁸⁹ “Cümlede failin bilinmediği yani zikredilmediği fiile meçhul fiil denilmektedir.” bk. Galâyîni, *Câmi‘u’d-dürüs*, 41.

⁴⁹⁰ İbn Âmir, Hamza, Kisaî, Ya‘kûb ve Halef.

⁴⁹¹ İmam Nafi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım ve Ebû Ca‘fer.

⁴⁹² Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 170; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 276; Dimyâtî, *İthâf*, 298.

⁴⁹³ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 181.

yudillü şeklinde malum okumaktadır. Son olarak İmam Hamza, Kisâî, Halef ve Hafs ise bu fiili, mushaftaki matbu şekliyle yudellü olarak meçhul formda tilavet etmektedir.⁴⁹⁴

Ayette farklı okumaya konu olan fiil “sapmak” anlamına gelmektedir.⁴⁹⁵ Bir ve ikinci okuyuş sahipleri, ilgili fiili geçişli olarak telaffuz etmektedir. Üçüncü okuyuş sahipleri ise geçişsiz olarak tilavette bulunmaktadır. Çatı değişikliğinde fiilin isnad edildiği kişiler değişmektedir. Bu fiilin okunuşundan kaynaklanan anlam değişikliklerine ikinci bölümde değinilmektedir. Meâl, üçüncü grupta okuyan kırâat imamlarının meçhul kipte okuyuşlarına göre verilmektedir. Bu açıdan ayete, “(Haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kâfir olanlar saptırılır...” anlamı takdir edilmektedir.⁴⁹⁶

Tevbe sûresinin altmış altıncı ayetinde de çatı değişikliğinden doğan kırâat farklılığı vardır. Bu ayet-i kerimede iki kelime, değişik çatılarda okunmaktadır. Bu açıdan iki farklı kırâat oluşmaktadır.

Birinci okuyuşta ayet-i kerimede malum sığada bulunan *إِنْ نَعْفُ* ve *نُعَذِّبُ* fiillerini, İmam Âsım’ın haricindeki kurrâ,⁴⁹⁷ *إِنْ يُعْفُ* ve *نُعَذِّبُ* şeklinde meçhul sığada kırâat etmektedir. İkinci okuyuşta ise İmam Âsım, anılan kelimeleri, *إِنْ نَعْفُ* ve *نُعَذِّبُ* şeklinde malum sığada tilavet etmektedir.⁴⁹⁸

Mushafta ilgili ayet metnine (*...إِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبُ طَائِفَةً بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ*) şeklinde yer verilmektedir. Ayete ise “...sizden (tevbe eden) bir grubu bağışlasak bile, bir gruba da suçlu olduklarından dolayı azap edeceğiz.”⁴⁹⁹ meâli verilmektedir. Meâlî bakıldığında verilen anlamın geçişli kipte yani malum sığada okuyanların kırâatini karşıladığı görülmektedir.

Fiilin malum veya meçhul kipte okunmasıyla oluşan kırâat farklılığı Tevbe sûresinin yüz dokuzuncu ayetinde de görülmektedir. İmam Nafi’ ve İbn Âmir, bu ayette bulunan *أَسْسَ* kelimesini meçhul sığada *أَسِسَ* olarak tilavet etmektedir. Bu fiili, *أَسْسَ* olarak mushafta yazıldığı şekliyle malum sığada kırâat edenler ise diğer kırâat imamlarıdır.⁵⁰⁰

⁴⁹⁴ Ahvâzî, *el-Vecîz*, 196; Sarakustî, *el-Unvân*, 93; Kattân, *et-Telhis*, 278.

⁴⁹⁵ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 980.

⁴⁹⁶ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 192.

⁴⁹⁷ İmam Nafi’, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ebû Ca’fer, Ya’kûb ve Halef.

⁴⁹⁸ Mukrî, *el-İrşâd*, 278; Ebû Ali Hasan el-Bağdâdî, *er-Ravzâ*, 459; Kattân, *et-Telhis*, 279.

⁴⁹⁹ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 196.

⁵⁰⁰ Ahvâzî, *el-Vecîz*, 199; Nisâbüri, *el-Gaye*, 84; Mukrî, *el-İrşâd*, 360.

Yine Tevbe sûresinde fiildeki malum ve meçhul değişikliğinden kaynaklanan okuyuş farklılığına onuncu ayette denk gelinmektedir. Bu ayette malum sığada bulunan تَقَطَّعَ kelimesini İmam Nafi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî, Halef ve Şu‘be, meçhul sığada tükadda‘e şeklinde okumaktadır. Diğer kurrâ ise Kur’ân’da kitabet edildiği üzere تَقَطَّعَ olarak mazi malum sığada tilavet etmektedir.

Diğer taraftan Tevbe sûresinin yüz on birinci ayetinde de iki fiil üzerinde değişik çatı okuyuşları görülmektedir. Anlam bütünlüğü açısından iki kelime, grup olarak ele alınmaktadır. Kur’ân metninde فَيَقْتُلُونَ ve وَيُقْتَلُونَ şeklinde peşpeşe gelen fiillerin ilki malum ikincisi meçhul kiptedir. Kurrânın çoğunluğu⁵⁰¹ anılan fiilleri bu halleriyle tilavet etmektedir. Buna karşılık Kûfe kırâat imamlarından Hamza, Kisâî ve Halef, bu fiilleri, feyüktelûne ve veyektülûne şeklinde tilavet etmektedir. Yani ilk fiil meçhul, ikinci fiil malum kipte okunmuş olmaktadır.⁵⁰²

Üzerinde durulan bu kırâat farklılığı, haliyle fail ve mefulün takdim veya tehiri gibi bir tesir icra etmektedir. İlgili ayete, (يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ) mushafta yer verilmekte ve bu ayet, “...çünkü onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler, ölürler.”⁵⁰³ şeklinde anlamlandırılmaktadır. Çoğunluğun kırâatine göre “öldürürler, ölürler” şeklinde verilen anlamda fail ilk cümlede, meful ise ikinci cümlede bulunmaktadır. İmam Hamza ve beraberindekilere göre ise meâl “ölürler, öldürürler” şeklindedir. Bu durumda meful ilk cümlede, fail ise ikinci cümlede bulunmaktadır.

1.2.4.6. İsmi Ref, Nasb veya Cer İle Kırâat Edilmesi

Cümlede yer alan kelimelerin bulundukları konumları genel olarak ifade eden haller vardır. Bunlar ref, nasb ve cer halleri olarak tanımlanmaktadır. Bu hallerde bulunan kelimeler için merfu, mansub ve mecrur terimleri kullanılmaktadır. Cümle içinde yer alan bir isim de pozisyonu itibarıyla bu hallerden biri içinde olabilmektedir. Gramerle direk ilişki içinde oldukları için bu gibi durumlardan dolayı kırâatlerde farklılıklar ortaya çıkabilmektedir.

Bu bağlamda Tevbe sûresinin kırkıncı ayetindeki وَكَلِمَةُ اللَّهِ ifadesi örnek verilmektedir. Basra kırâat imamlarından İmam Ya‘kûb, bu ifadeyi, tâ harfinin

⁵⁰¹ İmam Nafi‘, İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Amr, Âsım, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb.

⁵⁰² Sarakustî, *el-Unvân*, 95; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 182; Ebû Alî Hasan el-Bağdâdî, *er-Ravza*, 462.

⁵⁰³ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 203.

fethasıyla *vekelimetellâhi* şeklinde mansup olarak tilavet etmektedir. Geri kalan tüm kırâat-ı aşere imamları tâ harfinin zammesiyle merfu olarak *vekelimetüllâhi* şeklinde kırâat etmektedirler.⁵⁰⁴

Aslında burada ismin ref veya nasb olarak okunması, kelimenin başında yer alan vâv harfiyle irtibatlandırılmaktadır. Çünkü vâv harfi, cümle içerisinde birçok misyonda görülebilmektedir. Burada bu harfe yüklenen anlam, kendisinden sonraki kelimelerin cümledeki durumunu da belirlemektedir. Ref okuyanlara göre bu isim, yeni bir cümleye ait olmaktadır. Nasb okuyanlara göre ise bu isim, evvelindeki cümlenin ögesi olmakta yani öncesinde geçen وَجَعَلَ fiiline atfedilmektedir.⁵⁰⁵ Her iki durumda da anlamda herhangi bir değişiklik olmamaktadır.

Mushafta (وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ...) şeklinde yer verilen Tevbe sûresinin yüzüncü ayetindeki وَالْأَنْصَارِ kelimesinde de benzer bir durumla karşılaşilmektedir. İmam Ya'kûb'un bu ayetteki وَالْأَنْصَارِ kelimesini râ harfinin zammesiyle *vel-ensâru* şeklinde okuduğu nakledilmektedir. Diğer kurrânın ise râ harfinin kesresiyle *vel-ensâri* şeklinde okuduğu rivayet edilmektedir.⁵⁰⁶

Ensar, muhacir ve onlara tabi olanlara Rabbimizin müjdelerini anlatan ayet-i kerimede وَالْأَنْصَارِ kelimesi, isimdir ve نَصِير kelimesinin cem'isidir. Kesre okuyanlar bu kelimeyi الْمُهَاجِرِينَ kelimesine atfetmektedirler. Bunu وَالْأَنْصَارِ şeklinde zammeli okuyanlar ise وَالسَّابِقُونَ kelimesine atfetmektedirler.⁵⁰⁷ Burada iki okuyuşta da ensârın, muhacirlerle birlikte öne geçenlerin ilki oldukları ifade edilmektedir.⁵⁰⁸ Bu ayete, “(İslâm dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır.” şeklinde verilen meâl,⁵⁰⁹ aslında iki okuyuşu da anlam olarak karşılamaktadır.

Benzer bir durum, aynı sûrenin altmış birinci ayetinde de görülmektedir. Kur’ân metninde (...قُلْ أَذُنٌ خَيْرٌ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ...) şeklinde yer alan ayetteki رَحْمَةٌ kelimesi, farklı kırâatlere konu olmaktadır. İmam Hamza, râ harfinin kesresiyle ve

⁵⁰⁴ Nisâbüri, *el-Gâye*, 83; Kattân, *et-Telhîs*, 279; Kalânîsî, *Kitâbü'l-kırâati'l-kübrâ*, 183.

⁵⁰⁵ Kurtubî, *el-Camî' li ahkâmi'l-Kur'an*, 219.

⁵⁰⁶ Vâsîfî, *el-Kenz*, 168; Nisâbüri, *el-Gâye*, 83; Hadarî, *el-Müfîd*, 342.

⁵⁰⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 11/18.

⁵⁰⁸ Ebû Bekr İbn Arabî Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, tsh. Muhammed Abdülkadir Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 2/580.

⁵⁰⁹ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 202.

tenvinli olarak *verahmetin* şeklinde kırâat etmektedir. Kesre okuyanlar bu kelimeyi öncesindeki خَيْرِ kelimesine atfederek tilavet etmektedirler. Çünkü rahmet, hayrın parçalarındandır.⁵¹⁰ Geri kalan dokuz kırâat imamı ise bu kelimeyi, râ harfinin zammesiyle ve tenvinli olarak *verahmetün* şeklinde okumaktadır.⁵¹¹

Zamme okuyanlar ise bu kelimeyi yeni bir cümlede baş ögesi yani müpteda olarak değerlendirmektedirler.⁵¹² Bu durumda anılan bölüm, (...قُلْ أَذُنُ خَيْرٍ...وَهُوَ وَرَحْمَةٌ...) şeklinde takdir edilmektedir. Zikri geçen iki okuyuş, anlamı etkileyecek boyutta bir farklılık ortaya çıkarmamaktadır. Ayete, “...de ki: o, sizin için bir hayır kulağıdır. Çünkü o, Allah’a inanır, müminlere güvenir ve o, sizden iman edenler için de bir rahmettir...” meâli verilmekte ve bu anlam, bahsi geçen okuyuşları içinde barındırmaktadır.⁵¹³ Burada ve bir önceki örnekte de yeni cümlede unsur veya öncekine atıf olma durumu, söz konusu olmaktadır.

1.2.5. Birinci Bölümün Değerlendirilmesi

Kur’ân’ın telaffuzunda ruhsat ve kolaylık olan kırâat farklılıkları, Enfâl ve Tevbe sûreleri özelinde birinci bölümde incelenmektedir. Kurrâ arasında bu iki sûrede değişik başlıklar altında tasnif edilen birçok farklı okuyuşun olduğu görülmektedir. Unutulmamalıdır ki kırâat-ı aşere imamları, Hz. Nebi’ye ulaşan muttasıl ve sahih senetlerle Kur’ân lafzını nakletmektedirler. Bu araştırmada da temel hareket noktası olarak on kırâat esas alınmaktadır. Bu on kırâati, İbn’ül-Cezeri, mütevatir olarak kabul etmekte ve bunları senetleriyle ispat etmektedir. Bu açıdan on kırâat içinde varolan kırâat farklılıklarının hepsi, esasen Kur’ân metni içinde yer almakta ve Kur’ân olarak nitelendirilmektedir.

Kırâat farklılıklarının Arap grameriyle de yakın bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Zira bir kırâatin sahih ve muteber kabul edilebilmesi için kabul edilen üç şarttan biri, o kırâatin Arap gramerine uygunluğudur. Ancak bir kırâatle nakledilen kelime, bazen Arap dilinde pratikte çok kullanılan bir kelime olmayabilir. Rivayet-gramer ihtilafında rivayetin temel esas kabul edildiği bu çalışmada çok defa bu durum ifade edilmektedir. Çünkü dil, pratik anlamda anlam daralması veya genişlemesine

⁵¹⁰ Kurtubî, *el-Cami’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, 283.

⁵¹¹ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, 316; Nisâbûrî, *el-Gâye*, 83; Vâsîfî, *el-Kenz*, 168.

⁵¹² Begavî, *Me’âlimü’t-tenzil*, 67.

⁵¹³ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 195.

imkân sağlayan dinamik bir yapıya sahiptir. Ayrıca dilin kuralları, insanlar tarafından konulmakta ve bu kurallar zamanla, bazı coğrafyalara göre bazen değişebilmektedir. Oysa mütevatir olarak gelen bir kırâat, sadece Kur'ân'dır. İnsanların oluşturduğu ve ihtilafa açık olan dil kuralları, vahiyle çeliştiği zaman, mütevatir olarak gelen Kur'ân metni, her zaman tercih edilmektedir.

Birinci bölümde iki sûrede karşımıza çıkan kırâat ihtilaflarını, fonetik farklılıklar, sarf ve nahiv kaynaklı farklılıklar olarak üç ana başlıkta incelenmektedir. Fonetik farklılıklar başlığında tespit edilen farklılıkların büyük çoğunluğunun anlama etki etmedikleri, tespit edilmiştir. Çünkü fonetik farklılıklar, lehçe farklılıklarını ve dildeki telaffuz kolaylığını sağlamaya yönelik uygulamalardan oluşmaktadır. Bununla beraber bazı noktalarda fonetik farklılıkların, kısmen de olsa anlama etki ettiği görülmektedir.

Ashab-ı kiramın, Hz. Rasul'den öğrendikleri kırâatleri, gittikleri coğrafyaya taşıdıkları tarihen sabit bir durumdur. Aynı zamanda Kur'ân muallimi olan bu sahabeler, bulundukları bölgelerde icra ettikleri eğitim öğretimle Kur'ân kırâatini yaymak gibi ulvi bir görev üstlenmektedirler. Bu eğitimlerde yetişen kırâat imamlarının, bulundukları bölgeler açısından anıldıkları kırâat ekolleri mevcuttur. Bu farklı okuyuşlarda bazı kelimelerin okunuşunda, bir ekole mensup kurrânın çoğunlukla bir arada olduğu görülmektedir. Bu, yedi harf ruhsatı bağlamında o bölgedeki dilin kullanımından kaynaklanan tercihlerdeki ortaklıklar olarak yorumlanabilir. Bununla beraber farklı kırâat ekolü temsilcilerinin, kelimelerin değişik şekilde telaffuz edilmelerinde bir araya geldikleri de bilinmektedir. Bu durum, telaffuzda kolaylığa yönelik uygulamaların kurrâ açısından ortak olarak tercih edilmesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu farklı okuyuşlar, kelimenin veya cümlenin anlamını değiştiren, genişleten veya zenginleştiren anlamlara kapı açmaktadır.

Bütün bunlardan elde edilen netice, kırâatin “*ittiba edilen bir sünnet*” olduğu olgusudur. Çünkü kırâat alanı, genel anlamda içtihadı açık bir alan değildir. Bununla beraber sahih kırâatlerle sahih olmayan kırâatlerin tespitinde âlimlerin belirlediği bazı kaideler mevcuttur. Bu anlamda, kırâatlerde tasniflerden ve sahih ile sahih olmayana birbirinden ayırma bakımından bir içtihat olgusundan söz edilebilir.⁵¹⁴ Bu durum,

⁵¹⁴ Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 152.

âlimlerin neyin Kur'ân olduğu ve olmadığı ayrımındaki hassasiyetinin de açık bir göstergesidir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ON KIRÂATE GÖRE ENFÂL - TEVBE SÛRELERİNDEKİ KIRÂAT FARKLILIKLARININ ANLAMA ETKİSİ VE KATKISI

2.1. Tefsire Katkısı Bağlamında Enfâl ve Tevbe Sûrelerindeki Kırâatler

Sözlükte “açıklamak ve beyan etmek” anlamına¹ gelen tefsir için birçok tanımlama yapılmaktadır. Bunlardan bir tanesine göre, “*Tefsir, Kur’ân lafızlarının delalet ettiği anlamları ve bu manalarda Allah’ın muradını beşeri gayretle tespit etme çabasıdır.*”² şeklinde tarif edilmektedir. Kur’ân’ı açıklama hedefi olan tefsir ilminin, yine Kur’ân’ın vazgeçilmez disiplini olan kırâat ilmiyle bağının olmaması düşünülemez. Bu iki ilim arasında doğal bir bağ zaten bulunmaktadır. Zira tefsir ilmi, ayet ve sûrelerde Allah’ın muradını arama gayretidir. Dolayısıyla Kur’ân’ın değişik okuyuş şekillerini ihtiva eden kırâat farklılıkları tefsir ilminin doğal ilgi alanına girmektedir.

Diğer yandan kırâat ilmi, Kur’ân’ın lafzı üzerindeki değişik okuyuşları ve bunların tespitini konu edinmektedir. Buna karşın tefsir ilmi, Kur’ân’ın insanlar için hedeflediği anlamları ortaya çıkarmaktadır. Bu araştırmayı yaparken tefsir, haliyle Kur’ân lafızları üzerine eğilmektedir. Bu bağlamda kırâat ilmi, Kur’ân lafızlarının farklı okunuşlarını konu edinmektedir. Kırâat ilmi, lafzî farklılıklar üzerinden ayetleri incelemekte, tefsir ilmi ise ulûmu’l-Kur’ân üzerinden ayetlere odaklanmaktadır. Hatta Kur’ân lafızları üzerindeki bu çalışmalar, bakış açılarına ve değerlendirme biçimlerine göre değişik tefsir türlerinin³ ortaya çıkmasına da vesile olmaktadır.

Tedvin döneminden bugüne dek tefsir alanında yapılan çalışmalarda bu durum, net olarak görülmektedir. Kırâat farklılıkları, yazılan tefsirlerin çoğunda değinilen ve

¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, 5/3412.

² Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fî ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Fevâz Ahmed Zemerlî, (Beyrut: Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, 1995), 2/6; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirîn*, (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2012), 18-19.

³ Rivayet tefsiri, Dirayet tefsiri, Fıkîhî tefsir, İçtimâî tefsir, İşârî tefsir.

istifade edilen başlıca unsurlardan olmaktadır. Bazı tefsirler⁴ kırâat farklılıklarına fazlaca yer vermekte, bazıları⁵ ise kırâatlere daha çok değinmektedir. Ayrıca sadece kırâat farklılıkları üzerinden yazılan tefsirler de mevcuttur.⁶ Ahfeş (ö. 207/822) ve Ferrâ (ö. 207/822) gibi bazı dilci müfessirler ise yazdıkları tefsire dair kıymetli eserlerinde kırâatler arasında tercihlerde bile bulunmaktadırlar.⁷ Bu durum, tefsir-kırâat birlikteliğini de gözler önüne sermektedir.

Yapılan tefsir çalışmalarında kırâat farklılıkları, başlıca istifade edilen unsurlardan olmaktadır. Çünkü Kur'ân lafızlarının ifade ettiği anlamları arayıp bulma gayretinde olan müfessir için kırâat farklılıkları, anlam zenginliği ve mana genişliği sunan bir hazine gibidir. Bu durum, kırâat farklılıklarının değişik anlamlara imkân veren özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bununla beraber kırâat ihtilaflarının tümünün anlama etki ettiği söylenememektedir. Çünkü daha önce de ifade edildiği üzere lehçesel farklılıklar ve telaffuzda kolaylığa yönelik okuyuşlar, genel olarak anlama etki etmemektedir. Zira bu tür kırâatlerin hedefi, okuyuşta çeşitliliğe ve kolaylığa imkân vermektir. Öte yandan anlama kısmen veya büyük ölçü de etki eden okuyuşlar da mevcuttur. İşte müfessir, gerek mütevatir gerek şaz kırâatlerden olsun bu tür okuyuşlara Kur'ân'ı anlamlandırırken başvurmaktadır. Kur'ân'ın bütünlüğü içinde ayetlere, ulaştığı en geniş ve zengin anlamları vermektedir.

Kur'ân hem lafız hem de mana yönünden eşsiz ve muciz bir kitaptır. Bu anlamda indirildiği Arap dilinin zirve noktasında bir kelimedir. Kırâat farklılıklarının ayetlerin anlamlarına etkisi çeşitli şekillerde olmaktadır. Bu itibarla ayetlerin anlamlarına açıklık, çeşitlilik, zenginlik kazandırmalarının yanında mücmeli tebyîn, âmmı tahsîs, mutlakı takyîd etmeleri yönüyle de çeşitli kazanımlar sağlamaktadırlar.⁸

Netice de kırâat ihtilafları, gerek tefsir gerekse fıkıh için yadsınamaz etkiye sahiptir. Bu anlamda ikinci bölümde, Enfâl ve Tevbe sûreleri özelinde kırâat farklılıklarının anlama olan etkisi ve katkısına değinilmektedir.

⁴ bk. *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'ân; Bahru'l-muhît; et-Tahrîr ve't-tenvîr, Mefâtihu'l-gayb.*

⁵ bk. *Tefsîr-i ibn Kesîr.*

⁶ bk. *Tefsîru'l-Kur'ân bi'l-kirâati'l-Kur'âniyyeti'l-aşr.*

⁷ Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 152-153.

⁸ İrfan Çakıcı, *Şaz Kırâatler ve Tefsire Etkisi*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 109-141.

2.2. Fıkha Etkisi Açısından Enfâl ve Tevbe Sûrelerindeki Farklılıklar

Kur'ân-ı Kerim, lafız ve manasıyla muciz olan bir kitaptır. Nüzülünden bugüne kadar insanlığın ihtiyaç duyduğu iman, ibadet ve ahlak derslerini içinde barındırmaktadır. Şüphesiz bu ilkelerin neşet ettiği yer, Kur'ân'ın lafızlarıdır. Bundan dolayı âlimler ve Kur'ân araştırmacıları, Kur'ân üzerinde geçmişten beri nice çalışmalar yapmakta ve yapmaya devam etmektedirler. Yedi harf ruhsatıyla, Kur'ân lafzında çeşitli telaffuzlara kapı aralanmaktadır. Bu değişik okuyuşların bir kısmı telaffuzda kolaylığı sağlamakta buna karşın diğer kısmı ise anlam genişliği ve mana zenginliğine imkân vermektedir. Bu durum, Kur'ân'ın dinamik bir yapıya sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca bu hareketli yapı, vahyin, değişik ilimlerle olan irtibatını da ortaya çıkarmaktadır. Bu ilimlerden bir tanesi, fıkıh olmaktadır.

Fıkıh ilmi, müçtehidlerin tafsîli şerî delillerden çıkardıkları ameli hükümlerin tümünü kapsayan ilmin adıdır.⁹ Dolayısıyla şerî deliller ile genellikle ahkâm ayetleri kastedilmektedir. Görülüyor ki fıkıh, içinde barındırdığı ibadet, muâmelat ve ukûbat gibi alanlarla, ilk kaynak olarak Kur'ân metnini ve manasını referans almaktadır. Fıkıh, aynı zamanda bir içtihad alanı olduğu için fakihler, hüküm çıkarma noktasında ilk kaynak olarak da yine Kur'ân metnine başvurumaktadırlar. Fakihler, ilgili ayetleri yorumlayarak ve diğer delilleri değerlendirerek fıkhi sonuçlara ulaşmaktadırlar. Fakih, bu sonuca ulaşırken bir takım yöntemler kullanmaktadır. Bu yöntemlere “*fıkıh usûlü*” denilmektedir. Diğer bir ifadeyle fıkıh usûlü, müçtehidin şerî ameli hükümleri, tafsîli delillerden çıkarmasına yarayan kuralların bütününe verilen isimdir.¹⁰

Bu meyanda kırâat farklılıkları, fakihlerin çalışma alanı içinde önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü değişik anlamlara imkân veren farklı okuyuşlar, fikhın geniş düzleminde içtihatlarla temel olabilmektedirler. Bu anlamda kırâatler, fikhın ilgilendiği alanların en başında gelmektedir.

Kur'ân metni olan mütevatir kırâatler, ibadetlerde okunması caiz olan kırâatlerdir. Bunlar dışında kalan kırâatlerin, namazda tilavet edilmesi âlimler tarafından caiz görülmemektedir. Mütevatir kırâatler, fıkıh ilmi için en önemli kaynak durumundadırlar.¹¹ Ancak bir kırâatin makbul olup kaynak değerinin olması için

⁹ Zekiyüddin Şaban, *Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmi*, (İstanbul: Mektebe-i Hanefiyye, ts.), 9.

¹⁰ Şaban, *Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmi*, 10.

¹¹ Hacı Önen, “Kıraatların Fikhî Hükümlere Etkisi”, *Dijle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2 (2013), 7.

tevatürün şart olup olmadığı âlimler arasında ihtilaf konusu olmaktadır. Bu konuda iki görüş ortaya atılmaktadır.

Birinci görüşe göre, bir kırâatin sahih ve makbul kabul edilebilmesi için muttasıl senedinin, Arap diline uygunluğunun ve resmu'l-osmânîye muvafık olmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Bunların yanında tevatür derecesine ulaşmış olması da gerekmektedir. İkinci görüşe göre muttasıl senet, Arap diline uygunluk ve resmu'l-osmânîye muvafakat şartlarını barındıran bir kırâat, tevatür derecesine ulaşmamış olsa da sahih ve makbul kırâat olmaktadır.¹²

İkinci görüş sahiplerinin beyan ettiği fikir bizce de daha isabetli durmaktadır. Dolayısıyla tevatür derecesinde olmasa bile sahih kırâat şartlarını taşıyan kırâatler fıkıhta kaynak olarak kullanılabilir. Çünkü bunlar, mezkûr üç şartı taşımaktadır.

Bununla beraber İslâm hukukunda şaz kırâatlerin hüccet kabul edilip edilmemesi de âlimler arasında tartışma konusu olmaktadır. İslâm bilginleri arasında bu konuda iki görüş serdedilmektedir.

Buna göre şaz kırâatler, fıkıhta delil olarak kabul edilmemektedirler. Bu görüşü, İmam Malik (ö. 179/795) ve İbn Hazm (ö. 456/1064) gibi âlimler benimsemektedirler. Şaz kırâatler, diğer görüşe göre fıkıhta delil olarak kullanılmaktadırlar. Bu görüş, Hanefî, racih görüşüne göre Hanbelî, cumhuruna göre Şafî, müteahhirûnuna göre Zeydiyye ve Maverdî (ö. 450/1058) gibi âlimler tarafından benimsenmektedir.¹³

Şaz kırâatler hakkında İbn Kudâme (ö. 682/1283) şu görüşü benimsemektedir. *“Sahih olan görüş, şaz kırâatlerin hüccet olmasıdır. Çünkü şaz kırâatler, Kur’ân olmasa da haberdır.”*¹⁴ Görüldüğü üzere mütevatir olan kırâatler fıkıhın birincil referansları arasında yer almaktadır. Şaz kırâatler ise şerî hükümlere ya direk olarak mesnet olabilmekte ya da onları destekleyici mahiyet arzemektedirler. Bu manada kırâat farklılıkları, Kur’ân’ın anlam zenginliğine giden yollardan biri, fıkıhı da müslümanların ameli hayatlarını düzenleyen kurallar bütünü olarak nitelendirilebilir. Bu iki disiplinin birbiri ile olan sıkı bağı, yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

¹² Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 140.

¹³ Nebîl b. Muhammed İbrahim Al İsmail, *İlmü'l-kırâat*, (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 2000), 371.

¹⁴ Al İsmail, *İlmü'l-kırâat*, 373.

2.3. Enfâl ve Tevbe'deki Kırâat Farklılıklarının Anlama Etkisi ve Katkısı

Birçok ortak özelliği bulunmasından dolayı Enfâl ve Tevbe sûrelerini, tek sûre olarak kabul eden âlimler bulunmaktadır. Binaen aleyh bu etütte, bir sûre gibi olan bu iki sûre, kırâat farklılıkları açısından araştırılmaktadır. İlk bölümde iki sûrede anlamı etkilemeyen kırâat ihtilafları belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu bölümde ise bu kırâat farklılıklarından anlama etkisi ve katkısı olan okuyuşlar üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda iki sûre, ayrı ayrı olarak değil, ilgili başlıklar altında birlikte incelenmektedir. Burada dört kriter üzerinde inceleme yapılmaktadır. İlk olarak fiiller, ardından isimler, üçüncü olarak mastarlar ve en nihayet bağlaçlar arasındaki temaslar ele alınmaktadır.

2.3.1. Fiillerdeki Farklı Okuyuşların Anlama Etkisi ve Katkısı

2.3.1.1. Fiilin Malum ve Meçhul Okunmasının Anlama Etkisi

Fiillerin malum ve meçhul sığalarda telaffuz edilmesi, anlama kısmi oranda, kimi zaman ise hatırı sayılır nispette etki etmektedir. Zira bu durumda eylemin isnad edildiği fail değişmektedir.

Bu bağlamda ilk farklılık, (وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ) şeklinde mushafta yer verilen. Enfâl sûresinin kırk dördüncü ayetinde bulunmaktadır. Bu ayette Bedir savaşından söz edilmekte ve tarafların birbirine sayıca çok farklı görünmelerinden bahsedilmektedir. Bu, savaş ortamında olağanüstü bir durumdur. Ayet, olağanüstü gelişen olaylarda da Allah'ın iradesinin söz konusu olduğunu bildirmektedir.¹⁵ Bu ayetteki تُرْجَعُ fiili üzerinde iki farklı okuyuştan bahsedilmektedir.

Birinci okuyuşta fiil, meçhul sığada *turce* 'u şeklinde tilavet edilmektedir. Bu fiil, رَجَعَ kökünden meçhul muzari bir fiildir. Bu fiil, Arapçada “bir şeyden bir şeye dönmek” ifade edildiği zaman kullanılmaktadır. Bu meyanda, “başlangıç noktasına dönmek” anlamında da istimal edilmektedir.¹⁶ Meçhul sığayla kırâat edenlere göre ayete, “...O işler bizatihi Allah'a dönerler. O işlerin dönüşü (çeşitli) sebeplerle olur.” manası verilmektedir.

İkinci okuyuşta fiil, malum sığayla *terci* 'u şeklinde tilavet edilmektedir. Aynı fiil kökünden gelen ancak geçişli olarak okunan bu okuyuşa göre ayete, “...bütün işler

¹⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/28.

¹⁶ Adil Bor, *Tefsiru'l-Kur'ân bi'l-kırâati'l-Kur'âniyyeti'l-aşer*, (İstanbul: Yasin Yayıncılık, 2017), 160.

Allah'a dönücüdür, Allah bütün işleri (kendine) döndürür o işler de O'na döner." anlamı verilmektedir.

İki okuyuşa odaklandığımızda "tüm işlerin Allah'a dönücü olması" olan maksat mana elde edilmektedir. Meçhul okuyuşta dönüş eylemi, işlerin kendisine izafe edilmekte, malum sığada işleri döndürme eylemi Allah'a yöneltilmektedir. Yani manada bir etkiye ve katkıya sebep olmaktadır.

Fiillerin malum veya meçhul okunuşuna dair ikinci farklılık, Kur'ân metninde (إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا...) şekliyle yer alan ayette gösterilmektedir. Tevbe sûresinin otuz yedinci ayetinin ilk bölümünde bulunan يُضَلُّ fiilindeki okuyuş farklılıkları ve bunlardan doğan anlam değişiklikleri üç maddede özetlenmektedir.

Bu fiili, malum sığada *yudillü* şeklinde okuyanlar, hidayetin zıddı olarak kullanılan bu kelimeyi "doğru yoldan uzaklaşmak ve sapmak" anlamlarına almaktadırlar.¹⁷ Bu okuyuşa göre fiilin faili, sözde özne değil aksine gerçek özne olmaktadır. Ancak fiilin tahtında müstetir olan zamirin işaret ettiği öznenin kim olduğu hakkında ise değişik görüşler ileri sürülmektedir. İlk olarak fiilin, Allah'a isnad edildiği söylenmektedir.¹⁸ Yani haram ayları ertelemelerinden dolayı kâfirleri saptıran, Allah olmaktadır. Dolayısıyla ayete, "(Haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, Allah, kâfir olanları saptırır..." anlamı uygun düşmektedir. Ra'd sûresinin yirmi yedinci ayetindeki (...قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ...) "...de ki: Allah dilediğini saptırır..." fiilinin kullanımı, bu kırâati desteklemektedir.¹⁹ İkinci olarak failin, şeytan olabileceği iddia edilmektedir.²⁰ Bu durumda ayete, "(Haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, şeytan, kâfir olanları saptırır..." şeklinde mana verilmektedir. Ya da fiil, kâfirlere isnad edilmektedir. Bu durumda meful hafzedilmekte ve ayete, "(Haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kâfir olanlar, kendilerine tabi olanları saptırır..."²¹ anlamı takdir edilmektedir.

¹⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 980.

¹⁸ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*, thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk – Mahmud Ahmed Etrâş, (Beyrut: Dâru'r-Reşid – Müessesetü'l-Îman, 2000), 1/64.

¹⁹ Kurtubî, *el-Camî' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 10/205.

²⁰ Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmud b. Abdillâh b. Mahmud el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'â'l-mesânî*, tsh. Mahmud Şükrî Âlûsî, (Beyrut: İdaretü't-Tibâatü'l-Münîriyye - Dâru-İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 2006), 10/94.

²¹ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 844.

Fiilin malum olarak okunmasında yukarıda izah edilen durumlar ortaya çıkmaktadır. Buna karşın aynı fiili, yine malum sığada ancak *yedillü* şeklinde okuyanlar da bulunmaktadır. Buna göre fiil, sülasi ikinci baptan ضَلَّ / يَضِلُّ şeklinde getirilmektedir. Bu durumda fiil, kâfirlere isnad edilmekte²² ve ayete, “(Haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla (haram aylarda takdim tehir yapmakla) kâfir olanlar sapar...” manası verilmektedir.

Son olarak aynı fiili, mushaf metninde geçtiği üzere meçhul sığada *yudallü* şeklinde okuyanlar da vardır. Buna göre fiil, mefule isnad edilmekte ve ayete, “(Haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Onlar, onunla (önderleri tarafından haram aylar ertelenmek sûretiyle) saptırılır...”²³ şeklinde anlam verilmektedir. Aynı ayetteki (رُبُّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ) “...onlara kötü amelleri süslü gösterildi...” bölümünde fiilin meçhul sığada kullanımı bu kırâati desteklemektedir. Görüldüğü üzere fiilin değişik çatılarda okunmasıyla anlam çeşitliliği ve değişikliği ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber ayetin temel mesajı olan “kâfirlerin haram aylar üzerinde yaptıkları değişiklikler” ve bundan dolayı “hak yoldan ayrılmaları” durumu, fiilin bütün kullanımlarında desteklenmektedir. Yani mesaj, her durumda doğruca verilmektedir.

Yine fiillerin malum veya meçhul kullanımına dair bir diğer farklılık (لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِنَّ نَعْفَ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبُ طَائِفَةً بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ)²⁴ ayetinde kendini göstermektedir.

Bu ayet Tebük seferiyle ilgilidir. Bu ayet, münafıkların, Tebük Seferiyle alakalı olarak Hz. Nebi’yle gıyaben alay ettikleri haber verilmektedir. Bu olay için sorguya çekildiklerinde münafıklar, yalan mazeretler ileri sürerek kendilerini kurtarmışlardı. Bunda bir değil iki kelime değişik çatılarda tilavet edilmektedir. Birinci okuyuş sahipleri, ayetteki malum sığada bulunan نَعْفُ / نُعَذِّبُ fiillerini in yü’fe / tü’azzeb şeklinde meçhul olarak kırâat etmektedirler. İkinci okuyuş sahipleri ise anılan kelimeleri in ne’fü / nü’azzib şeklinde malum olarak tilavet etmektedirler.²⁵

Birinci okuyuş sahiplerinin okuyuşuna göre eylemler, faile değil, mefule isnad edilmektedir. Fiilin يُعْفُ şeklinde gaib sığada okunması, onun ilerisinde gelen ve müennes olan (عَنْ طَائِفَةٍ) kelimesinin car-mecrur konumunda olmasından dolayıdır. Yani

²² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 16/59.

²³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 16/59.

²⁴ Tevbe 9/66.

²⁵ Mukrî, *el-İrşâd*, 278; Ebû Alî Hasan el-Bağdâdî, *er-Ravzâ*, 459; Kattân, *et-Telhîs*, 279.

fiilin isnad edildiği mecrur kelime müennes olduğundan, fiil, müzekker gaib sığada kırâat edilmektedir.²⁶ Buna mukabil, تُعَذِّبُ fiili, meçhul sığada okunmakta ve naib-i failinin, ilerisinde gelen طَائِفَةٌ kelimesi olduğu beyan edilmektedir. Dolayısıyla ayete, “(Boşuna) özür dilemeyin; çünkü siz iman ettikten ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz. Sizden (tevbe eden) bir grup bağışlansa da, bir gruba da suçlu olduklarından dolayı azap edilir.” manası takdir edilmektedir.

İkinci okuyuş sahiplerine göre fiiller إِنَّ نَعَفُ / تُعَذِّبُ nefsi mütekellim meâlgayr sığasında okunmaktadır. Ancak fiildeki nûn harfinin azamet belirten nûn olduğu da söylenmektedir. Yani buradaki “biz” anlamı, çoğul değil aksine Allah’ın azamet ve kudretini ifade etmektedir. Bu kullanımda Allah’ın kendi nefsi üzerinden bir anlatım yaptığı belirtilmektedir.²⁷ Dolayısıyla eylem, fail olan Allah’a izafe edilmekte ve ayete, “...sizden (tevbe eden) bir grubu bağışlasak bile, bir gruba da suçlu olduklarından dolayı azap edeceğiz.”²⁸ anlamı verilmektedir.

Malum ve meçhul olarak fiillerin okunuşundan doğan kırâat farklılıklarına bir diğer örnek, (أَقَمْنَ أَسَسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٍ أَمْ مَنْ أَسَسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ...)²⁹ ayetinde yer almaktadır. İmâr ve iskânda gayenin ne olduğunu karşılaştırmalı örneklerle anlatan ayet-i kerimedeki iki fiil, değişik çatılarda tilavet edilmektedir. Ayette iki yerde geçen أَسَسَ fiilini, birinci okuyuş sahipleri meçhul sığada üssise şeklinde kırâat etmektedir. Bu okuyuşa göre bu fiillerin ilerisinde gelen بُنْيَانُهُ kelimeleri naib-i fail olmaktadır. Dolayısıyla burada edilgen bir anlam ortaya çıkmakta ve fiili gerçekleştiren belirtilmemektedir. Buna göre ayete, “Binasının Allah korkusu ve rızası üzerine kurulduğu kimse mi daha hayırlıdır, yoksa yapısının, yıkılacak bir yarın kenarına binasının kurulduğu kimse mi...?” anlamı verilmektedir.

Fiilleri, malum sığada essese şeklinde okuyanlara göre ise iki yerde geçen بُنْيَانُهُ kelimesi meful durumunda olmaktadır. Buna göre ayete, “Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir yarın kenarına kuran kimse mi?...” anlamı takdir edilmektedir.

²⁶ Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, 10/132.

²⁷ Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, 10/137.

²⁸ Karaman vd., Diyanet Vakıf Meâli, 196.

²⁹ Tevbe 9/109.

Fiillerin malum veya meçhul kullanımından doğan kırâat farklılıklarına bir başka örnek, ³⁰(لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ) ayetinde kendine yer bulmaktadır. Münafıkların inşa ettikleri mescid-i dırarın, onlar için aslında ne ifade ettiğini açıkça ortaya koyan ayet-i kerimede geçen تَقَطَّعَ fiilinin, değişik çatı okuyuşları mevcuttur. Bu ayetteki إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ bölümünü kurrâ üç şekilde tilavet etmektedir. Buna göre bu bölümü, mushafta yazdığı şekilde illâ en tekadda'e olarak okunmakta veya ilâ en tekadda'e şeklinde kırâat edilmekte veya illâ en tükadda'e şeklinde tilavet edilmektedir.

Oysa kelimenin mazideki aslı تَقَطَّعَ şeklindedir. Tahfiflik için muzarisinde tâ harfi kaldırılmaktadır. Kelime, lügatta “Bir şeyi arasında yarık oluşturacak şekilde kesmek ve parçalamak” anlamında istimal edilmektedir.³¹ Birinci kırâat vechini okuyanlar, fiili, malum sığada tilavet etmektedir. Buna göre ayete, “Yaptıkları bina, (kabirde) kalpleri parçalanıncaya kadar yüreklerine devamlı olarak bir kuşku (sebebi) olacaktır.” veya “Yaptıkları bina, onlar hakiki şekilde tevbe edinceye kadar (kalpleri pişmanlık ve esefle parçalanacak ve bu durum) yüreklerine devamlı olarak bir kuşku (sebebi) olacaktır.” şeklinde manalar verilmektedir.³²

İkinci okuyuşa göre fiil, geçişli sığada kullanılmaktadır. Ancak istisna edâtı olan إِلَّا yerine, harf-i cer olan إِلَى konulmakta ve böylece okunmaktadır. Bu harf-i cer, burada intiha, gaye anlamında kullanılmaktadır.³³ Zira إِلَى harf-i cerri sadece zaman ve mekânlarda bitişi ifade etmemekte aynı zamanda kişi ve olaylardaki bitişi ifade etmek için de istimal edilmektedir.³⁴ Buna göre ayete, “Yaptıkları bina, kalpleri parçalanıncaya (ölünceye) kadar yüreklerine devamlı olarak bir kuşku (sebebi) olacaktır (ölünce onlar yakînen hak olanı görürler).³⁵ anlamı takdir edilmektedir. Ayetteki “kalplerin parçalanması” ifadesi, “kalplerin kılıçla parçalanması” veya “kalplerin hüznün ve ağlama ile parçalanması” şeklinde izah edilmektedir. Diğer yandan “hüznün ile parçalanma” anlamıyla sanki ayette anlatılan şüphenin hala devam

³⁰ Tevbe 9/110.

³¹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Saffan Adnan Davûdi, çev. Yusuf Türker, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 1219.

³² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 607; Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, 2/402.

³³ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*, 1/81.

³⁴ Khadija İben Khayat Zougari, *Arapça Harf-i Cerlerin Anlam Özellikleri Ve Türkçe Karşılıkları: Câmiu'd-Durûsi'l-arabiyye Bağlamında Bir İnceleme*, (Erzincan: Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 31.

³⁵ Kurtubî, *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 10/388.

ettiği vurgulanmaktadır. Yani bununla, onların kalplerinde bu şüphenin hala bakî kaldığı ve nifak üzerine ölecekleri beyan edilmektedir.³⁶

Üçüncü okuyuşa göre fiil, meçhul sığada ve istisna edâtıyla kırâat edilmektedir. Bu şekilde okuyanlar, eylemi, mefule yani naib-i faile isnad etmektedirler. Dolayısıyla cümle edilgen hale gelmektedir. Buna göre ayete, “*Yaptıkları bina, (ölüpte) kalpleri parça parça oluncaya kadar yüreklerine devamlı olarak bir kuşku (sebebi) olacaktır.*” anlamı takdir edilmektedir.

Üç okuyuşta da münafıklar için amellerinin pişmanlık sebebi olduğu anlatılmaktadır. Ancak bu pişmanlığın boyutu ve nereye kadar devam edeceğine dair değerlendirmeler, buradaki kırâat farklılıklarıyla detaylandırılmaktadır.

2.3.1.2. Fiilin Sülasî ve Mezîd Baplardan Tilavetinin Mana Yönü

Arapçada mutasarrıf olan yani çekimlenebilen fiiller için belirlenen takriben 35 bap, öteden beri bilinmektedir. Bunların neler olduğu ve detayları sarf kitaplarından öğrenilmektedir. Yani eğer bir fiil camid ya da nakıs fiil değilse bu 35 baptan birisi içinde değerlendirilmektedir. Baplardaki değişiklik, beraberinde çoğu zaman anlamda da kısmen ya da büyük ölçüde değişiklik ortaya çıkarabilmektedir. Bu farklılıkların Kur’ân metni üzerinde ne gibi anlam değişikliklerine vesile oldukları iki sûre özelinde incelenmektedir.

Bir fiilin, sülasî veya mezîd baplardan okunması sebebiyle doğan kırâat farklılıklarına ilk örnek, (...إِذْ يُغَشِّيكُمُ النَّعَاسَ أَمْنَةً مِنْهُ وَيُنْزِلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً...)³⁷ ayetindeki وَيُنْزِلُ / يُغَشِّيكُمُ النَّعَاسَ fiillerinde kendini göstermektedir. Burada daha ziyade if’âl ve tef’îl babından okunmakla alakalı bir misal yer almaktadır. Bu itibarla iki fiilde oluşan kırâat farklılıklarının kurrâya göre dağılımı şu şekilde olmaktadır. İmam Ya’kûb, bu ayetteki iki fiili, *yüğşikümün-nü’ase / veyünzilü*; İmam Nafi’, *yüğşikümün-nü’ase / veyünezzilü*; İbn Kesîr, Ebû Amr, *yeğşâkümün-nü’asü / veyünzilü* ve son olarak İbn Âmir, İmam Âsım, Hamza, Kisâî, Halef, Ebû Ca’fer, *yüğaşşîkümün-nü’ase / veyünezzilü* şeklinde okumaktadırlar. İhtilafa konu olan iki fiilden ilkinin kökü غَشَّى fiilidir. Sözlükte “örtmek, kaplamak, bir şeyi sarmak ve uyku basmak” anlamlarına gelmektedir.³⁸ Bu

³⁶ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 16/203.

³⁷ Enfâl 8/11.

³⁸ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 1190.

fiili, kurrânın bir kısmı if'âl (أَغْشَى), bir kısmı tef'îl (غَشَى) bir kısmı ise sülasi dördüncü baktan (غَشِيَ) şeklinde okumaktadır.³⁹

Fiilden sonra gelen النَّعَاسُ kelimesi, if'âl ve tef'îl babında yapılan okuyuşlarda cümlede ikinci meful konumunda mansup olmakta ve “*hafif bir uyku*” anlamında istimal edilmektedir.⁴⁰ Yine if'âl ve tef'îl babı okuyuşlarında cümlede uykuya daldırma eylemini gerçekleştirenin yani fiilin isnad edildiği failin, Allah olduğu beyan edilmektedir.⁴¹ If'âl ve tef'îl babına göre ayete, “*Allah sizi hafif bir uykuya daldırıyordu.*” manası verilmektedir. Kelimeye “*uykuya daldırmak*” anlamı verilmekte ve iki okuyuştan doğan anlam vurgulanmaktadır.⁴² Buna göre, hafif uykuyu da emniyet ve güveni de verenin Allah olduğuna dikkat çekilmektedir.⁴³ Kur'ân metninde (فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ)⁴⁴ ve (فَغَشَّاهَا مَا غَشَّى)⁴⁵ şeklinde if'âl ve tef'îl baplarındaki kullanımlar, bu kırâatleri desteklemektedir.⁴⁶ İki bap, yüzde yüz olmasa bile yakın manayı ifade etmektedir.⁴⁷ Çünkü müteaddi mana ikisinde de mevcuttur. Bununla beraber tef'îl babının kullanılmasının mübalağa manasına matuf olduğu da dile getirilmektedir.⁴⁸

Bu ayetteki fiilin, sülasi dördüncü baktan okunuşuna göre النَّعَاسُ kelimesi merfu olmakta ve fail konumuna ihraz edilmektedir.⁴⁹ Bu okuyuşta fiil, النَّعَاسُ kelimesine izafe edilmektedir. Bu durumda ayete, “*Üzerinizi hafif bir uyku kaplıyordu*” şeklinde bir mana takdir edilmektedir. Nitekim (أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَى)⁵⁰ ayetinde fiilin bu şekliyle kullanımı bu kırâati desteklemektedir.⁵¹ Sülasi dördüncü bap okuyuşunda şöyle bir durum daha göze çarpmaktadır. Bu okuyuşta fiil, النَّعَاسُ kelimesine izafe edilse de güven verme işi hakikatte Allah'a izafe edilmiş olmaktadır.⁵² Zira (أَمَنَةً مِنْهُ) “*(Allah'ın) katından bir güven olsun diye*” ibaresinden dolayı burada fiilin gerçek failinin Allah olduğu

³⁹ İbn Mucâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 304; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 564; Paluvî, *Zübde*, 63; Nisâbü'rî, *el-Gâye*, 220.

⁴⁰ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 782.

⁴¹ Seyyid Lâşin Ebû'l-Ferec – Hâlid Muhammed İlmî, *Takrîbu'l-Meânî fî şerhi Hirzi'l-Emânî fî'l-kırâati's-seb'a*, (Medine: Mektebetü Dâri'z-Zaman, 2011), 453.

⁴² Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 177.

⁴³ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 4/461.

⁴⁴ Yâsîn 36/9.

⁴⁵ Necm 53/54.

⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/132; Vahîdî, *el-Vesîd*, 2/447.

⁴⁷ Râzî *Mefâtihu'l-gayb*, 15/136.

⁴⁸ Mahallî – Muhammed, *Tefsiru'l-Kur'ân bi'l-kırâat*, 4/31.

⁴⁹ Muhibbüddîn Ebî'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin el-Ukberî, *et-Tibyân fî irâbi'l-Kurân*, (Ürdün: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, ts.), 176.

⁵⁰ Âl-i İmrân 3/154.

⁵¹ Vahîdî, *el-Vesîd*, 2/447.

⁵² Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 4/461; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 1/634.

anlaşılmaktadır⁵³ Neticede fiilin, التَّعَاسُ kelimesine isnadı, isnâd-ı mecâzî⁵⁴ olmakta ve eylem, hakiki fail olan Allah'a yöneltilmektedir.⁵⁵ Ancak meâlde verilen mana, üçüncü okuyuş sahiplerinin kırâatini direkt olarak değil dolaylı yoldan desteklemektedir.

Fiilin sülâsî veya mezîd baplardan okunuşuyla ortaya çıkan kırâat farklılıklarına bir diğer misal, aynı ayette geçen ve kırâat ihtilafının yoğunlaştığı يُنَزِّل fiilidir. Bu fiil, نَزَلَ kökünden gelmekte ve “yüksekten aşağı doğru inmek ve düşmek” anlamında kullanılmaktadır.⁵⁶ Buradaki يُنَزِّل fiili üzerinde kurrâ iki farklı okuyuş yapmaktadır. Buna göre imamların bir kısmı fiili, if'âl babından diğer bir kısmı ise tef'îl babından tilavet etmektedir. Bu يُنَزِّل fiilini tef'îl babına göre okuyanlar, bundan önce geçen يُغْشِيكُمْ fiilini, يُغْشِيكُمْ ve يُغْشِيكُمْ olarak iki ayrı biçimde kırâat etmektedirler. Bununla beraber fiili, يُنَزِّل şeklinde tef'îl babına göre okuyanlar, gerideki fiile atıf yaparak tilavet etmektedirler. Fiili, if'âl babından okuyanlara göre ayette, mütaeddi mana elde edilmektedir. Buna göre o iki okuyuşa göre ayete, “...gökten üzerinize su indiriyordu.” anlamı verilmektedir. Bununla beraber tef'îl babındaki mübalağa anlamı dikkate alındığında burada iki okuyuşta kısmi bir farklılık oluşmaktadır. Şöyle ki tef'îl babına göre anlam “...gökten üzerinize bol bol, tekrar tekrar bir su (yağmur) indiriyordu.” şeklinde olmaktadır. İf'âl babına göre ise “...gökten üzerinize bir su (yağmur) indiriyordu.” şeklinde belirlenmektedir.⁵⁷

Bu ayette iki fiilin farklı okunmasından kaynaklanan dört farklı okuyuş durumuna göre ortaya çıkan anlamlar, okuyuşlar ile birlikte şu şekilde özetlenmektedir.

İmam Ya'kûb, ayetteki iki fiili, وَيُنَزِّلُ / وَيُغْشِيكُمْ şeklinde okumaktadır. Buna göre ayete, “O zaman katından bir güven olmak üzere sizi hafif bir uykuya daldırıyordu ve üzerinize gökten bir su (yağmur) yağdırıyordu...” anlamı takdir edilmektedir.

İmam Nafi', buradaki iki fiili, وَيُنَزِّلُ / وَيُغْشِيكُمْ şeklinde tilavet etmektedir. Bu durumda ayete, “O zaman katından bir güven olmak üzere sizi hafif bir uykuya daldırıyordu ve üzerinize gökten bol bol, tekrar tekrar bir su (yağmur) yağdırıyordu...” manası uygun görülmektedir.

⁵³ İbn Aşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 9/278.

⁵⁴ “İsnad-ı mecâzî, fiilin sebebine, zamanına, mekânına, mastarına veya etken bir kipin edilgen kipe veya edilgen kipin etken bir kipe isnad edilmesine denilmektedir.” bk. Cârîm, el-Belâgatü'l-vazihâ, 225; Bolelli, Belâgat, 160.

⁵⁵ Zemahşerî, Keşşâf, 406.

⁵⁶ Fîrûzâbâdî, el-Kâmûs, 1602; Mahallî –Muhammed, Tefsiru'l-Kur'ân bi'l-kırâat, 28.

⁵⁷ Mahallî –Muhammed, Tefsiru'l-Kur'ân bi'l-kırâat, 4/32.

İbn Kesîr, Ebû Amr, ayette geçen iki fiili, وَيُنْزِلُ / يَغْشَاكُمُ النَّعَاسُ şekliyle okumaktadır. Bu bağlamda ayete, “O zaman katından bir güven olmak üzere sizi hafif bir uyku kaplıyordu ve (Allah) üzerinize gökten bir su (yağmur) yağıdırıyordu...” anlamı verilmektedir.

Son olarak İbn Âmir, İmam Âsım, Hamza, Kisâî, Halef, Ebû Ca‘fer, bu ayette geçen iki eylemi, يُغْشِيكُمُ النَّعَاسَ / وَيُنْزِلُ olarak telaffuz etmektedir. Buna göre ayete, “O zaman katından bir güven olmak üzere sizi hafif bir uykuya daldırıyordu ve üzerinize gökten bol bol, tekrar tekrar bir su (yağmur) yağıdırıyordu...” anlamı takdir edilmektedir.

Bu kırâat farklılıklarında, Bedir savaşında Allah’ın, müminlere, düşmana karşı cesaret ve emniyet duygusu ihsan etmesinin değişik kırâat okuyuşlarıyla ifade edildiği net olarak görülmektedir.

Fiilin sülâsî veya mezîd baplardan okunuşuyla oluşan bir diğer kırâat farklılığı, (وَأَعِدُّوا لَهُمْ... تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ...) ayetinde kendine yer bulmaktadır. Bu ayette, fiilin if‘âl ve tef‘îl babından okunmasıyla ilgili bir kırâat farklılığı vardır ve تُرْهِبُونَ kelimesi üzerinde cereyan etmektedir. Buradaki fiili Ruveys, türahhibûne şeklinde tef‘îl babından okumaktadır. Geri kalan kurrâ ise fiili, türhibûne olarak if‘âl babından tilavet etmektedir.⁵⁹

Farklı kırâat sebebiyle ihtilafa konu olan تُرْهِبُونَ kelimesi, if‘âl babından muzari olarak alınmakta ve “korkutmak” anlamında kullanılmaktadır.⁶⁰ Diğer kırâate göre fiil, tef‘îl babından muzari sığasından alınmaktadır. Her iki kırâatte de fiil, müteaddi bir fiil durumundadır. İki baba göre de etken anlam elde edilmektedir.⁶¹ Buna göre iki okuyuşta da ayete, “...onunla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz Allah’ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz.” anlamı verilmektedir. Bununla beraber if‘âl babından okuyuşun, kısmen anlama etkisinden de söz edilmektedir. Buna göre تُرْهِبُونَ fiili, cümle olarak hâl olmakta ve aid zamiri وَأَعِدُّوا fiiline geri dönmektedir. Bu tevcihe göre ayet, (أَعِدُّوا مُرْهِبِينَ بِهِ) şeklinde takdir edilmektedir. Ayete bu haliyle, “... onunla (hazırladığınız şeyle) Allah’ın düşmanını,

⁵⁸ Enfâl 8/60.

⁵⁹ Nisâbü’rî, *el-Mebsût*, 222; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 194; Vâsîî, *el-Kenz*, 166.

⁶⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 675; Mâverdî, *en-Nüketü ve’l-uyûn*, 2/330.

⁶¹ İbn Ebî Meryem, *Kitâbü’l-Muvazzah*, 2/583.

sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutucu olun.”⁶² anlamı uygun görülmektedir.

Fiilin mezîd veya sülâsî baplardan okunuşundan neşet eden kırâat farklılıklarına bir diğer örnek (لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ...) ⁶³ ayetinde yer almaktadır. Bazı kırâat imamları bu fiili, sülâsî mücerred ikinci baba göre okumakta bazı kurrâ ise mezid olarak tef'îl babından tilavet etmektedir. Tef'îl babından gelen مَيَّرَ fiili, “bir şeyin arasını ayırmak ve tafsil etmek” anlamlarına gelmektedir. ⁶⁴ Sülâsî fiilin ortadaki harfi şeddelenerek elde edilen tef'îl babında her zaman mübalağa anlamı vardır. ⁶⁵ Zira harf ziyadesi aynı zamanda mana ziyadesi anlamına da gelmektedir. Yani fiil hangi anlamı ifade ediyorsa tef'îl babı bu anlama fazlalık katmaktadır. Teksîr olarak adlandırılan bu çokluk anlamı, bazen fiilde bazen failde bazen de mefulde kendini gösterebilmektedir. ⁶⁶ Araplarda “bir şeyin arasını çok açtığında” onu ifade etmek için fiili مَيَّرَ tef'îl babına nakledilmektedir. ⁶⁷ Dolayısıyla bu, anlamdaki ayırma ve ayıklama işleminin çokluğuna delalet etmekte ve teksîr anlamının fiilde gerçekleştiğini göstermektedir. İmanı küfürden, hakkı ve adaleti, zulümden ve baskıdan ayırmak bu kabilden sayılmaktadır. ⁶⁸ Ya da bu, anlamda pekiştirme olarak kabul edilmektedir. Buna göre ayete, “(Bu toplama) Allah'ın murdarı temizden tamamen (net ve belirgin olarak) ayıklaması (mümini kâfirden ayırması)...” anlamı takdir edilmektedir. Kur'ân'da yer alan (تَكَادُ تَمَيِّرُ مِنَ الْغَيْظِ) ⁶⁹ ayetinde ilgili fiilin, mezid formda kullanımı da bu kırâati desteklemektedir. ⁷⁰

Ayetteki fiili, sülâsî mücerred olarak okuyanlara göre bu fiil, sülâsî mücerredin ikinci babından gelmektedir. Ayrıca fiil, gerisindeki (وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ) ⁷¹ ayeti üzerine atıf yapılmaktadır. Bu babın kullanımında ayırma işleminde mübalağa anlamı oluşmamaktadır. Yine (وَأَمَّا تَزُوا الْيَوْمَ أُتِيهَا الْمُجْرِمُونَ) ⁷² ayetindeki fiilin kullanımı bu kırâati

⁶² Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 4/32.

⁶³ Enfâl 8/37.

⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisanü'l-arab*, 6/4307.

⁶⁵ Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 4/21.

⁶⁶ Ragıp Akbal, *Miftahu'l-'ulûm; Emsile, Bina, Maksut Tercümesi*, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013), 112.

⁶⁷ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 797.

⁶⁸ Muhammed el-Emin b. Abdillâh el-Uremî, *Tefsîru Hadâiki'r-ravhi ve'r-rehyani fî ravâbî ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), 10/419.

⁶⁹ Mülk 67/8.

⁷⁰ İbn Ebî Meryem, *Kitâbü'l-Muvazzah*, 2/578.

⁷¹ Enfâl 8/36.

⁷² Yâsin 36/59.

desteklemektedir. Bununla beraber iki okuyuşta da fiil, Allah’a izafe edilmektedir.⁷³ Yani Allah, müslümanlarla kâfirleri birbirinden ayıracağı ve herkesi inancına göre değerlendireceği anlatılmaktadır. Bu kırâat farklılığında kısmi bir anlam değişikliği, yalın ve mübalağalı bir anlatımla ilahi mesaj verilmektedir.

Fiilin mezîd veya sūlasî baplardan kullanımıyla oluşan kırâat ihtilaflarına bir başka örnek, (يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّتِ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ)⁷⁴ ayetinde yer almaktadır. Buradaki kırâat farklılığı, fiilin mücerred veya mezîd olmasından doğmaktadır. Buradaki يُبَشِّرُهُمْ fiilini İmam Hamza, *yebşîrühüm* şeklinde sūlasi mücerred olarak okumakta buna karşın diğer kurrâ, *yübeşşirühüm* olarak tef’îl babından mezîd formda tilavet etmektedir.⁷⁵

İlgili fiil “müjde vermek ve ferahlandırmak” anlamlarına gelmektedir.⁷⁶ İmam Hamza’nın okuyuşuna göre fiile, “Allah tarafından verilen müjdelerle karşı müminlerin yüzündeki sevinç izlerinin belirgin olması” anlamı verilmektedir.⁷⁷ Buna göre ayete, “Rableri onlara, tarafından bir rahmet ve hoşnutluk ile, kendileri için, içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdeler ki verdiği müjdelerin sevinci müminlerin yüzlerinde görülür.” anlamı takdir edilmektedir. Diğer kurrânın okuyuşu mezîd baplardan biri olan tef’îl babı üzeredir. Bu babın en belirgin özelliklerinden olan mübalağa anlamı burada da kendini göstermektedir. Bu mübalağa anlamı, müjdelerin çokluğuna ve tekrarlanmasına delalet etmekte aynı zamanda müjdeyi veren Allah’ın mükâfatlandırmadaki cömertliğine de işaret etmektedir.⁷⁸ Buna göre ayete, “Rableri onlara, tarafından büyük bir rahmet ve tarîf edilemez hoşnutluk ile, kendileri için, içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdeler.” manası verilmektedir.

Yapılan açıklamalar göstermektedir ki bu tür kırâat ihtilafları, ayetin anlamını zenginleştirmekte, manaları çeşitlendirmektedir. Bununla beraber bu tür kırâat ihtilaflarında tef’îl babının tercih edilerek okunmasının daha belîğ olduğu ifade edilmektedir.⁷⁹

⁷³ İbn Aşûr *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 9/342.

⁷⁴ Tevbe 9/21.

⁷⁵ Paluvî, *Zübde*, 65; Dimyâtî, *İthâf*, 302.

⁷⁶ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 133; Mahallî –Muhammed, *Tefsîru’l-Kur’ân bi’l-kırâat*, 4/152.

⁷⁷ Mahallî –Muhammed, *Tefsîru’l-Kur’ân bi’l-kırâat*, 4/152.

⁷⁸ Mahallî –Muhammed, *Tefsîru’l-Kur’ân bi’l-kırâat*, 4/152.

⁷⁹ İbn Hâleveyh, *İ’râbu’l-kırâati’s-seb’i ve ’ileliha*, 1/113.

2.3.1.3. Fiilin Gaib ve Muhatap Formlardan Tilavetinin Mana Yönü

Fiiller, hitap edilen ya da kastedilen kişinin yanımızda olup olmamasına göre gaib, gaibe, muhatap, muhataba gibi formlarla ifade edilmektedir. Ayrıca konuşan, sadece kendisi olduğunda bu forma, nefs-i mütekellim vahde, onunla birlikte başkaları olduğunda ise nefs-i mütekellim mealgayr denilmektedir. Bazen aynı cümle içinde ya da aynı konu içinde bu formlar arasında geçişler yapılmaktadır. Bu intikaller, dikkat çekmek, tahkir veya tazim etmek gibi hedeflere matuf olmaktadır. Yani bir manadan başka bir manaya, bir ifadeden başka bir ifadeye intikal edilmektedir ki bu edebi özellik “iltifat sanatı” olarak bilinmektedir.⁸⁰ Bu ve benzeri okuyuşlarda da kırâat farklılıkları karşımıza çıkabilmektedir.

Fiilin gaib veya muhatap sığalarından biriyle okunmasından doğan kırâat farklılıklarına⁸¹ (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنَّ الْأَنْتَهُوَ فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ) ayeti örnek verilmektedir. Ayette gaib ve muhatap okuyuşu ihtilafa neden olmaktadır. Ayet, fitne ortadan kalkıncaya kadar yani tevhit yeryüzünde egemen oluncaya kadar inkârcılarla mücadele edilmesini konu edinmektedir. Bu ayetin son bölümünde geçen يَوْمَ يَكُونُ fiili üzerinde kurrâ, iki farklı okuyuşu tercih etmektedir. Bunlardan birincisi ilgili fiilin muhatap sığasında *ta'lemûne* şeklinde okunmasıdır ki bu okuyuşun sahibi Ruveys'tir. Gaib sığasından kırâat ise diğer kurrâ tarafından ve mushaftaki matbu şekliyle yani *ya'lemûne* olarak icra edilmektedir.

Gaib sığasında okunduğunda gerisinde yer alan اَنْتَهُوَ fiiliyle de sığa olarak bir uyum ortaya çıkmaktadır.⁸² Dolayısıyla muhatap kitle, iki fiilde de inkârcılar olmaktadır. Bu durumda gaib sığada okuyanlara göre ayete, “Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın! (İnkâra) son verirlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görür (onları İslâm ile ödüllendirir).” anlamı verilmektedir.⁸³

Muhatap formda tilavet edildiğinde ise edebi sanatlardan iltifat sanatı karşımıza çıkmaktadır. Zira gerideki اَنْتَهُوَ fiili, gaib sığadadır ve hedef kitle inkârcılardır. Fiili, تَعْمَلُونَ olarak muhatap sığasında okunduğunda ise hedef kitle müslüman mücahidler

⁸⁰ Mustafa Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi Ve Sanatları*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2018), 169; Sadi Çöğenli, *Ayet ve Hadis Örneklili Arapça Belâgat*, (Erzurum: Eser Ofset, 2012), 65.

⁸¹ Enfâl 8/39.

⁸² Mahallî –Muhammed, *Tefsiru'l-Kur'ân bi'l-kırâat*, 4/76.

⁸³ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 1/645.

olmaktadır. Buna göre ise ayete, “*Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın! (İnkâra) son verirlerse şüphesiz ki Allah (sizin) yaptıklarınızı (cihadınızı, İslâma davetinizi, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için gayretinizi)*”⁸⁴ çok iyi görür.” anlamı takdir edilmektedir.⁸⁵

Kur’ân’ın edebi olarak mucizevî yönü, bu ayetle bir kez daha gün yüzüne çıkmaktadır. Gaib sığasında fiil kullanıldığında hitap, bütünsel olarak inkârcılara dönmektedir. İltifat sanatı icra edildiğinde ise ilk fiilde inkârcılar hedef kitle iken ikinci fiilde muhatap sığaya geçilmesiyle birlikte hedef kitle müslümanlar olmaktadır.

Fiilin gaib veya gaibe sığalarından biriyle okunmasından doğan kırâat farklılıklarına (وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ)⁸⁶ ayeti de gösterilmektedir. Yukarıdaki ayet-i kerimede يَتَوَفَّى fiilinin gaib ve gaibe formunda okuyuşuyla oluşan duruma temas edilmektedir.

Gaib sığasında yeteveffâ şeklinde okuyanlara göre fiil, tefe‘ul babından muzari olmakta ve “*vefat ettirmek, ruhunu kabzetmek*” anlamlarında kullanılmaktadır.⁸⁷ Bu durumda fiilin faili, الْمَلَائِكَةُ kelimesi olmaktadır.⁸⁸ Dolayısıyla nefisleri ve ruhlari kabzetme eylemi, melekler tarafından gerçekleştirilmektedir. Fail olan الْمَلَائِكَةُ kelimesi, gayri hakiki müennes olduğu için fiilin de müzekker konumda gelmesi gramer açısından mümkün olmaktadır.⁸⁹ Buna göre ayete, “(Ey Muhammed!) *Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak ve ‘tadın yakıcı cehennem azabını’ (diyerek) o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin!*” anlamı verilmektedir. Ayrıca لَوْ ile kurulan cümleinin cevabı da mahzûf olmaktadır. Buna göre ayete, “*Kesinlikle hayret verici bir durum olduğunu görürdün*”⁹⁰ şeklinde bir takdir yapılmaktadır.

Gaib formunda okuyuşla ilgili bir diğer bakış açısı يَتَوَفَّى fiilinin zamirinin Allah’a raci olmasıdır. Yani canları alma eylemi Allah’a izafe edilmektedir. Bu يَتَوَفَّى fiilinin gaib sığasında olması fiilin Allah’a izafesini de desteklemektedir. Çünkü burada zahirde fail görünen meleklerdeki müenneslik, hakiki müenneslik değildir.⁹¹ Yani fiilin müzekker sığada gelip failin müennes sığada bulunması, failin hakiki müennes

⁸⁴ Beyzâvî, *Envâru’l-tenzîl*, 1/613.

⁸⁵ İbn Ebî Meryem, *Kitâbü’l-Muvazzah*, 2/578.

⁸⁶ Enfâl 8/50.

⁸⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 1769.

⁸⁸ Beyzâvî, *Envâru’l-tenzîl*, 1/618; Neseffî, *Medârikü’l-tenzîl*, 1/651.

⁸⁹ İbn Ebî Meryem, *Kitâbü’l-Muvazzah*, 2/580.

⁹⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 10/40; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 15/183.

⁹¹ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, 10/16.

olmadığını göstermektedir.⁹² Dolayısıyla canları alma da gerçek fail Allah olmaktadır. Ancak kâfirler, ruhlarının vasıtasız olarak Allah tarafından kabzedilmelerine müstehak olmadıklarından onların canlarını melekler almaktadır.⁹³ Fiildeki zamir, Allah’a raci olduğunda الْمَلَائِكَةُ kelimesi müptedâ, sonrasında gelen (يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ) cümlesi ise haber olmaktadır. Müptedâ ve haberden oluşan bu cümlelerin hal konumunda olması da caiz olarak kabul edilmektedir.⁹⁴ Bu durumda ayete, “(Ey Muhammed!) melekler inkâr edenlerin yüzlerine ve arkalarına vurarak ‘Tadın bakalım yakıcı cehennem azabını!’ (diyerek) Allah, o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin!” şeklinde bir mana verilmektedir.

Ayetteki fiili, gaibe sığasında *teteveffâ* olarak okuyanlara göre fail, melekler olmaktadır. Fiil, الْمَلَائِكَةُ kelimesinin lafzen müennes olmasına yani zahiri müenneslik alametine itibar edilerek gaibe formatında kırâat edilmektedir. Fiil-fail uyumuna dair bu tür kullanımlar (...تَوَفَّيْتُهُ رُسُلَنَا...) - (...إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ...) ⁹⁵ ayetlerinde olduğu gibi Kur’ân’da mevcuttur.⁹⁷ Buna göre ayete, (Ey Muhammed!) Melekler, yüzlerine ve arkalarına vurarak ve ‘tadın yakıcı cehennem azabını’ (diyerek) o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin!” manası verilmektedir.

Bu ayette kırâat farklılıklarının anlama etkisi, fiilin değişik formlarda kullanılmasıyla oluşmaktadır. Canları alma veya kabzetme eylemi gerçekte ölüm meleğinin görevidir. Ayette bu eylemin sahibi olarak melekler zikredilmektedir. Bu, vefat ettirme görevi, diğer meleklerin, ölüm meleğinin yardımcıları olmasıyla izah edilmektedir. Tüm bu eylemlerin gerçekte faili ve yaratıcısı ise Allah’tır.⁹⁸

Yine fiilin gaib veya gaibe sığalarından biriyle okunmasından doğan kırâat farklılıklarına bir diğer örnek (...وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ) ⁹⁹ ayetinde yer almaktadır. Bu ayetteki kırâat ihtilafı, يَحْسَبَنَّ fiilinin gaib veya muhatap formunda okunmasından neşet etmektedir. Bu okuyuşları ve anlama etkilerini tek tek incelemek gerekmektedir.

⁹² İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-veciz*, 807.

⁹³ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 1/651.

⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/183; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-veciz*, 807.

⁹⁵ Âl-i İmrân 3/45.

⁹⁶ En’âm 6/61.

⁹⁷ Ebû Ali Hasan b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hüccetü li'l-kırâati's-seb'ati eimmeti'l-emsâri bi'l-Hicâzi ve'l-İrâki ve's-Şâm*, thk. Bedrüddin Kahvîcî - Beşir Hûbicâî, (Beyrut: Dâru'l-Memûn, 1984), 4/159.

⁹⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-veciz*, 808; Mahallî - Muhammed, *Tefsiru'l-Kur'ân bi'l-kırâat*, 1/98.

⁹⁹ Enfâl 8/59.

Buna göre birinci okuyuş sahipleri, وَلَا يَحْسَبَنَّ şeklinde mushafta yer alan kelimeyi, muhatap sığasında *velâ tahsebenne* şeklinde seslendirmektedir. Bu durumda fiilin tahtında gizli olan zamir, Hz. Peygamber'e dönmektedir. Buna göre ayete, “Ey Muhammed! inkâr edenlerin yakayı kurtardıklarını sanma. Çünkü onlar (bizi) aciz bırakamazlar.”¹⁰⁰ anlamı verilmektedir.

İkinci okuyuş sahipleri, ilgili kelimeyi gaib sığasında *velâ yahsebenne* şeklinde kırâat etmektedir. Bu durumda fail, (فَإِمَّا تَنْفَعْنَهُمْ فِي الْحَرْبِ فَتَرَدُّ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذْكُرُونَ)¹⁰¹ ayetindeki (مَنْ خَلَفَهُمْ) “arkada kalanlar” bölümü olmaktadır. Şu halde elli dokuzuncu ayetteki (الَّذِينَ كَفَرُوا) kısmı, يَحْسَبَنَّ fiilinin birinci mefulü, (سَبَقُوا) kısmı ise ikinci mefulü olmaktadır.¹⁰² Buna göre ayete, “İnkâr edenlerden geride kalanlar yakayı kurtardıklarını sanmasınlar. Çünkü onlar (bizi) aciz bırakamazlar.” şeklinde bir mana takdir edilmektedir.

Üçüncü kırâat sahipleri ise anılan kelimeyi, muhatap sığasında fakat farklı bir baptan *velâ tahsibenne* şeklinde okumaktadır.¹⁰³ Bu durumda da (الَّذِينَ كَفَرُوا) kısmı, يَحْسَبَنَّ fiilinin birinci mefulü, (سَبَقُوا) kısmı ise ikinci mefulü konumuna gelmektedir. Burada muhatabın, “mümin veya böyle zanneden herhangi bir kimse” olması da mümkün olabilmektedir.¹⁰⁴ Bu durumda ayete, “Ey durumu böyle zanneden kişi! İnkâr edenlerin yakayı kurtardıklarını sanma. Çünkü onlar (bizi) aciz bırakamazlar.” anlamı verilmektedir.

Bu ayet-i kerimede kâfirlerin yaptıklarının yanına kalmayacağı ifade edilmektedir. Bu, aynı zamanda onlara bir tehdit niteliğindedir. Ayrıca yaptıkları şeylerle Allah'ı aciz bırakamayacakları vurgulanmakta ve böylece muhatabın dikkati çekilmektedir. Görüldüğü üzere farklı okuyuşlardan kaynaklanan muhatap farklılıkları ayetlerde görülmektedir. Bu manada, muhatap kitle ya Hz. Peygamber ya müminler veya böyle bir zanna kapılan herhangi bir kimse yahut bu zanna sahip olan müşrikler olabilmektedir. Doğal olarak bu durum, muhataplara göre farklı anlamların üretilmesine kapı aralamaktadır. Bu itibarla bunlar, Hz. Peygamber ve müminler için bir dikkat

¹⁰⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 4/55.

¹⁰¹ “Eğer savaşta onları yakalarsan, ibret almaları için onlar ile (onlara vereceğin ceza ile) arkalarında bulunan kimseleri de dağut.” (el-Enfâl 8/57).

¹⁰² Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye* 4/2861; Kurtubi, *el-Cami ' li ahkâmi 'l-Kur'ân*, 10/53.

¹⁰³ İbn Mücâhid, *Kitâbu 's-seb'a*, 307; Vâsitî, *el-Kenz*, 166; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 170; Dâni, *Câmi 'u'l-beyân*, 531; Paluvî, *Zübde*, 64.

¹⁰⁴ Ebu Hayyân, *Bahru 'l-muhît*, 4/505.

çekme yanında moral verme anlamı taşımasına karşılık, aynı durum müşrikler için tehdit ifade etmektedir.

Son olarak fiilin gaib veya gaibe okunmasıyla oluşan kırâat ihtilaflarına dair bir diğer örnek ¹⁰⁵(أَوَّلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذْكُرُونَ) ayetinde bulunmaktadır. Bu ayette yer alan fiilin gaib veya muhatap formda okunmasının, anlam çeşitliliğine kapı araladığı görülmektedir. Kurrânın bir kısmı ayetteki *أَوَّلَا يَرَوْنَ* fiilini, muhatap formunda *evelâ teravne* olarak kırâat etmektedir. Geri kalan kurrâ ise bu fiili, gaib sığasında *evelâ yeravne* şeklinde telaffuz etmektedir.¹⁰⁶

Ayetteki kelimeyi, gaib sığasında okuyanlara göre ilgili fiilde bulunan zamirin muhatabının münafiklar olduğu beyan edilmektedir. Üçüncü şahıs formunun kullanılması yani münafiklardan “onlar” diye bahsedilmesi, esasında onlar için kınama anlamı taşımaktadır. Aynı zamanda burada münafikların amellerin kötülüğüne de işaret edilmektedir.¹⁰⁷ Zira ayette, münafikların Tebük seferine katılmamak için Hz. Peygamber’e gelerek yalan mazeretlerle izin istedikleri ve böylece kendi karakterlerini ortaya koydukları anlatılmaktadır. Buna göre ayete, “*Onlar (münafiklar), her yıl bir veya iki kez (çeşitli belalarla) imtihan edildiklerini görmüyorlar mı? Sonra da ne tevbe ediyorlar ne de ibret alıyorlar.*” anlamı verilmektedir.

Fakat ayeti, muhatap sığasında okuyanlara göre fiilin içindeki zamir Hz. Peygamber’e ve ashabına birlikte raci olmaktadır. Bu husus, münafikların yanlış davranışlarına karşı müslümanlara bir uyarı anlamı taşımaktadır. Yani bu şekildeki hitap üslûbuyla, cihada katılmamak için münafikların tavırlarına benzer tavırlar sergilememeleri hususunda müslümanların dikkatleri çekilmektedir.¹⁰⁸ Buna göre ayete, “*Onlar (Müslümanlar), her yıl bir veya iki kez (çeşitli belalarla) (münafikların) imtihan edildiklerini görmüyorlar mı? Sonra da ne tevbe ediyorlar ne de ibret alıyorlar.*” şeklinde bir mana takdir edilmektedir.

Buradaki kırâat farklılığı, anlam çeşitliliğinin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Böylece bu çeşit kırâat okuyuşu üzerinden münafiklar kınanmakta diğer okuyuş üzerinden ise müslümanların dikkati çekilmektedir. Böylelikle müslümanlara, cihattan basit mazeretlerle geri kalmama mesajı verilmekte, meselenin ehemmiyeti ve

¹⁰⁵ Tevbe 9/126.

¹⁰⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu 's-seb'a*, 320; Kattân, *et-Telhîs*, 280; Vâsîti, *el-Kenz*, 169.

¹⁰⁷ Mahallî –Muhammed, *Tefsîru 'l-Kur'ân bi'l-kırâat*, 4/247.

¹⁰⁸ Mahallî –Muhammed, *Tefsîru 'l-Kur'ân bi'l-kırâat*, 4/247.

hassasiyeti vurgulanmaktadır. Diğer taraftan müslüman toplum içinde gizlenen münafıkların gerçek karakterleri de bu çeşit imtihanlarla gün yüzüne çıkarılmaktadır. Verilen örnekler ve yapılan açıklamalar, fiillerin sığa farklılığıyla kırâat edilmesinin, hem kırâat çeşitliliği oluşturduğu hem de anlama katkı verdiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

2.3.1.4. Fiilin Sülası Baplardan Kırâat Edilmesinin Anlama Etkisi

Sülası baplar için altı kalıp kullanıldığı beyan edilmektedir. Bir fiil, genellikle bir sülası kalıpta kullanılmakta fakat bazen birden fazla sülası bap formunda çekilebilmektedir. Bu durum, haliyle kırâat ihtilaflarına da konu olabilmektedir. Zira Kur’ân Arapça inzal edilmiş bir kitaptır.

Fiilin sülasî baplardan kırâat edilmesine dair ilk örnek, Tevbe sûresinin elli sekizinci ayetinde görülmektedir. Bu ayete Kur’ân metninde (وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ ...) şeklinde yer verilmektedir. Bu ayetteki يَلْمِزُكَ fiilini, kurrânın bazısı, sülası birinci baptan *yelmizûke* olarak tilavet etmektedir. Diğerleri ise sülası ikinci baptan *yelmizûke* şeklinde tilavette bulunmaktadır.¹⁰⁹

Bu ayetin, sadakaların taksimatı sırasında bazı münafıkların, Hz. Nebi’nin adaletli davranmadığına dair itham ve itirazlarına binaen nazil olduğu rivayet edilmektedir.¹¹⁰ Bu kelime, “ayıplamak, kaş-göz işareti yapmak” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹¹¹ Sülası ikinci baptan okuyanlara göre, ayet-i kerimde geçen يَلْمِزُكَ fiili, temel anlamına uygun olarak “seni ayıplıyorlar” manasına alınmaktadır. Buna göre ayete, “Onlardan sadakaların (taksimi) hususunda seni ayıplayanlar vardır...” şeklinde bir mana verilmektedir.¹¹² Burada bu kelime, يَغْتَاب ile tefsir edilmekte ve ona “çekiştirmek, dedikodu ve gıybet yapmak” anlamı verilmektedir.¹¹³ Bu açıdan bakınca ayete, “Onlardan sadakaların (taksimi) hususunda seni çekiştirenler, (gıybetini yapıp kötüleyenler) vardır...” manası verilmektedir. İlgili kelimeyi sülası birinci baptan tilavet edenlere göre fiil, (يَرُوزُكَ يَغْنِي يَخْتَبِرُكَ) “doğruluğunu sorgulamak” yani “test

¹⁰⁹ Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 179; el-Hadarî, *el-Müfîd*, 341; Hayyâd, *et-Tefsîr*, 287.

¹¹⁰ Bedrettin Çetiner, *Fâtîha’dan Nâs’a Esbâb-ı Nüzûl*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2013), 1/454-455; Kurtubî, *el-Cami’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 10/243-244.

¹¹¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 1486.

¹¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 438; Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, 1/687.

¹¹³ Mâverî, *en-Nüketü ve’l-uyûn*, 2/374.

etmek ve denemek” anlamına gelmektedir.¹¹⁴ Bu durumda ayete, “Onlardan sadakaların (taksimi) hususunda senin doğruluğunu sorgulayanlar, seni denemek isteyenler vardır...” anlamı verilmektedir. Bu okuyuşa göre fiile, “gizlice ayıplama” anlamı da yüklenmektedir.¹¹⁵ Bu doğrultuda ayete, “Onlardan sadakaların (taksimi) hususunda seni gizlice ayıplayanlar vardır...” anlamı uygun düşmektedir.

Görüldüğü üzere sūlasî mücerredin farklı baplarında oluşan kırâat farklılıkları, anlama kısmi oranda etki etmektedir. Zira temel anlam, münafıkların Hz. Peygamber’e olan iftira ve itirazları üzerinde odaklanmaktadır. Böylelikle kırâat farklılıklarıyla münafıkların kötülen davranışlarının mahiyetine dair değişik bakış açıları elde edilmektedir. Bu da münafıkların karakterlerinin daha iyi analiz edilmesine imkân tanımaktadır.

Aynı durum, yetmiş dokuzuncu ayette bulunan يَلْمُزُونَ kelimesinde de mevcuttur.¹¹⁶ Kırâat ihtilafı olan imamlar aynı olup ilgili kelimenin değerlendirmesi de evvelki örnekte olduğu gibidir. Bu örnekte de olduğu gibi fiillerin, sūlasî mücerred baplardan biriyle okunmasının kırâat ihtilaflarını doğurduğu ve bunun anlamı kısmen etkilediği net bir şekilde müşahade edilmektedir.

2.3.2. İsimlerdeki Değişik Kırâatlerin Anlama Etkisi ve Katkısı

İsimler ve türevleri, kırâat farklılıklarında oldukça etkili olan bir husustur. Gerek ismin tekil veya çoğul okunuşu gerekse ism-i fail, ism-i meful kalıplarından farklı tilaveti en çok çıkan kırâat farklılıklarını oluşturan durumlar olarak değerlendirilmektedir. Bu farklılıkların anlama etkisi, değişik oranlarda olabilmektedir.

2.3.2.1. İsmi Tekil ve Çoğul Okunmasının Anlama Etkisi

Arapçada zaman özelliği taşımayan kelimeler, isim olarak adlandırılmaktadır. Bu durum, Kur’ân kırâatinde de etkin bir işlev görmektedir. Bu bağlamda Kur’ân kitabedinin, değişik okuyuşları ihtiva ettiği bilinmektedir. İsmi tekil veya çoğul olarak kırâat edilmesi kırâat ihtilaflarının sebeplerinden birini oluşturmaktadır.

¹¹⁴ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, 4/61.

¹¹⁵ Ebussuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, 4/75.

¹¹⁶ Dimyâtî, *İthâf*, 304; İbnü’l-Cezerî, *Tahbîr*, 131; Paluvî, *Zübde*, 66.

İsmi tekil-çoğul ya da ism-i fail baplarından birisiyle okunmasından doğan kırâat farklılıklarına ilk örnek (...إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ)¹¹⁷ ayetinde bulunmaktadır. Tevbe sûresinde geçen ayet-i kerimedeki لَهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ kelimesinde kırâat ihtilafı vaki olmaktadır. Bazı kurrâ, bu kelimeyi tekil olarak *lâ imânelehüm* şeklinde telaffuz etmekte buna karşın diğer kurrâ ise çoğul formunda *lâ eymanelehüm* olarak seslendirmektedir.¹¹⁸

Mushafta اِيْمَانٌ şeklinde yer alan kelime, yemin kelimesinin çoğuludur. Bu kelimeyi لَهُمْ لَا اِيْمَانَ لَهُمْ şeklinde çoğul okuyanlara göre bu bölüm, (لَا عُهُودَ لَهُمْ) “onların (bağlı kaldıkları) ahitleri yoktur” veya (لَا وَفَاءَ لَهُمْ بِالْعَهْدِ) “onların ahitlerine vefaları yoktur” takdirinde kabul edilmektedir.¹¹⁹ Buna göre ayete, “...çünkü onlar bağlı kaldıkları ahitleri olmayanlardır...” veya “...onlar anlaşmalarına vefa göstermeyenlerdir...” anlamı verilmektedir.

Bu ismi tekil formda لَهُمْ لَا اِيْمَانَ لَهُمْ şeklinde okuyanlara göre اِيْمَانٌ kelimesi اَمَنَ fiilinden gelmektedir. Buna göre kelime, yemin anlamında değil, “iman” manasını vurgulamaktadır. Buna göre o bölüm, (لَا تَصْدِيقَ لَهُمْ وَلَا دِينَ لَهُمْ) “Onların dinleri ve imanları yoktur” şeklinde takdir edilmektedir.¹²⁰ Bu اِيْمَانٌ kelimesinin emân ve emniyet kökünden geldiğini söyleyenlere göre ise (لَا تُؤْمِنُهُمْ وَقَتْلُوهُمْ) “Onlar için emniyet söz konusu değildir, onları öldürün” şeklindedir.¹²¹ takdiri yapılmaktadır.

Bu ayetteki kırâat farklılığı, büyük ölçüde anlama etki etmektedir. İsmi tekil-çoğul kullanımı temelinde gelişen okuyuş farklılığı, zikri geçen kelimenin kök itibarıyla farklı köklere izafe edilmesiyle anlamsal farklılığa kapı aralamaktadır. Bu anlamda bir okuyuşta “yemin ve anlaşma” anlamı kazanan kelimeye, diğer okuyuşta “iman ve emniyet” manası yüklenmektedir. Böylece bir kelime üzerinde hem telaffuzda farklılık hem de anlam olarak önemli oranda değişiklik ve çeşitlilik görülmektedir.

İsmi tekil veya çoğul olarak okunmasıyla oluşan kırâat farklılıklarına bir diğer örnek (...مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِم بِالْكَفْرِ...)¹²² ayetinde bulunan ve “mescitler” anlamına gelen مَسَاجِدَ kelimesinde ortaya çıkmaktadır. Kırâat-ı aşere

¹¹⁷ Tevbe 9/12.

¹¹⁸ Nisâbü'rî, *el-Gâye*, 83; Sarakustî, *el-Unvân*, 93; Vâsıtî, *el-Kenz*, 167.

¹¹⁹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 4/17; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/687.

¹²⁰ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/667.

¹²¹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 4/17.

¹²² Tevbe 9/17.

imamlarının bazıları bu kelimeyi tekil olarak *mescid* şeklinde okumaktadırlar. Diğerleri ise anılan kelimeyi mushafta yazdığı şekliyle *mesâcid* olarak tilavet etmektedirler.¹²³

Ayette geçen مَسْجِدْ kelimesi “ibadet edilen yer” anlamındadır.¹²⁴ Ayet, Allah’ın mescitlerini imar etmek gibi hayırlı amelleri yapmaya kâfirlerin layık olmadıklarından bahsetmektedir. Buradaki مَسْجِدْ kelimesini tekil olarak kırâat edenlere göre, mescit lafzıyla, Mescid-i Haram¹²⁵ veya Mescid-i Haram’daki her bir yer veya mevki hedeflenmektedir.¹²⁶ Buna göre ayete, “Allah’a ortak koşanlar, kendi kâfirliklerine bizzat kendileri şahitlik ederken, Mescid-i Haram’ı imar etmeye layık değildirler.” anlamı verilmektedir. Yine bu sûrede geçen (...وَعِمَارَةُ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ...) ¹²⁷ ve (...فَلَا يَقْرَأُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ...) ¹²⁸ ayetlerinde sözcüğün müfred sığadaki kullanımlarının Mescid-i Haram’ı ifade etmesi bu manayı ve kırâati desteklemektedir.¹²⁹ Bununla beraber الْمَسْجِدْ kelimesindeki lâm-ı tarifi cins için olduğu kabul edildiğinde ise ¹³⁰ müfred kullanımla “Allah’ın (zikredildiği her) mescit” anlamında yeryüzündeki tüm mescitleri kapsadığı belirtilmektedir.

Çoğul sığada okuyanlara göre ayetteki mescitlerden maksat tüm mescitlerdir.¹³¹ Buna göre ayete, “Allah’a ortak koşanlar, kendi kâfirliklerine bizzat kendileri şahitlik ederken, Allah’ın mescitlerini imar etmeye layık değildirler.” anlamı uygun görülmektedir. Bu kırâati, (...إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ...) “Allah’ın mescitlerini imar edenler...”¹³² ayetindeki çoğul kullanım da desteklemektedir. Bununla beraber مَسَاجِدْ “mescitler” kelimesinden maksadın Mescid-i Haram olduğunu ifade edenler de vardır. Buna göre “Allah’ın mescitlerinin kiblesi” anlamında bir takdir yapılmakta ve bu kelimedenden maksadın, Mescid-i Haram olduğunu ifade edilmektedir.¹³³ Zira Mescid-i Haram, tüm mescitleri içine alan temel ve ana mescittir. Onu imar etmek, bir bakıma tüm mescitleri imar etmek demektir.¹³⁴ Ayrıca çoğul okuyuşu tercih eden ve bu kelimeye Mescid-i

¹²³ Hadarî, *el-Müfîd*, 340; Nisâbü’rî, *el-Mebsût*, 226; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 195; Rûzbârî, *Câmiu’l-kırâât*, 596.

¹²⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 747.

¹²⁵ Kurtubî, *el-Cami’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 10/133.

¹²⁶ İsmail Karaçam, *Kırâat İlminin Kur’ân Tefsirindeki Yeri Ve Mütevatir Kırâatların Yorum Farklarına Etkisi*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 198.

¹²⁷ “...Mescid-i Haram’ı onarmayı...” (et-Tevbe 9/19).

¹²⁸ “...Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar...” (et-Tevbe 9/28).

¹²⁹ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, 4/20.

¹³⁰ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 831.

¹³¹ Kurtubî, *el-Cami’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 10/133.

¹³² Tevbe 9/18.

¹³³ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, 4/20.

¹³⁴ Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 1/669; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 1/634.

Haram anlamı verenler, kelimeyi müfred olarak kırâat edenlerin kırâatini de delil göstermektedirler. Yani “*Allah’ın mescitlerinin kiblesi*” şeklinde anlam verenler, müfred sığada okunan kırâatin varlığının, kendi kırâatlerini anlam olarak desteklediğini ifade etmektedirler.¹³⁵

İki okuyuşa bakıldığında kırâatlerin Kur’ân’ın anlam dünyasına çok önemli anlamsal katkılar sunduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Zira bu tür kırâatlerde bir okuyuşla Mescid-i Haram, diğer bir okuyuşla tüm mescitler ifade edilebilmektedir. İki okuyuşa bir pencereden bakılacak olursa daha geniş bir açının yakalanacağı görülmektedir. Zira müşrikler şirk inancı üzerinde olmalarına rağmen Kâbe’nin hizmetlerini yürütmekte ve bundan dolayı övünmektedirler. Allah, Kâbe’yi ancak müminlerin imar edebileceğini ayetle bildirmektedir. Yani İslâm, doğuşundan sonra sadece Mekke ve Medine ile sınırlı kalmamakta aksine dünyanın her yerine yayılmaktadır. Müminler Allah’a ibadet edecekleri mescitleri, dünyanın her yerine inşa etmektedirler. Dolayısıyla Allah’a ibadet edilen her mescit için belli bir zaman sonra imar durumu söz konusu olmaktadır. Ayetteki kırâat farklılığı hem asr-ı saadette müşriklere bir cevap niteliği taşımakta hem de aynı durumun yeryüzündeki tüm mescitler için geçerli olduğu beyan edilmektedir. Böylece bu ve benzeri kırâat farklılıkları sundukları anlam çeşitliliğiyle Kur’ân’ın evrensel mesajına daha bir zenginlik katmaktadır.

İsmi tekil veya çoğul okunuşuyla oluşan anlam farklılığına dair son örneğe (...وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ)¹³⁶ ayetinde rastlanmaktadır. Bu ayetteki صَلَاتَكَ lafzı üzerinde ismi tekil-çoğul okunmasından kaynaklanan kırâat farklılığı mevcuttur. Kurrâdan bazıları bu kelimeyi, müfred olarak *salâteke* şeklinde tilavet etmektedir. Diğer kurrâ ise ilgili kelimeyi çoğul kalıbında *salâvatike* olarak tilavette bulunmaktadır.¹³⁷

Bu ayette, sadaka hükümleriyle birlikte Hz. Peygamber’in duasının müminler için ifade ettiği anlamlar açıklanmaktadır. Ayette yer alan صَلَاتَكَ kelimesi, “*dua*”, “*Allah’tan rahmet dilemek*”¹³⁸ ve “*kalp sükûneti*” gibi manalara gelmektedir.¹³⁹ Bu

¹³⁵ Beyzâvî, *Envâru’l-tenzîl*, 1/618.

¹³⁶ Tevbe 9/103.

¹³⁷ Sarakustî, *el-Unvân*, 94; Mukrî, *el-İrşâd*, 359; Rûzbârî, *Camîu’l-kırâat*, 206.

¹³⁸ Kurtubî, *el-Camî’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, 10/366; Mahallî – Muhammed, *Tefsîru’l-Kur’ân bi’l-kırâat*, 4/209.

¹³⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye* 4/3144.

durumda müfred kullanım için ayete, “...çünkü senin duan onlar için sükûnettir (onları yatıştırır). Allah işitendir, bilendir.” şeklinde bir mana takdir edilmektedir. Kur’ân’daki (فَلْإِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي...) ¹⁴⁰ ayetindeki tekil kullanım da bu kırâati desteklemektedir. ¹⁴¹

Öte taraftan çoğul formunda okuyanlara göre bu kelime, صلاة kelimesinin çoğulu durumundadır ve ayete, “...çünkü senin duaların onlar için sükûnettir (onları yatıştırır). Allah işitendir, bilendir.” anlamı verilmektedir. Cem’î kullanım, duaların çeşitli kişilere çeşitli şekillerde olabileceği anlamlarını da içerdiğinden diğerinden daha üstün olmaktadır. ¹⁴² Bu kırâat, (...وَصَلَّاتِ الرَّسُولِ...) ¹⁴³ ayetindeki çoğul kullanım tarafından desteklenmektedir. ¹⁴⁴

Bununla beraber müfred kullanımın, bazı hallerde cem’î kullanımdan daha geniş bir mana içerdiği de belirtilmektedir. Yani müfred kelime, cins anlamını ¹⁴⁵ ifade ettiğinde, bir çoğul türü olan cem’î kılletten ¹⁴⁶ daha geniş anlama imkân vermektedir. ¹⁴⁷ Dolayısıyla dil yönüyle müfred kullanımda maksud mana, cins anlamıyla sağlanmakta buna karşın cem’î kullanımda hedef anlam, cem’î sığada cinsin efradını kapsamasıyla elde edilmektedir. Zira izafetle marife olan cem’înin, umumi mana ifade edeceği kitaplarda ifade edilmektedir. ¹⁴⁸ Yani isim tamlaması yoluyla anlam olarak daha belirgin hale kavuşan çoğul kalıbı, geneli kapsayacak şekilde bir anlam genişliği kazanmaktadır. Bu durumda iki okuyuşun aynı manayı ifade ettiğini söylemekte bir beis görülmemektedir.

Bu örneklerde de görüldüğü üzere, tekil-çoğul ayrımıyla oluşan kırâat farklılığı, kısmen manayı etkilemektedir. Bu örnek özelinde, ayetin Hz. Peygamber’in duasını veya dualarını ifade edecek tarzda kırâat edilmesi, hem telaffuz çeşitliliği ve zenginliği hem de anlam farklılığı ve zenginliğini beraberinde getirmektedir.

¹⁴⁰ En’âm 6/162.

¹⁴¹ Ebû Zer’â Abdurrahman b. Muhammed, *el-Hüccetü’l-kırâat*, thk. Sü’ayd el-Afgânî, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1997), 323.

¹⁴² Mahallî –Muhammed, *Tefsiru’l-Kur’ân bi’l-kırâat*, 4/212.

¹⁴³ Tevbe 9/99.

¹⁴⁴ Ebû Zer’â, *el-Hüccetü’l-kırâat*, 323.

¹⁴⁵ Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 1/707.

¹⁴⁶ “On rakamının altındaki çoğulu ifade eden çoğul kalıbı.”

¹⁴⁷ Mekî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye* 4/3144.

¹⁴⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 10/24.

2.3.2.2. İsm-in, İsm-i Fail ve İsm-i Meful Tilavetinin Mana Yönü

İsm-i fail, eylemle vasıflanan varlığı belirtmekte iken ism-i meful, eylemden etkilenen şeyi ifade etmektedir. Bu iki kalıp birbirinin yerine kullanıldığında kısmen de olsa anlamda değişikliği beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda Enfâl ve Tevbe sûrelerindeki ism-i fail ve meful değişikliklerinden oluşan kırâat farklılıklarına temas edilmektedir.

Ayetteki bir lafzın, ism-i fail veya ism-i meful okunmasının anlama katkısının görülebileceği ilk örnek ¹⁴⁹(إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ) şeklinde Kur’ân metninde yer almaktadır. Bu ayette bulunan مُرْدِفِينَ kelimesi üzerinde kırâat ihtilafı bulunmaktadır. Bir kısım kurrâ, ism-i fail kalıbında olan bu kelimeyi, ism-i meful formunda *mürdefîne* şeklinde okumaktadır. Buna karşın diğer kurrâ, mushafta kitabet edildiği üzere ism-i fail kalıbında *mürdifîne* olarak telaffuz etmektedir.

İsm-i fail formunda olan مُرْدِفِينَ kelimesi, رَدَفَ kökünden gelerek if’âl babından ism-i fail formuna sokulmaktadır. Bu fiile, “*takip etmek, ardı sıra getirmek ve peşini bırakmamak*” anlamları verilmektedir.¹⁵⁰ Bu lafzın, ayetteki بِالْفِ kelimesinin sıfatı veya الْمَلَائِكَةِ kelimesinden hâl konumunda olduğu belirtilmektedir.¹⁵¹ Buna göre lafız, ayette “*peşpeşe*” anlamına gelmektedir.¹⁵² Araplar “*bir adamı takip ettim ve ona uydum ya da tabi oldum*” demeyi istediklerinde kelimeyi, رَدَفْتُ الرَّجُلَ şekliyle kullanmaktadırlar.¹⁵³ Dolayısıyla burada kelimeye, “*meleklerin ardı ardına gitmesi, ard arda bulunması*” şeklinde bir anlam verilebilmektedir. Buna göre ayete, “*Hatırlayın ki siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da peşpeşe gelen bin mekle size yardım edeceğim diyerek duanızı kabul buyurdu.*” anlamı takdir edilmektedir. İbn Abbâs bu kelimeye “*her meleğin ardında bir melek*” manasını verirken Ebû Dıbyân, Dahhâk ve Katâde ise “*bazı melekler bazı meleklerin ardından giderek*” anlamını takdir etmektedir.¹⁵⁴ Buna durumda ayete, “*Hatırlayın ki siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da her meleğin ardında bir melek gelmesi sûretiyle bin mekle size yardım edeceğim diyerek duanızı kabul buyurdu.*” veya “*Hatırlayın ki siz Rabbinizden yardım*

¹⁴⁹ Enfâl 8/9.

¹⁵⁰ Hasan Saîd el-Kerîmî, *el-Hâdî ilâ lugeti’l-arab*, (Beyrut: Dâr-ı Lübnan, 1991), 2/154; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 631.

¹⁵¹ İbn Ebî Meryem, *Kitâbü’l-Muvazzah*, 2/575.

¹⁵² Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni’l-Kurân*, thk. Ahmed Yusuf Necati – Muhammed Ali Neccâr, (Beyrut: Dâru’s-Surûr, ts.), 1/404.

¹⁵³ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 9/173; Nesefî, *Medârikü’t-tenzil*, 1/629.

¹⁵⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/14.

istiyordunuz. O da bazı melekler bazı meleklerin ardından gidecek şekilde bin melek size yardım edeceğim diyerek duanızı kabul buyurdu.” şeklinde manalar verilmektedir.

İsm-i meful kalıbında okuyanlara göre ise bu kelime, ayetteki مُمِدُّكُمْ kelimesindeki zamirden hâl olmaktadır. Buna göre kelimenin, “melekler ordunun önünde ya da arkasında bulundukları halde size yardım edeceğim” anlamını ifade edeceği söylenmektedir.¹⁵⁵ Bu itibarla ayete, “Hatırlayın ki siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da melekler ordunun önünde ya da arkasında bulundukları halde bin melek size yardım edeceğim diyerek duanızı kabul buyurdu.” şeklinde bir anlam verilmektedir.

Bu ayette de açıklandığı üzere, Bedir savaşında yapılan duaya Yüce Allah, olumlu cevap vermektedir. Hz. Peygamber’in müminlerle yaptığı duaya icabet etmekte, onlara, meleklerle yardım ettiğini haber vermektedir.¹⁵⁶ Bu tür kırâat ihtilafının anlama etkisine bakıldığında ise meleklerin geliş şekilleri üzerinden bir anlam çeşitliliği görülmektedir. Yani kırâat farklılığı, Allah’ın meleklerle, müminlere yaptığı yardımın tezahür ediş şekilleri üzerinde anlamlar çeşitliliği sunmaktadır. Buradan da anlaşılabacağı üzere ism-i fail veya ism-i mefulde gerçekleşen kırâat farklılıkları, anlama yansıtmaktadır.

2.3.2.3. İsm-i Failin Ziyadeli Baplardan Okunmasının Anlam Yönü

İsm-i fail kalıbı, kullanımına göre farklı baplar aracılığıyla telaffuz edilebilmektedir. İf’âl ve tef’îl bapları genel olarak en çok kullanılan baplar arasında yer almaktadır.

İsm-i fail formunun ziyadeli baplardan okunmasından doğan kırâat farklılığına, Kur’ân metninde (وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ...) ¹⁵⁷ şeklinde yer alan ayet örnek verilmektedir. Bu ayetteki الْمُعَذِّرُونَ kelimesini kurrâdan sadece İmam Ya’kûb, if’âl babından *el-mü’zirûne* şeklinde okumaktadır. Diğer kurrâ ise bu kelimeyi, tef’îl babından *el-mü’azzirûne* olarak tilavet etmektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Ebussuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, 4/8; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 1/601.

¹⁵⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 4/14.

¹⁵⁷ Tevbe 9/90.

¹⁵⁸ Nisâbü’rî, *el-Mebsût*, 281; Hayyâd, *et-Tefsîr*, 288; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *el-Müstenîr*, 181.

Bu kelimeyi, if'âl babından okuyanlara göre kelime, özürde mübalağa anlamı yoğunlaşmaktadır.¹⁵⁹ Yani bu, “özü çok olanlar” demektir. Dolayısıyla bu şekilde okuyanlara göre buradaki özür sahiplerinin özürleri, haklı ve geçerli olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁰ Buna göre ayete, “*Bedevilerden, geçerli mazeretleri olanlar kendilerine izin verilsin diye geldiler...*” şeklinde bir meâl uygun olmaktadır.

Bu sözcüğü tef'îl babından okuyanlara göre kelime, aslı olmayan ve geçersiz özürler sunan kimseleri ifade etmektedir.¹⁶¹ Bu durumda ayette, “*Bedevilerden, (mazeretleri olduğunu) iddia edenler (geçerli olmayan, yalan mazeret beyan edenler), kendilerine izin verilsin diye geldiler...*” şeklinde bir mana ön plana çıkmaktadır. Tevbe sûresinin doksan dördüncü ayetindeki fiilin kullanımından oluşan anlam, bu kırâati desteklemektedir. İlgili ayet metni Kur'ân'da, (... تَعْتَذِرُوا... قُلْ لَا تَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُونَ...)¹⁶² şeklinde yer almakta ve ayete, “(Seferden) onlara döndüğünüz zaman size özür beyan edecekler. De ki: (Boşuna) özür dilemeyin!...” şeklinde bir anlam önerilmektedir.¹⁶²

Diğer taraftan bu kelimenin, ifti'âl babından ism-i fail olduğu ve idğam neticesinde bu şekle dönüştüğüne dair bir görüşten de bahsedilmektedir.¹⁶³ Bu durumda kelimeye, “*özürlerinde hak sahibi olanlar*” yani geçerli mazereti olanlar anlamı verilmektedir.¹⁶⁴ Arap şiirinde buna dair örnek kullanımlar mevcuttur. Bir şiirde yer alan (وَمَنْ يَنْكَ حَوْلًا كَامِلًا فَقَدْ اغْتَنَرَ) beytinde bu anlama işaret eden bir kullanımdan söz edilmektedir. Bu şiir, “*Her kim kendini (olumlu yönde) tamamen değiştirmek için (pişmanlıkla) tam bir yıl ağlarsa o kişi özür sahibidir (onun özü kabul edilir).*”¹⁶⁵ şeklinde anlamlandırılmaktadır. Bu şekildeki anlam, if'âl babından yapılan okuyuştan elde edilen anlamı desteklemektedir.

Görüldüğü üzere ism-i failin, if'âl ve tef'îl babına göre okunuşu burada birbirinden oldukça farklı anlamlara kapı aralamaktadır. If'âl babına göre kelime gerçek özür sahibi olanları yani özürleri geçerli olanları ve Hz. Peygamber tarafından özü kabul edilenleri ifade etmektedir. Tef'îl babına göre ise yalan ve geçerli olmayan

¹⁵⁹ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 4/83.

¹⁶⁰ Mâverdi, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, 2/391.

¹⁶¹ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/601.

¹⁶² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/162.

¹⁶³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/292.

¹⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/162.

¹⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kâdir*, thk. Abdurrahman Umeyre, (b.y.: Dâru'l-Vefâ, 1994), 2/90.

bahaneler ileri süren münafıkları veya bedevilerden bu şekilde gerçek dışı özür beyan edenleri ifade etmektedir.

2.3.3. Masterlardaki Değişik Kırâatlerin Anlama Etkisi ve Katkısı

2.3.3.1. Master ve İsm-i Failin Tebdilinin Anlama Etkisi

Masterların okunma biçimleri kırâat farklılıklarına neden olmaktadır. Bazen masterlar ile ism-i failin cem'îsinin birbirinin yerine kullanıldığı da olmaktadır. Enfâl ve Tevbe sûrelerinde bu anlamda kırâat farklılığı olduğu beyan edilmektedir.

Masterın veya cem'î ism-i failin birbirinin yerine okunmasından doğan kırâat farklılığına ¹⁶⁶(أَجْعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ أَمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ...) ayeti örnek olarak gösterilmektedir. Bu ayet-i kerimede *سِقَايَةَ الْحَاجِّ* ve *وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ* kelimelerinin okunuşunda kurrâ arasında iki farklı tilavetin varlığından söz edilmektedir. Bazı kırâat üstadları bu kelimeleri Kur'ân metninde yazılı olduğu şekliyle okumaktadır. Bu okuyuş sahipleri anılan kelimeleri, master halleriyle *sikâyete* ve *'imârete* olarak kırâat etmektedirler.¹⁶⁷ Buna göre *سِقَايَةَ* kelimesi *سَقَى* fiilinin, *عِمَارَةَ* kelimesi de *عَمَرَ* fiilinin masterı olmaktadır.¹⁶⁸ Bu kelimelerin master haliyle okunuşunda iki durum söz konusu olmaktadır.

Buna göre bu kelimeler, master manası üzerine anlamlandırılmakta yani “*su dağıtmak*” ve “*imar etmek*” anlamlarında kullanılmaktadırlar. Meâl, bu anlam tercih edilerek verilmekte ve ayete,“(Ey müşrikler!) Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip te Allah yolunda cihad edenlerin imanı ile bir mi tutuyorsunuz?... ”¹⁶⁹ anlamı tavsiye edilmektedir.

İkincisi duruma göre bu kelimeler, bazı takdirlerle manalandırılmakta ve bu bölümler, (أَهْلُ سِقَايَةِ الْحَاجِّ) “*hacılara su verme işini yapanlar*” ve (أَهْلُ عِمَارَةِ الْمَسْجِدِ) “*Mescid-i Haram'ı imar etme işini yapanlar*” gibi takdirlerle izah edilmektedirler. Ayrıca master olan *سِقَايَةَ* ve *عِمَارَةَ* kelimelerinin ism-i fail manasında kullanıldığı dolayısıyla takdir yapmadan bu anlamların elde edileceği de ifade edilmektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Tevbe 9/19.

¹⁶⁷ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 5/20.

¹⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 427; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/13.

¹⁶⁹ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 188.

¹⁷⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 10/67.

Bu kelimeler, سَقَاةُ الْحَاجِّ ve عَمْرَةَ الْمَسْجِدِ şeklinde ism-i failin cem'î olarak okunmaktadırlar. Bu şekilde su dağıtma ve imar etme eylemine değil bilakis bu eylemi yapan kişilere vurgu yapılmaktadır.¹⁷¹ Buna göre ayete, “(Ey müşrikler!) Siz, hacılara su veren ve Mescid-i Haram’ı onaran (sizler) ile Allah’a ve ahiret gününe iman edip te Allah yolunda cihad eden(mümin)leri bir mi tutuyorsunuz?...” şeklinde bir mana takdir edilmektedir.

Kırâat farklılıklarının sunduğu anlam çeşitliliklerine bu ayette net bir şekilde şahit olunmaktadır. Bir önceki ayette Mescid-i Haram’ı, ancak müminlerin imar edebileceği yani Kâbe’nin tüm hizmetlerinin müminler tarafından yapılabileceği deklare edilmektedir. Bu ayette ise Mescid-i Haram’a hizmetle övünen ancak şirk inancı üzere olan müşriklerin Kâbe’ye yaptıkları hizmetlerin, müminlerin imanları ve cihatları ile bir tutulamayacağı ilan edilmektedir. İlk okuyuşta su dağıtma ve imar etme eyleminin kendisi ifade edilmekte ikinci okuyuşta eylemi gerçekleştirenler zikredilmektedir.

2.2.3.2. Mastar ve İsmi Birbirinin Yerine Okunmasının Mana Yönü

Bazen mastarların ismin yerine kullanılabilir. Bu itibarla Kur’ân kırâatinde mastar ile ismin birbirinin yerine kullanılmasından doğan kırâat farklılığına (...عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ)¹⁷² ayeti örnek olarak verilmektedir.

Bu ayet-i kerimede السَّوْءِ kelimesinin okunuşunda iki okuyuş ortaya çıkmaktadır. Birinci okuyuşa göre kelime, es-sûi şeklinde isim olarak kırâat edilmektedir. İkinci okuyuşa göre ilgili kelime, es-sev-i olarak mastar formunda tilavet edilmektedir.

İlk okuyuşa göre السَّوْءِ kelimesi, isim olmakta ve bu kelimeye, “hezimet, musibet, zorluk ve azap” anlamlarını kazanmaktadır.¹⁷³ Bu durumda ayete, “...(Bekledikleri) musibetin belası kendi başlarına gelmiştir. Allah, pek iyi işiten, çok iyi bilendir...” anlamı verilmektedir.

İkinci okuyuşa göre kelime, سَاءَ fiilinden mastar alınmakta ve ona “kötü olmak” anlamı verilmektedir. Dolayısıyla “Bedevilerden öylesi vardır ki (Allah yolunda harcayacağını angarya sayar ve sizin başınıza belalar gelmesini bekler. (Bekledikleri) o kötü bela kendi başlarına gelmiştir. Allah pek iyi işiten, çok iyi bilendir.”¹⁷⁴ şeklinde

¹⁷¹ Neseî, Medârikü’t-tenzîl, 1/670.

¹⁷² Tevbe 9/98.

¹⁷³ Firûzâbâdî, el-Kâmûs, 819; Begavî, Meâlimü’t-tenzîl, 4/86; Neseî,

¹⁷⁴ Tevbe 9/98.

verilen mana, mastar okuyuşa göre takdir edilmektedir. Burada esasında mevsuf olan ذَايِرَةٌ kelimesi, sıfatı olan السَّوْءُ kelimesine izafe edilmekle isim tamlaması yapılmaktadır. Bu ise anlamda mübalağa, açıklama ve tekîd elde edilmektedir.¹⁷⁵ Yani gelecek olan belanın şiddetli, büyük bir bela olduğu ifade edilmiş olmaktadır. Ayrıca السَّوْءُ kelimesi, esasında bir vasıftır. “Kötü adam” veya “kötü kadın” ifadelerinde olduğu gibi burada da kelime, “kötü bela” anlamındadır.¹⁷⁶ Bu okuyuşu, Kur’ân’ın değişik sûrelerinde geçen (مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأَ سَوْءٍ)¹⁷⁷ ve (وَضَنَّتُمْ ظَنَّنَّ السَّوْءَ)¹⁷⁸ ayetlerindeki kullanımlar desteklemektedir. Zira bu ayetlerdeki (السَّوْءَ - سَوْءٍ) kelimeleri “kötü” anlamındadır ve zammeli olarak okunması caiz görülmemektedir.¹⁷⁹ Çünkü zammeli olarak okunduğunda anlam, “azap, hezimet insan” veya “azap, hezimet zannı” şeklinde olmaktadır. Bu, cümlelerin gelişine uygun bir anlam olmadığı için kabul edilmemektedir.

İlk okuyuşa göre isim olarak kullanılan kelime gelecek olan musibetin ortaya çıkaracağı bela ve olumsuzlukları ifade etmektedir. Diğer okuyuş ise belanın şiddetine ve büyüklüğüne vurgu yapmaktadır.

Ayrıca السَّوْءُ kelimesi üzerinde İmam Verş’in tûl ve tavassut olmak üzere iki şekildeki med okuyuşu mevcuttur. Bu medli okuyuşun, kelimeye devamlılık anlamı kattığı ifade edilmektedir.¹⁸⁰ Yani bu kelimedeki bulunan med, gelecek olan belanın süreklilik arz edeceğine delalet etmektedir.

2.3.3.3. Mastarların Değişik Harekelerle Kırâatinin Anlamsal Etkisi

Mastarlar değişik baplardan değişik kalıplarla karşımıza çıkabilmektedir. Bununla beraber bazen aynı baptan elde edilen mastar, farklı hareketlerle okunabilmekte ve bu durumun anlama etki ettiği durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu anlamda Kur’ân metninde (وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ)¹⁸¹ şeklinde yer alan ayette bulunan لِّلْسَلَامِ kelimesini bazı kurrâ, kesreli olarak *lissilmi* şeklinde okumakta buna karşın diğer kurrâ ise fethalı olarak *lisselmi* şeklinde kırâat etmektedir.

¹⁷⁵ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 874.

¹⁷⁶ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/704.

¹⁷⁷ “...senin baban kötü bir insan değildi...” (Meryem 19/28).

¹⁷⁸ “...kötü zan da bulundunuz...” (el-Fetih 48/12).

¹⁷⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/170.

¹⁸⁰ Mahallî –Muhammed, *Tefsiru'l-Kur’ân bi'l-kırâat*, 4/201.

¹⁸¹ Enfâl 8/61.

Bu kelime, “barış, emniyet, anlaşma ve İslâm” anlamlarına gelmektedir.¹⁸² Buna ilaveten kesreli şekilde “İslâm” fethalı şekilde “barış” anlamlarını ifade ettiği de söylenmektedir.¹⁸³ Kesre okuyanlara göre ayete, “Eğer onlar, (zahiren de olsa) İslâma yanaşırlarsa sen de ona yanaş (İslâmın sana emrettiği şekilde onlara muamelede bulun, içinde taşıdıkları inancın peşine düşme, onu, araştırma)¹⁸⁴ ve Allah’a tevekkül et. Çünkü O, işitendir, bilendir.” anlamı verilmektedir.

Fethalı okuyanlara göre ayet, “Eğer onlar barışa veya anlaşmaya¹⁸⁵ yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah’a tevekkül et. Çünkü O, işitendir, bilendir.”¹⁸⁶ şeklinde anlamlandırılmaktadır.

Kelimelerdeki kırâat farklılıkları lügat anlamlarıyla birlikte düşünüldüğünde birbirleriyle bir taraftan mana olarak birliktelik ve bütünlük sağladıkları, diğer taraftan ise farklılık gösterdikleri görülmektedir. Zira İslâma giren kimse aynı zamanda barışa, emniyete ve güvene de kavuşmuş olmaktadır. Ancak barış anlaşması yapmak İslâma girmek anlamına gelmemektedir.¹⁸⁷

Ayrıca السَّلَامُ kelimesi şart cümlesinin içinde bulunmaktadır. Kendisinden sonra gelen cevap cümlesi olan (فَاجْنَحْ لَهَا) ifadesinde bulunan zamirden dolayı sözcük, müennes kabul edilmektedir. Bu durum, السَّلَامُ kelimesinin, semaî müennes olan الْحَرْبُ kelimesinin zıddı olduğuna işaret etmektedir.¹⁸⁸ Buradan hareketle İslâm’ın, savaşı değil barışı hedeflediğine dair dilsel bir işaret çıkarılmaktadır. Böylece bu durum, Kur’ân’ın başka bir edebi güzelliği olarak önümüzde durmaktadır.

2.3.3.4. Mastarın Şeddeli Harekeyle Tilavetinin Anlama Katkısı

Mastarlar bazen şeddeli okunabilmektedir. Normalde şedde olmaması gereken bir kelime, ibdâl veya idğam yoluyla şeddeli hale dönüşmektedir. Böyle bir durum mushaf metninde (إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ)¹⁸⁹ şeklinde yer alan ayette geçmektedir. Bu ayetteki النَّسِيءُ kelimesi üzerinde kurrânın ihtilafından bahsedilmektedir. Bazı kurrâ

¹⁸² Firûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 796.

¹⁸³ Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni 'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmud, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1990), 1/352; İbn Ebî Meryem, *Kitâbü'l-Muvazzah*, 2/287.

¹⁸⁴ Mâverdî, *en-Nüketü ve 'l-uyûn*, 2/331.

¹⁸⁵ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/654; Mâverdî, *en-Nüketü ve 'l-uyûn*, 2/330.

¹⁸⁶ Bor, *Tefsiru 'l-Kur'ân*, 162.

¹⁸⁷ Mekki b. Ebî Talib, *Kitâbu'l-keşf*, 1/287.

¹⁸⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 10/27; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/654.

¹⁸⁹ Tevbe 9/37.

kelimeyi, *en-nesiyyü* şeklinde ibdâlsiz ve idğamsız kırâat etmekte diğerleri ise النَّسِيءُ şeklinde ibdâl ve idğam ederek tilavet etmektedir.

Bu kelime, “bir şeyin ertelenmesi” anlamına gelmektedir.¹⁹⁰ İstilahta, “*Cahiliye devrinde kamerî takvimin şemsî takvime uyarlanması sûretiyle takvime yapılan müdahale*” anlamında kullanılmaktadır.¹⁹¹ Müşriklerin bu şekilde haram ayları değiştirme teşebbüsleri, ayette, küfürde ileri gitmek olarak ifade edilmektedir.¹⁹² Buradaki النَّسِيءُ kelimesi, (نَسَأَ اللَّهُ فِي أَجَلِكَ) “Allah, onun hayat süresini erteledi, artırdı” ifadesinde kullanılan fiilin mastarı olmaktadır.¹⁹³ Bu kelimenin, (قَتِيلٌ بِمَعْنَى مَقْتُولٍ) örneklerinde olduğu gibi فَعِيل kalıbında olup ism-i meful kalıbında مَنْسُوءٌ “ertelenmiş” manasına hamledildiği de beyan edilmektedir.¹⁹⁴ Ancak her ne kadar meful manasına hamledilse de hedeflenen manayı karşılamamaktadır. Çünkü o zaman “ertelenmiş olmak küfürde ileri gitmektir” manası ortaya çıkmaktadır ki bu da ayetteki mana değildir.¹⁹⁵ Dolayısıyla burada “Haram ayların müşrikler tarafından ertelenmesi” olarak mastar manasında kullanıldığı dile getirilmektedir. Bu durumda ayete, “(Haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir...” şeklinde bir mana verilmektedir.¹⁹⁶

Ayrıca kelimeyi, ibdâlsiz ve idğamsız olarak النَّسِيءُ şeklinde okuyanlara göre bu kelime, “ziyade ve artırma” anlamını barındırmaktadır.¹⁹⁷ Yani buradaki erteleme işi, ilave yapmak sûretiyle gerçekleşmektedir. Böyle olunca ayete, “(Haram aylara ay ilave etmek sûretiyle ertelemek, sadece kâfirlikte çok ileri gitmektir...)” anlamı verilmektedir.

¹⁹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 582.

¹⁹¹ Bu kavram müşriklerin, haram aylarda savaş yapabilmek ve hac mevsimini sabit tutmak için kamerî takvime yaptıkları, haram olan müdahale anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla nesî, haram aylarda yasak olan savaşmayı, müşriklerin ayette anlatıldığı şekilde bir oyun ve müdahale ile helal kılma girişimidir. Haram ayların belirlenmesi dinî bir uygulama temeline dayanır ki bu da Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in uygulamalarına kadar gider. Araplar da bu uygulamalara tabi olarak bu aylara hürmet ve saygı gösteriyor ve haram aylarda savaşmıyorlardı. Bu uygulama haram ayların farklı amaçlarla değiştirilme girişimine kadar devam etti. Araplarda kabileler arasında savaş yapılması sık rastlanan bir durumdu. Bu durum, çeşitli baskınlar, yağma ve talan şeklinde de kendini gösteriyordu. Bu yaşananlar haram aylara denk geldiğinde bu iş Arapların işine gelmemeye başladı. Böylece haram aylarda değişiklik yapıp haram aylara denk gelen ayda savaşa devam ettiler. Akabinde başka bir aya haram statüsü kazandırıp o ayı, haram ay olarak kabul ettiler. bk. Mustafa Fayda, “Nesî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim, 26 Mayıs 2020)

¹⁹² Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/679.

¹⁹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/107.

¹⁹⁴ Kurtubî, *el-Camî' li ahkâmi'l-Kur'an*, 10/201.

¹⁹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/57; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 844.

¹⁹⁶ Karaman vd., *Diyanet Vakıf Meâli*, 192.

¹⁹⁷ Kurtubî, *el-Camî' li ahkâmi'l-Kur'an*, 10/201.

İbdâlli ve idğamlı okuyanlara göre bu kelime, نَسَّاهُ “onu erteledi” ifadesinde de kullanılan fiilden türetilen bir mastar olmaktadır.¹⁹⁸ Bu, “bir ayı diğer bir aya ertelemek” şeklinde gerçekleşmektedir. Buna göre ayete, “(Haram ayların) birini diğer aya bırakmak sûretiyle ertelemek, kâfirlikte çok ileri gitmektir...” anlamı uygun düşmektedir.

Görüldüğü üzere kelimenin şeddeli ve şeddesiz okunuşu arasında bazı anlam değişiklikleri oluşmaktadır. Temel anlam olan haram ayların ertelenmesi, her durumda sabit olmakla beraber, kırâat farklılıkları, müşriklerin bu müdahaleyi nasıl yaptıklarına dair anlamsal genişliğin ortaya çıkmasına imkân vermektedir.

2.2.4. Edâtların Farklı Varyasyonlarla Kırâatinin Anlama Etkisi ve Katkısı

Edâtlar, bir dil için olmazsa olmaz öğelerdendir. Edatlara, bağlaç ya da morfem de denilmektedir. Zira anlamın kemal manada anlaşılması ve tamamlanması noktasında edâtların rolü çok büyüktür. Dolayısıyla bu durum, kırâat farklılıklarının oluşmasına ve doğal olarak anlamsal bazı etkilere zemin hazırlamaktadır. Arapçada yüz elli adet morfem olduğu söylenmektedir. Suyûtî (ö. 911/1505), bunların yüz on beş tanesinin Kur’ân’da kullanıldığını ifade etmektedir.

2.3.4.1. لَكِنَّ Edâtının Şeddeli ve Tahfifli Tilavetinin Manaya Etkisi

Bağlaçların farklı okunmasıyla oluşan kırâat farklılıklarına ilk örnek, Kur’ân metninde (فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى...) ¹⁹⁹ şeklinde yer alan ayette bulunmaktadır. Bu ayet-i kerimede iki defa geçen لَكِنَّ edâtı üzerinde kırâat ihtilafından bahsedilmektedir. Bazı kurrâ (لَكِنَّ) maddesini, (لَكِنَّ) şeklinde tahfifle okumakta diğerleri ise şeddeli olarak لَكِنَّ şeklinde tilavet etmektedir.

Hazif olgusu Kur’ân’da çokça karşımıza çıkmakta ve Kur’ân’ın mucizevî yönlerinden birini oluşturmaktadır. Bu durum, farklı takdirlerin yapılmasına ve çeşitli anlamların elde edilmesine fırsat vermektedir. Bu itibarla anılan ayette, detaya ilişkin yapılan bazı takdirler vardır. Buna göre لَكِنَّ edâtının ilkinin geçtiği bölüme, (فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ أَنْتُمْ بِقُوَّتِكُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ) takdiri yapılmakta ve “Onları siz kendi kuvvetinizle

¹⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 16/57.

¹⁹⁹ Enfâl 8/17.

öldürmediniz, Allah onları öldürdü” şeklinde bir anlam verilmektedir.²⁰⁰ Bu edatın ikinci geçtiği yere ise (وَلَكِنَّكَ بِقُوَّةِ اللَّهِ رَمَيْتَ) takdiri uygun görülmekte ve “(Sen kendi kuvvetinle değil) bilakis sen Allah’ın kuvvetiyle attın” şeklinde bir mana verilmektedir. Ya da ikinci edatın geçtiği yer, (وَمَا بَلَغْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ بَلَغَ) olarak takdir edilmekte ve buraya, “Attığın zaman onu (hedefe) sen değil Allah ulaştırdı” anlamı uygun görülmektedir.²⁰¹ Bu edat, istidrak yani çevirme, düzeltme edâtı olarak tanınmakta, kendisinden sonra gelen kelimedede fonksiyon icra etmekte ve hatta cümleye tekid manası katmaktadır.²⁰² Edebi ifadesiyle bu bağlaç, kelâm-ı sâbıktan tevellüd eden tevehhümün def’i için istimal edilmektedir. Yani ilk cümledeki yargının aslında sanıldığı gibi olmadığını ifade etmekte bundan doğan yanlış algıyı ortadan kaldırmak için kullanılmaktadır. Dolayısıyla gerideki cümlelerin hükmünü ortadan kaldırmakta, ileride gelecek olan cümlelerin hükmünü tespit etmektedir.²⁰³ Bu itibarla ayet, düşmanı öldürenler, zahiren sahabeler olsa da hakikatte bu eylemi Allah’ın yaptığını izah etmektedir. İfade edilen bu anlam, edatın şeddeli okuyuşundan doğmakta ve ayete, “Onları siz kendi kuvvetinizle öldürmediniz, Allah onları öldürdü. Attığın zaman (sen kendi kuvvetinle değil) bilakis sen Allah’ın kuvvetiyle attın ve onu (hedefe) sen değil Allah ulaştırdı.” anlamı takdir edilmektedir. Ayrıca “attığın zaman” ifadesi, kelâmi bir yaklaşıma temel oluşturmaktadır. Buna göre “attığın zaman” ifadesiyle Allah, fiilin kuldan olduğunu ifade etmekte, “Allah attı” ifadesiyle bu fiili kendine izafe etmektedir. Yani kula fiilin kesbini, Allah’a ise fiilin yaratılmasını izafe etmektedir.²⁰⁴

Bu ayetlerdeki istidrak edâtını, bazı kırâat imamları وَلَكِنَّ şeklinde muhaffef olarak okumaktadır. Muhaffef olan istidrak edâtının amel etmeyeceği ve iraptan mahallinin olmayacağı beyan edilmektedir.²⁰⁵ Bu durumda istidrak edâtından sonraki cümle, edâtın ismi ve haberi olmayıp, müptedâ ve haber olarak isim cümlesinin öğeleri olmaktadır. Buna göre ayete, ““(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat onları öldüren Allah’tır” ve “attığın zaman (oku) sen atmadın, fakat (oku) atan Allah’tır” şeklinde bir mana verilmektedir. Temelde istidrak anlamı taşıyan ilgili edâtın, şeddeli okuyuşu tekîd

²⁰⁰ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 3/339.

²⁰¹ Kurtubî, *el-Camî' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 9/478; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 3/340.

²⁰² Ebü'l-Hasen Ali b. İsa b. Ali er-Rummânî, *Meânî'l-hurûf*, thk. İrfan b. Selîm, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 190; Mahallî –Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'ân bi'l-kırâat*, 4/47.

²⁰³ Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, *et-Tuhfetü's-seniyye bişerhi'l-mukaddimeti'l-âcurrûmiyye*, (İstanbul: Şîfa Yayınevi, 2015), 174; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl* 1/128.

²⁰⁴ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/637.

²⁰⁵ Eşref Yılmaz vd., *İzhar Dersleri*, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012), 54.

anlamını da cümleye katmaktadır. Tahfilî okuyuşta ise sadece istidrak anlamı bulunmaktadır.

2.3.4.2. Edâtının Fethalı ve Kesreli Okunmasının Anlama Katkısı

Morfemlerin farklı okunuşundan doğan kırâat farklılıklarına dair bir örnek, ²⁰⁶(...وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كُنْتُمْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ) şeklinde Kur'ân'da yer alan ayette görülmektedir. Bu ayet-i kerimedeki ilgili edat, kurrânın bir kısmı tarafından kesreli, bir kısmı tarafından fethalı okunmaktadır.

Kesre ile okuyanlara göre bu bölüm, cümle başı yani ibtidâ ve istînaf olmaktadır.²⁰⁷ Bu Edâtının kesreli okunmasıyla, haber tekîd edilmekte yani mana kuvvetlendirilmiş olmaktadır. Dolayısıyla Allah'ın müminlere olan yardımına vurgu yapılmaktadır.²⁰⁸ Bu durumda ayete, “...topluluğunuz çok bile olsa, sizden hiçbir şeyi savamaz. Mukakkak ki Allah, müminlerle beraberdir.” şeklinde bir mana verilmektedir. Bedir, her yönüyle zor geçen ve adeta müslümanlar için kırılma noktalarından olan bir savaştır. Zira Bedir günü Hz. Peygamber'in yaptığı duada bu net olarak görülmektedir.²⁰⁹ Burada ayrıca talîl anlamı da bulunmaktadır.²¹⁰ Tekîd ve takrîr edâtlarından olan Edâtı, cümleye bazen talîl anlamı da katabilmektedir. Bu durumda ayete, “...topluluğunuz çok bile olsa, sizden hiçbir şeyi savamaz. Çünkü Allah müminlerle beraberdir.” manası uygun görülmektedir.

Bu ayette Edâtı maddesini, fetha okuyanlara göre (وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ) kısmı, önceki ayette geçen (وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ) bölümüne atıf yapılmaktadır. Bu durumda, (وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ) kısmında lââm harfinin hafzedildiği söylenmektedir. Dolayısıyla ibare, (وَلَاَنَّ اللَّهَ) takdirinde görülmektedir.²¹¹ Şu halde bu bölüm, meful olmakta ve mahallen mansup kabul edilmektedir.²¹² Bu durumda ayete, “...(kâfirler topluluğu) çok olsalar da Allah, müminlerle beraberdir.” şeklinde bir anlam takdir edilmektedir. Neticede “kâfirler çok olsalar da Allah bir kuluna yardım dilediği zaman o kulu mağlup edecek olan yoktur”²¹³ gibi bir mana burada vurgulanmış olmaktadır.

²⁰⁶ Enfâl 8/19.

²⁰⁷ İbn Ebî Meryem, *Kitâbü'l-muvazzah*, 2/577.

²⁰⁸ Mekki b. Ebî Talib, *Kitâbu'l-keşf*, 1/491.

²⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 405.

²¹⁰ Mahallî – Muhammed, *Tefsiru'l-Kur'ân bi'l-kırâat*, 4/56.

²¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 408.

²¹² İbn Hâleveyh, *İrâbu'l-kırâati's-seb'i ve 'ileliha*, 1/223; Mekki b. Ebî Talib, *Kitâbu'l-keşf*, 1/491.

²¹³ Kurtubî, *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/478.

Bağlaçların farklı okunuşundan neşet eden kırâat farklılıklarına bir diğer örnek, ²¹⁴(وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ) ayetinde yer almaktadır. Bu ayette de yukarıdakine benzer bir durum karşımıza çıkmaktadır. Ayetteki اِنَّ edâtını kesre okuyanlara göre edattan sonraki kısım, (وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا) bölümünün cevabı olmak üzere istinaf cümlesi olarak değerlendirilmektedir.²¹⁵ Bu durumda ayet, “*İnkâr edenler yakayı kurtardıklarını sanmasınlar. Çünkü onlar (bizi) aciz bırakamazlar.*” anlamında olmaktadır. Zemahşerî (ö. 538/1144), اِنَّ edâtının ister fetha ister kesre olarak okunsun talîl anlamı taşıdığını ifade etmektedir. Ona göre bu ayetteki talîl manası, kesre okunduğunda istinaf cümlesiyle, fetha okunduğunda sarîh bir talîl tümcesiyle ortaya çıkmaktadır.²¹⁶

Bu ayetteki اِنَّ maddesini fetha okuyanlara göre ise lââm-ı talîl yani sebep bildiren lââm hazfedilmektedir. Buna göre burası, (لَاَئِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ) şeklinde takdir edilmektedir.²¹⁷ Bu durumda ل harfi, zâid olmaktadır. Zaid harf, anlama kuvvet katan unsurlardan birisidir.²¹⁸ Buna göre ayete, “*İnkâr edenler yakayı kurtardıklarını sanmasınlar. Çünkü onlar kesinlikle (bizi) aciz bırakamazlar.*” şeklinde bir mana uygun düşmektedir.

Bu edatın kesreli ve fethalı okunuşlarındaki ortak nokta, ikisinin de tekîd anlamını taşıması olmaktadır. Bununla beraber lââm takdir edildiğinde bağlaçtaki talîl anlamı da ortaya çıkmaktadır. Üslûbu’l-Kur’ân’ın yansımaları olarak değerlendirilebilecek olan bu tür kırâat farklılıklarının anlamı çeşitlendirdiği görülmektedir. Böylelikle اِنَّ edatının farklı okunuşlarıyla, bir anlam zenginliği yahut mana çeşitliliği ortaya çıkmaktadır.

2.3.4.3. Kelimenin Edat ve Harf İlave Edilmesinin Anlamsal Yönü

Edatların, olduğu üzere yani bağlaç vazifesiyle okunması veya onun bir harf ilavesiyle yeni bir kelime olarak kırâat edilmesinden de kırâat farklılıkları neşet etmektedir. Buna ²¹⁹(...وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ) ayetinde rastlanmaktadır. Bu ayette yer alan تَجْرِي تَحْتِهَا bölümünü kurrâdan bir kısmı, mushafta

²¹⁴ Enfâl 8/59.

²¹⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/54.

²¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 418; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/653.

²¹⁷ Ebü'l-Hasen Alemüddîn Ali b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Kitâbu fethi'l-vesîd fî şerhi'l-kasîd*, thk.

Mevlây Muhammed el-İdrîsî, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 3/955; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl* 1/371.

²¹⁸ Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 4/32.

²¹⁹ Tevbe 9/100.

yazılı şekliyle *tecrî tahtehâ* olarak tilavet etmekte buna karşın diğer kurrâ bu bölümü, *tecrî min tahtihâ* şeklinde kırâat etmektedir.

Belirtilen مِنْ harf-i cerrini eklemeyen okuyanlara göre bu bölüm, cümlede zarf konumunda olmaktadır. Bahsi geçen مِنْ harf-i cerri ziyade edilmeden okunduğunda tekîdsiz anlatımla maksat zaten anlatılmış olmaktadır.²²⁰ Yine bu okuyuşa göre ayette anlatılan ırmak, bahsi geçen ağaçların altından veya alt tarafından fışkırmaktadır. Yani suyun kaynağı, o ağaçların dibinden çıkmaktadır. Bu durumda ayet, مِنْ ziyade edilmeden okunmaktadır.²²¹ Buna göre ayete, “...Allah onlara, içinde ebedi kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur.” manası verilmektedir.

Bu bölüme مِنْ harf-i cerrini ekleyerek okuyanlara göre bu kısım, car-mecrur olmaktadır. Bu açıdan مِنْ sözcüğü ziyade edilerek okunduğunda anlam biraz daha pekiştirilmektedir. Zira cümlede مِنْ harfi cerri, zarf ile birlikte kullanıldığı zaman tekîd ifade etmektedir. Ayrıca ziyadeli okuyuş, ayette anlatılan ırmağın kaynağının başka bir yer olduğu ve oradan akıp gelerek bahsi geçen ağaçların altından veya alt tarafından akmaya devam ettiği anlamını da ifade etmektedir.²²² Bu durumda ayete, “...Allah kesinlikle onlara, içinde ebedi kalacakları, zemininden ırmakların akarak geçtiği cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur.” şeklinde bir anlam uygun görülmektedir.

Bu sözcüğün, ziyadeli veya ziyadesiz olarak tilavet edilmesi, anlama genişlik ve çeşitlilik katmaktadır. Ayet, müminler için hazırlanan cennetlerin özelliklerine dair detaylar sunmaktadır. Ayrıca tekîdli anlatım, müminler için bir moral ve motivasyon kaynağı olmaktadır.

Bağlaçların ayete ziyade edilip edilmemesine dair verilen örnekten başka, bazı harflerin ilave edilip edilmemesinden doğan kırâat ihtilafları da bulunmaktadır. Buna (وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ)²²³ şeklinde Kur’ân’da yer alan ayet örnek verilmektedir. Kurrânın bir kısmı, ayetin başlangıcını vâv ziyadesiyle, diğer kısmı ise vâv ziyadesi olmadan kırâat etmektedir. Ayete bir vâv ziyade ederek okuyanlara göre, vâv atıf harfî olmaktadır. Bu bölüm, aynı

²²⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 11/19.

²²¹ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 568.

²²² İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 568.

²²³ Tevbe 9/107.

sûrenin altmış birinci ayetinin başlangıcı olan (وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ...) ²²⁴ kısmına atfedilmektedir. ²²⁵ Ayeti vâv ziyadeli okuyuşta, ilgili bölüm, (وَمِنْهُمْ الَّذِينَ اتَّخَذُوا) şeklinde takdir edilmektedir. Buna göre ayet, “Münafıklardan, (müminlere) zarar vermek, (hakkı) inkâr etmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Rasulüne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescid kuranlar...” şeklinde anlamlandırılmaktadır. ²²⁶

Ayeti, vâv harfini hafzederek okuyanlara göre الَّذِينَ müptedâ olmakta ve haberinin ne olduğu konusunda ihtilaf doğmaktadır. Bir görüşe göre haberinin mahzuf olduğu ve (الَّذِينَ مُعَذِّبُونَ) “onlar azap edilecek olanlardır” şeklinde takdir edildiği beyan edilmektedir. ²²⁷ Bu durumda ayete, “(Müminlere) zarar vermek, (hakkı) inkâr etmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Rasulüne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescid kuranlar azap edilecek kimselerdir...” anlamı verilmektedir.

Diğer görüşe göre müptedâ olan الَّذِينَ kelimesinin haberi, yine Tevbe sûresinin yüz onuncu ayetinin başlangıcı olan (لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ...) kısmı olmaktadır. ²²⁸ Buna göre ayete, “(Müminlere) zarar vermek, (hakkı) inkâr etmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Rasulüne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescid kuranlar, ...yaptıkları bina, (ölüp te) kalpleri parçalanıncaya kadar yüreklerine devamlı olarak bir kuşku (sebebi) olacak olanlardır” şeklinde bir mana verilmektedir.

Görüldüğü üzere vâv ziyadeli okunduğunda eylem, atıfla geride bahsedilen münafıklara izafe edilmektedir. Zira Mescid-i Dırâr’ı inşa edenler münafıklardır. Vâv ziyadeli okuyuşa yapılan takdirle, ayette anlatılan eylemleri yapanların azaba uğrayacak kimseler olduğu sonucuna varılmaktadır. Öte yandan müptedâ-haber ilişkisi içinde haberin, ileride gelecek olan ayetlerden birisi olarak kabul edilmesi durumunda yine eylemin sahibinin münafıklar olduğu ortaya çıkmaktadır. Böylece morfemlerin ve bazı

²²⁴ “(Yine o münafıklardan): O (Peygamber her söyleneni dinleyen) bir kulaktır, diyerek peygamberi incitenler vardır.”

²²⁵ Âlûsî, Rûhu'l-meânî, 11/17.

²²⁶ Neseî, Medârikü't-tenzîl, 1/708.

²²⁷ İbn Atiyye, el-Muharreru'l-vecîz, 880.

²²⁸ “Yaptıkları bina, (ölüp te) kalpleri parçalanıncaya kadar yüreklerine devamlı olarak bir kuşku (sebebi) olacak olanlardır.”

harflerin ziyade edilip edilmemesiyle kırâat farklılıklarının ortaya çıktığı ve neticede anlamda çeşitlilik doğurduğu görülmektedir.

2.4. İkinci Bölümün Değerlendirilmesi

Kur'ân, lafız ve mana olarak muciz bir kitaptır. Şüphesiz ona yönelen ve onu idrak etmeye gayret eden her araştırmacıya anlam dünyasından katreler sunmaktadır. Kırâat farklılıkları da bu anlam dünyalarına açılan kapılardandır. Arapça bir kitap olarak nazil olan Kur'ân'ın, Arap dil yapısıyla ayrılmaz bir irtibatı bulunmaktadır. Zira bir kırâatin sahih ve makbul olmasının üç şartından biri, bir kırâatin Arap gramerine uygunluk arzemesi olarak beyan edilmektedir.

Kıraat-anlam ilişkisi zeminine dayanan bu çalışmanın ikinci bölümünde farklı okuyuşların anlam üzerindeki etki ve katkıları üzerinde durulmaktadır. Kırâatlerin, tefsir ve fıkıhla olan münasebetine dair tespitler ikinci bölümün girişinde yer almaktadır. Unutulmamalıdır ki kırâat ihtilaflarının, anlam çeşitliliği olarak tefsire, fıkhi hükümler olarak da fıkıh ilmine etkisi ve katkısı bulunmaktadır.

Kırâat ihtilaflarının Enfâl ve Tevbe sûreleri özelinde anlama olan etki ve katkıları dört başlıkta ele alınmaktadır. Bu farklılıklar, fiiller, isimler, mastarlar ve edatlar üzerinde gerçekleşen farklı okuyuşlar temelinde oluşmaktadır. Bu farklı tilavetlere binaen anlam değişiklikleri meydana gelmektedir. Bazen kısmi ölçüde anlama etki eden kırâat farklılıkları bazen büyük oranda anlamı etkileyebilmektedirler.

Fiillerin farklı çatılarda okunması, sülâsî-mezid baplardan tilavetleri, gaib veya muhatap sığalarından kırâat edilmeleri, ayetlerde anlam çeşitliliklerini önümüze çıkarmaktadır. Aynı şekilde isimlerin tekil-çoğul okunmaları, ism-i fail ve ism-i meful formlarında seslendirilmeleri, kelimelerin anlamını değiştirmekte bu durum ayetin anlamına tesir etmektedir. Diğer taraftan mastarların değişik hareketlerle telaffuzu, isimle yer değiştirmeleri ve ism-i fail formunun yerine kırâat edilmeleri anlamın yönünü değiştirebilmektedir. Arapçada çok önemli görevler üstlenen edatların ise birbirinin yerine kullanılmaları ve değişik hareketlerle okunmaları cümlelelerin anlamına değişik oranlarda tesir edebilmektedir.

Bahsi geçen bu etkenler kırâat farklılıklarının Kur'ân tilavetinde olduğu gibi Kur'ân'ın anlam deryasında da ne kadar önem arzettiğini ortaya koymaktadır. Bu

bakımdan kırâat-anlam ilişkisi aynı zamanda kırâat-anlam birlikteliğini zorunlu kılmaktadır.

SONUÇ ve GENEL DEĞERLENDİRME

Kur'ân vahyinin, Hz. Peygamber'e Cebrail yoluyla hem mana hem de lafız yoluyla vahyedildiği bilinmektedir. Bu durum, vahyin başlangıcından bugüne dek müslümanların gönüllerinde, zihinlerinde, dillerinde ve hayatlarında yaşamaya devam etmektedir. Şüphesiz kıyamete kadar da yaşamaya devam edecektir. Bu süreçte müslümanlar tarafından Kur'ân üzerinde nice çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Kırâat alanı da bu alanlardan bir tanesidir.

Hicri 2. yüzyıldan itibaren müdevven hale gelen İslâmi ilimler arasında kırâat ilmi de yerini almıştır. O günden bu güne kadar nice eserler yazıldığı ve hala yazılmaya devam ettiği erbabınca müşahede edilmektedir. İlâhi vahiy üzerinde yapılan bu çalışmalar, onun daha iyi anlaşılmasına yönelik atılan adımlardır. Hiç kuşkusuz Kur'ân üzerindeki bu gayretler hep devam edecektir. İşte burada **“Enfâl - Tevbe Sûrelerindeki Kırâat-ı Aşere Farklılıkları ve Bunların Anlama Etkisi”** adıyla sunulan bu çalışma da kırâat alanına sunulan bir katkı mahiyetindedir.

Kur'ân vahyinin evrensel mesajı noktasında, kırâatlerin yadsınamaz rolü olduğu sürekli vurgulanmaktadır. Zira bu farklılıklar, Kur'ân'ın anlam dünyasına zenginlik ve genişlik katmaktadır. Kırâat ihtilaflarının varlığı, bir taraftan Kur'ân metninin telaffuzunda kolaylık imkânı sunmakta diğer taraftan kısmen ya da büyük ölçüde değişik anlamlara yol açmaktadır. Bu anlamsal etkiler bazen fikhî mülâhazalara konu olmakta ve değişik fikhî hükümlerin doğmasına sebebiyet vermektedir. Çoğu zaman ise Kur'ân'ın anlaşılması için gayret eden müfessirlere geniş bir saha sunmaktadır.

Enfâl ve Tevbe sûreleri bağlamında incelenen kırâat farklılıkları, sarf, nahiv ve lehçesel farklılıklar gibi düzlemlerde ele alınmaktadır. Lehçesel farklılıkların kahir ekseriyetinin anlama etki etmediği tespitlere yansımaktadır. Buna karşı aynı farklılıkların bazı noktalarda anlama etki ettiği de görülmektedir. Med, ibdâl, idğam, teshil ve imale isbât gibi okuyuşlar, lehçesel farklılıklar arasında yer almakta, kurrâ arasında farklı okuma zeminleri denilebilecek uygulamalar olarak algılanmaktadır. Yine bu tür okuyuşlar, temel anlamda dilde telaffuz kolaylığına ithafen icra edilen uygulamalar olarak göze çarpmaktadır.

Kırâat imamlarını birbirinden ayıran temel noktalardan bir tanesi de bu tür okuyuşlardaki tercihleri olmaktadır. Bu alandaki farklılıklar incelendiğinde, bazı imamların idğam işlemini daha ağırlıklı uyguladığı görülmektedir. Aynı şekilde ibdâl işlemini de belli sayıdaki kırâat imamı tercih etmektedir. Klasik kırâat kitaplarında “*ferş-i hurûf*” denilen kırâat farklılıklarına geçmeden önce kırâat imamlarının ibdâl, idğam, nakl, sekt, teshîl, tefhîm ve terkîk gibi uygulamaları açıklanmaktadır. Bu bölümlere “*usûl farklılıkları*” denilmektedir. Yani bunlara, bir kırâat imamının Kur’ân tilavetinde fonetik farklılıklar alanında değerlendirilen ve çoğunluğu anlama etki etmeyen okuyuş farklılıkları veya kurallar olarak bilinmektedir. Bununla beraber her kırâat imamı, usûl farklılıkları denilen bu tür okuyuşları hocalarından öğrenmektedir. Yani her bir kırâat imamının Hz. Peygamber’e ulaşan bir veya birden fazla senet zinciri bulunmaktadır.

Kur’ân tilavetini şifahi olarak Hz. Nebi’den öğrenen ashabın, fetihlerle gittikleri coğrafyaya bu okuyuşları taşıdıkları bilinmektedir. Hatta zaman içinde bulundukları bölgelerde kendi adlarıyla anılan kırâat ekollerinin oluştuğu beyan edilmektedir. Ayrıca kırâat olgusunun, isnad sistemi vesilesiyle büyük bir titizlikle muhafaza edildiği görülmektedir. Çünkü burada aktarılan Kur’ân metnidir. Buna ilaveten İslâm âlimleri, yaptıkları çalışmalarla kırâat ilmini aynı zamanda ilmi bir disiplin olarak kurgulamakta gecikmedikleri görülmektedir. Kur’ân metninin muhafazası noktasında, sahih kırâatin şartlarını tespit ettikleri ve bunun haricinde kalanları da belli kategorilerde tasnif ettikleri malumdur. Bu manada, İbn Mücahid, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, Şatibî ve İbnü’l-Cezeri gibi âlimler bu alanların köşe taşlarını oluşturmaktadırlar.

Kırâatlerin Arap diliyle yakından ilgili olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda sarf ve nahivle alakalı farklı okumaların anlama etkilerinin değişik oranlarda olduğu görülmektedir. Zira değişik kalıplardan elde edilen kelimeler, farklı anlamlar ifade etmektedirler. Aynı şekilde cümleyi oluşturan unsurlar üzerindeki farklı okuyuşlar da haliyle anlamı etkilemekte ve ona bazı katkılar sunmaktadır.

Diğer taraftan tefsir ve kırâat alanında çalışma yapanlar için kırâat farklılıkları, ilk başvurulacak unsurlar olmaktadır. Çünkü müfessirin hedefi, Kur’ân’ın daha iyi anlaşılmasını sağlamak maksadıyla vahyin anlamlarını araştırmaktır. Bu anlamda kırâat ihtilafları, mücmeli teybîn, müşkili tavzîh, âmmı tahsîs gibi konularda müfessire ışık tutmaktadır. Burada Enfâl ve Tevbe sûreleri bağlamında sarf ve nahivle ilgili farklılıklar

fiil, isim ve edât gibi düzlemlerde tasnif edilmekte ve öylece açıklanmaya çalışılmaktadır.

Dikkat çekilmek istenen noktalardan birini, kırâatlerin etki alanının genişliği oluşturmaktadır. Çünkü mütevatir kırâatler, Kur'ân vahyinin kendisini oluşturmaktadır. Bu itibarla kırâatlerin, sadece tefsirlerde veya bu çalışmada olduğu gibi kırâat-anlam zemininde yoğunlaşan araştırmaların ilgi alanı içinde kalmaması gerektiği ifade edilmektedir. Bilakis özellikle Kur'ân meâllerinde ele alınması ve istifade edilmesi gerekli görülmektedir.

Kırâat farklılıkları yedi harf ruhsatı üzerinden ortaya çıkan bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Kur'ân metnlerinin, sonradan bir araya getirildiği ve çoğaltıldığı bilinmektedir. Çoğaltılan Kur'ân metinleri yedi harf ruhsatında bulunan kırâatleri kapsayacak şekilde yazıldığı ifade edilmektedir. Zira o dönemlerde Kur'ân metinleri, hareke ve nokta barındırmamaktadır. Bu durum, bir kelimenin farklı kırâat vecihlerini ihtiva edecek şekilde yazılmasına da imkân vermektedir. Dönemin önemli merkezlerine gönderilen bu Kur'ân nüshalarıyla birlikte Kur'ân öğretmenleri de görevlendirilmektedir. Bu durum bizlere Kur'ân'ın cem'î ve istinsahıyla birlikte Kur'ân eğitim ve öğretimine verilen önemi göstermektedir. Aynı zamanda bunun bir devlet politikası olarak uygulandığı kabul edilmektedir.

O günlerden bu günlere yapılan her çalışma, kırâat ilmi külliyyatına bir katkı mahiyetindedir. Hepsinin hedefi, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Aynı zamanda Kur'ân'ın anlaşılması için sürekli bir arayış içinde olmaktır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, asr-ı saadetten kıyamete kadar tüm zamanların kitabıdır. O, her çağda, kendisine inanan müslümanlara gayretleri çerçevesinde, anlam dünyasından yeni zenginlikler sunmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Abdülhamit, Suad. *Teysîru'r-Rahmân fî tecvîdi'l-Kur'ân*. Medine: Dâru't-Takvâ, 1430/2009.
- Abdülhamit, Muhammed Muhyiddin. *Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ*. thk. Mustafa Deyb el-Buğâ. Dimeşk: Dâru'l-Mustafa, 1431/2010.
- Abdülhamit, Muhammed Muhyiddin. *et-Tuhfetü's-seniyye bişerhi'l-mukaddimeti'l-âcurrûmiyye*. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2015.
- Abdüssemî, Ahmed Mahmud. *el-Vâfî fî keyfiyeti't-tertili'l-Kurân'i'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Adıgüzel, Mehmet. *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi ve Tilaveti*. Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, 2. Basım, 2001.
- Ahfeş, Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâsî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Hüdâ Mahmud. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1411/1990.
- Ahvâzî, Ebû Ali Hasan bin Ali. *el-Vecîz fî'l-kırâati's-semaniyye*. thk. Dureyd Hasan Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Gurebi'l-İslami, 2002.
- Akakuş, Recep. *Tarihsel Boyutlarıyla Kur'ân-ı Kerim Öğretimi ve Reisü'l-Kurrâlık*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008.
- Akbal, Talip. “Kur'ân Tilavetinde Med Ölçüleri ve Uygulama Usûlleri”. *Diyanet*. Erişim 3 Nisan 2020. [https://mushaflariinceleme.diyanet.gov.tr/Documents/KUR%E2%80%99AN%20T%C4%B0LAVET%C4%B0NDE%20MED%20%C3%96L%C3%87%C3%9CLER%C4%B0%20VE%20UYGULAMA%20USULLER%C4%B0%20\(Talip%20AKBAL\).pdf](https://mushaflariinceleme.diyanet.gov.tr/Documents/KUR%E2%80%99AN%20T%C4%B0LAVET%C4%B0NDE%20MED%20%C3%96L%C3%87%C3%9CLER%C4%B0%20VE%20UYGULAMA%20USULLER%C4%B0%20(Talip%20AKBAL).pdf)
- Akbal, Ragıp. *Miftahu'l- 'ulûm; Emsile, Bina, Maksut Tercümesi*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013.
- Akbaş, Yaşar Fatih. *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv*. Kars: Eser Basım Yayın Dağıtım Matbaacılık, 2015.
- Akdağ, Hasan. *Arap Dilinde Edâtlar*. Konya: Tekin Kitabevi, ts..
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2015.

- Al İsmail, Nebil b. Muhammed İbrahim. *İlmu'l-kirâat*. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1421/2000.
- Aliyyü'l-İmam, Ahmed. *Variant Readings Of The Qur'ân*. trc. Süleyman Gündüz. İstanbul: İnkılâb Basım Yayın, 2010.
- Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmud b. Abdillâh b. Mahmud el-Hüseynî. *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'â'l-mesânî*. tsh. Mahmud Şükrî Âlûsî. Beyrut: İdaretü't-Tibâatü'l-Münîriyye - Dâru-İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 2006.
- Aydın, Mustafa. *Arap Dili Belagatında Bedî İlmi ve Sanatları*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2018.
- A'zami Muhammed Mustafa. *The History Of The Qur'anic Text From Revelation To Kompilation A Comparative Study With The Old And New Testaments*. trc. Ömer Türker – Fatih Serenli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2011.
- Bağdâdî, Ebû Tahir Ahmet bin Ali. *el-Müstenîr fî'l-kirâati'l-aşr*. Beyrut: Dâru'l-Buhûs, 1426/2005.
- Bağdâdî, Ebû Ali Hasan bin Muhammed. *er-Ravzâ fî'l-kirâati'l-ihdâ aşere*. thk. Abdurrahman et-Tarhûnî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433/2012.
- Başığit, Nurettin. *Güzel Kur'ân Okuma Usûlü*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Bazemül, Muhammed b. Ömer. *el-Kirâat ve eseruha fî't-tefsir ve'l-ahkâm*. Mekke: Câmiâtü Ümmi'l-Kurâ, 1413.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mesûd b. Muhammed el-Ferrâ. *Me'âlimü't-tenz'il*. thk. Muhammed Abdullah vd.. 9 Cilt. Riyad: Dâr-ı Taybe, 4. Basım, 1409/1989.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*. thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk – Mahmud Ahmed Etrâş. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Reşîd – Müessesetü'l-Îman, 1421/2000.
- Birişik, Abdülhamit. *Kirâat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat*. İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, 10. Basım, 2016.
- Bor, Adil. *Tefsiru'l-Kur'ân bi'l-kiraati'l-Kur'âniyyeti'l-aşer*. İstanbul: Yasin Yayıncılık, 1438//2017.

- Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîhu li'l-Buharî*. thk. Abdülkadir Şeybe. nşr. eş-Şebeketü'l-Âlukah. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Melik, 1429/2008.
- Cârim Ali – Emin Mustafa. *el-Belâgatü'l-vazihâ*. thk. Kâsım Muhammed Nüveyrî. Beyrut: Mektebetü Dâri'l-Fecr, 1435/2014.
- Coşkun, Muhammed. *Kur'an Yorumunda Sîret-Nüzûl İlişkisi*. İstanbul: Fikir Yayıncılık, 2014.
- Çakıcı, İrfan. *Şaz Kırâatler ve Tefsire Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Çetin, Abdurrahman. *Kırâatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- Çetin, Abdurrahman. *Kurân Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 8. Basım, 2010.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2010.
- Çetiner, Bedrettin. *Fâtîha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 4. Basım, 2013.
- Çöğenli, Sadî. *Ayet ve Hadis Örnekli Arapça Belâgat*. Erzurum: Eser Ofset, 2012.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Sarf*. İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2010.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Nahiv*. İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 15. Basım, 2013.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- Dağ, Mehmet. “Kırâat İlminde Şazz Kavramı”. *Dergipark*. Erişim 30 Mart 2020. <http://static.dergipark.org.tr/article-download/7f75/4e0b/11a8/JA57FT77JN/48db588251ab3a30da3a64cbf297e3af.pdf?df?>
- Dânî, Ebû Amr Osman bin Said. *et-Teyşîr fi'l-kırâati's-seb'a*. tsh. Otto Pretzl. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 3. Basım, 1985.
- Dânî, Ebû Amr Osman bin Said. *Câmiu'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'a'l-meşhûre*. thk. Muhammed Sadûk Cezâirî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

- Dânî, Ebû Amr Osman bin Said. *el-Urcûzetü'l-Münebbihe alâ esmâi'l-kurrâi ve'ruvât ve usûli'l-kırâati ve akdi'd-dıyanât bi't-tecvîdi ve ve'd-delâlât*. thk. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1420/1999.
- Darîr, Ebû Ca'fer Muhammed b. Se'dan. *el-Vakfu ve'l-ibtida fî Kitâbillâhi azze ve celle*. thk. Muhammed Halil er-Razûk. Birleşik Arap Emirlikleri: Merkezü Cumûati'l-Macîd 1423/2002.
- Davûdî, Safvan. *Kavâidü't-tecvîd*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1431/2010.
- Debbâ', Ali Muhammed. *İrşadü'l-mürîd ilâ maksûdi'l-kasîd fî'l-kırâati's-seb'a*. Kahire: Dâru's-Sahabe, 2006.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 14. Basım, 2011.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrû'l-Hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Gurebi'l-İslamî, 2. Basım, 1461/2000.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur'an Yolu Tefsiri*. Hayreddin Karaman vd.. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Dimyâtî, Ahmet bin Muhammet. *İthâfu fudalâi'l-beşer fî'l-kırâati'li'l-erba'ati aşer*. thk. Enes Mühre. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2006.
- Dûserî, İbrahim b. Saîd. *Muhtasarü'l-ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kırâat*. Riyad: Dâru'l-Hadârâ, 1429/2008.
- Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. el-Kaysî. *el-İbâne an meâni'l-kırâat*. thk. Abdülfettâh İsmail es-Selbî. Kahire: Dâru'n-Nehdati'l-Mısrî, ts..
- Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. el-Kaysî. *Kitâbu'l-keşfi an vucûhi'l-kırâati's-seb'i ve ileliha ve hıceciha*. thk. Muhyiddîn Ramazan. Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 1435/2014.
- Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye*. 13 cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Camiâtü's-Şârikâ, 2008.
- Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-Muhîd*. thk. Adil Ahmed – Ali Muhammed. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Ebü'l-Hayr, Muhammed. *el-Usûl ve's-sevâbit*. Kahire: Dâru's-Sahabe, 1422/2002.

- Efendi, Ebussuûd. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Daru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 2007.
- Emin Efendi, Mehmed. *Umdetü'l-hallân fî izâhi Zübdetü'l-İrfân*. İstanbul: y.y., 1871.
- Ensârî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf. *Kavâidü'l-i'râb*. tsh. Muhammed Can. İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2016.
- Eren, Cüneyt – Erbaş, Muammer. *Kurân İlimleri ve Tefsir İstılahları*. İzmir: Birleşik Matbaacılık, 2012.
- Ezmîrî, Mustafa b. Abdirrahman. *Tahrîru'n-neşr*. thk. Halid Hasan Ebü'l-Cûd. Riyad: Dâru Edvâi's-Selef, 1428/2007.
- Fârisî, Ebû Ali Hasan b. Abdilgaffâr. *el-Hüccetü li'l-kirâati's-seb'ati eimmeti'l-emsâri bi'l-Hicâzi ve'l-İrâki ve's-Şâm*. thk. Bedrüddin Kahvîcî - Beşir Hûbicâî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Memûn, 1404/1984.
- Fayda, Mustafa. “Nesî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim, 26 Mayıs 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nesi>.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyâd. *Meâni'l-Kurân*. thk. Ahmed Yusuf Necati – Muhammed Ali Neccâr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru's-Surûr, ts..
- Ebü'l-Ferec, Seyyid Lâşîn – İlmî, Hâlid Muhammed. *Takrîbu'l-Meâni fî şerhi Hirzi'l-Emânî fî'l-kirâati's-seb'*. Medine: Mektebetü Dâri'z-Zaman, 3. Basım, 1432/2011.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Kirâat-ı Aşere*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Enes Muhammed Şamî – Zekerîyya Cabir Ahmed. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1429/2008.
- Galâyînî, Mustafa. *Câmi'u'd-dürûsi'l-arabiyye*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1426/2005.
- Gülle, Sıtkı. *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmi*. İstanbul: Huzur Yayınları, 2005.
- Hadarî, Ebû Abdillâh Muhammed bin İbrahim. *el-Müfîd fî'l-kirâati's-semânî*. thk. Muhammed Ahmed Yusuf es-Samâtî. Mısır: Mektebe-i İbn Abbâs, 1431/2010.
- Haddâd, Muhammed b. Alî b. Halef el-Hüseynî. *el-A'mâlû'l-Kâmile*. thk. Hamdullah Hafız Saftî. Dimeşk: Dâru'l-Gavsân li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1431/2010.
- Harâzî, Mehdi Muhammed. *Buğyetü'l-mürîd min ahkâmi't-tecvîd*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1422/2001.

- Hatîb, Abdüllatif. *Mu'cemu'l-kırâat*. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru-Sa'di'd-Dîn, 1422/2002.
- Havva, Sâid. *el-Esâs fi't-tefsîr*. b.y.: Dâru's-Selâm. 1985.
- Hayyâd, Ebû Hasan Ali bin Fâris. *et-Tebşıra fi'l-kırâati'l-eimmeti'l-aşere*. thk. Rehâb Muhammed Şakîkî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007.
- Hemedânî, Ebü'l-Alâ Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attâr. *Gayetü'l-ihtisâr fi'l-kırâati'l-aşeretü-eimmeti'l-emsâr*. thk. Eşref Muhammed. 2 Cilt. Cidde: el-Cemaâtü'l-Hayriyye, 1414/1994.
- Hudarî, Mahmud Halil. *Nûru'l-kulûb fi kırâatil-İmam Ya'kûb*. Kahire: Mektebetü's-Sene, 2004.
- Husarî, Mahmud. *Ahsenü'l-eser fi târihi'l-kurrâi'l-erba'ati aşer*. Birleşik Arap Emirlikleri: Metâyi'u's-Şerike, ts..
- Huzâ'î, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ca'fer. *el-Müntehâ*. thk. Muhammed Şefaât Rabbânî. Medine: Mucemmu'l-Meliki'l-Fahd, 1434.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Numânî ed-Dimeşkî, *el-Lübâb fi ulûmi'l-Kitâb*, Adil Ahmed – Ali Muhammed, 21 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmu'l-Kur'an*. tsh. Muhammed Abdülkadir Ata, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433/2012.
- İbn Âşûr Muhammed el-Fâzıl b. Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelûsî. *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdüsselam Abdişşafî Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/ 1993.
- İbnü'l-Baziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî el-Ensâri. *Kitâbü'l-iknâ' fi'l-kırâati's-seb'*. thk. Abdülmecid Katâmiş. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1413.
- İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Necib el-Macidî. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1427/2006.

- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Tahbîru't-teysir fi'l-kirâati'l-aşr.* thk. Cemalüddin Muhammed Şeref. Kahire: Dâru's-Sahabe, 2004.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Takrîbu'n-neşr fi'l-kirâati'l-aşr.* thk. Adil İbrahim Muhammed Rıfâî. Medine: Mucemmu'l-Meliki'l-Fahd, 1433/2016.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kirâati'l-aşr.* tsh. Muhammed Temîm ez-Zü'bî. Medine: Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, 1426/2005.
- İbn Ebî Meryem, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Nasr b. Alî eş-Şîrâzî. *Kitâbü'l-muvazzah fi vucûhi'l-kirâati ve ileliha.* thk. Ömer Hamdân el-Kebîsî. Cidde: el-Cemaâtü'l-Hayriyye, 1414/1993.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed el-Hemedânî en-Nahvî. *İrâbu'l-kirâati's-seb'i ve ileliha.* thk. Abdurrahman b. Süleyman. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâlecî, 1413/1992.
- İbn Kesîr, Ebü'l Fidâ İmâdüddîn İsmail bin Şihâbuddîn ed-Dımeşkî. *Tefsir-i İbn Kesîr.* thk. Salah Abdülfettâh Halidî. 4 Cilt. Umman: Dâru'l Fâruk, 2008.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-arab.* thk. Abdullah Ali el-Kebir vd., 6 cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts., 3566.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr et-Temîmî. *Kitâbu's-seb'a fil-kirâat.* thk. Şevki Dayf. Kâhire: Dâru'l-Meârif, 3. Basım, 1988.
- İbn Teymiyye, Ebü'l Abbas Takıyüddin Ahmed bin Abdülhâlim el-Harrânî. *el-Câmi' li-kelâmi'l-İmam İbn Teymiyye fi't-tefsîr.* thk. İyad bin Abdüllatif el-Kaysî. trc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Karınca ve Polen Yayınları, 2017.
- İsâm, Muhammed. *el-Vâdih fi ahkâmi't-tecvîd.* Ürdün: Daru'n-Nefâis, ts..
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. *Müfredatü elfâzi'l-Kur'ân.* thk. Saffan Adnan Davûdi. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Kadı, Abdülfettâh. *Tarihü'l-kirâati'l-aşr.* Mısır: Mektebetü'l-Ezheriye, 2002.
- Kalânîsî, Ebü'l-İzz Muhammed bin Hüseyin. *Kitâbu'l-kirâati'l-kübrâ fi'l-kirâati'il-aşr.* thk. Cemalüddin Muhammed Şeref. b.y.: Dâru's-Sahabe, 2006.

- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzülü ve Kırâati*. İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, 3. Basım 2011.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 17. Basım, 2010.
- Karaçam, İsmail. *Kırâat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri Ve Mütevatir Kırâatların Yorum Farklarına Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Karakılıç, Celaledin. *Tecvîd İlmi*. Ankara: Kalkan Matbaacılık 7. Basım, 2012.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Letâif'ul-işârât li fînûni'l-kırâat*. thk. Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye. 10 Cilt. Medine: Mucemmu'l-Meliki'l-Fahd, 1434.
- Kattân, Ebû Ma'ser Abdülkerim bin Abdussamed. *et-Telhîs fi'l-kırâati's-semân*. thk. Muhammed Hasan Ukayl Musa. Cidde: el-Cemaâtü'l-Hayriyye, 1412/1992.
- Kattân, Mennâ. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1436/2010.
- Kattân, Mennâ. *Nüzülü'l-Kur'ân alâ seb'ati ahrufin*. Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, t.y..
- Kayhan, Veli. *Kur'ân Vahyinin Yazıldığı İlk Malzeme*. İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014.
- Kayhan, Mustafa. Dil, "Tefsir ve Meâl Bağlamında Kur'ân'da İdrab Üslubu". *Türk ve İslam dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/12 (2016), 116-146
http://isamveri.org/pdfdrg/G00075/2017_12/2017_12_KAYHANM.pdf
- Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 2 Cilt. Kahire: Dâru-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1918.
- Khayat Zougari, Khadija Iben, Arapça Harf-i Cerlerin Anlam Özellikleri Ve Türkçe Karşılıkları: Câmiu'd-Durûsi'l-arabiyye Bağlamında Bir İnceleme, Erzincan: Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kerîmi, Hasan Saîd. *el-Hâdî ila luğeti'l-arab*. Beyrut: Dâr-ı Lübnan, 1411/1991.
- Keskioğlu, Osman. *Nüzülünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 6. Basım, 2012.
- Kılıç, Mustafa. *Kırâat-Tefsir İlişkisi: Zemaşerî Örneği*. İstanbul: Pasifik Ofset, 2015.
- Kudât vd., Ahmed Müflih. *Mukaddimât fi ilmi'l-kırâat*. Umman: Dâr-ı İmâr, 1422/2001.

- Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. çev. Hayreddin Karaman vd.. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 13. Basım, 2005.
- Kurt, Yaşar. "Tarihi Seyri İtibariyle Kıraat İlmi". *Son Devir Karadenizli Merhum Kurralar Sempozyumu*. ed. Hayrettin Öztürk. Samsun: Erkam Yayınları, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullah bin Abdilmuhsin. 26 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Ma'bed, Muhammed Ahmed. *el-Mulahhasu'l-müfîd fî ilmi't-tecvîd*. Medine: Dâru's-Selâm, t.y..
- Mağribî, Ebü'l-Kâsım Yusuf b. Ali b. Cebbâre. *el-Kâmil fil'l-kirâati'l-aşr ve'l-erbaîne'z-zâide aleyhâ*. thk. Cemal b. Seyyid. b.y.: Müessesetü's-Semâ, 2007.
- Mahallî, Abdullah Ali – Muhammed Mervan. *Tefsiru'l-Kur'ân bi'l-kirâati'l-Kur'âniyyeti'l-aşr*. 13 Cilt. Lübnan: Revâbi'l-Kudüs, 1423/2002.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'ân'ın Metin Yapısı*. Ankara: Avrasya Yayınları, 2004.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, thk. Seyyid Abdulkaksûr. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye – Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 2008.
- Mehdî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ammâr. *Şerhu'l-Hidâye*. thk. Hâzım Sâid Haydar. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts..
- Mehdî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ammâr. *Beyânü's-sebebi'l-mûcibi'l-ihtilâfati'l-kirâat ve kesretü'z-zurûfi ve'r-rivâyat*. thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm Beyrut: Dâr-ı İbn Hazm, 1427/2006.
- Mısırî, Muhammed b. Nebhân b. Hüseyin. *el-Müzakker fî't-tecvîd*. Mekke: Mektebetü'l-Eydî, 1430.
- Mısırî, Muhammed b. Nebhân b. Hüseyin. *el-Büşrâ fî teysîri'l-kirâati'l-aşri'l-kübrâ*. Mekke: y.y., 1434/2013.
- Muhammed, Ebû Zer'â Abdurrahman b. *el-Hüccetü'l-kirâat*. thk. Sü'ayd el-Afgânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1418/1997.
- Muhaysın, Muhammed Sâlim. *el-Mühezzeb fî'l-kirâati'l-aşr ve tevcîhihâ min tarîki Tayyibeti'n-Neşr*. 2 Cilt. y.y.: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1417/1997.

- Murasfî, Abdülfettâh Seyyid. *Hidayetü'l-kârî ilâ tecvidi kelâmi'l-Bârî*. Medine: Mektebe-i Taybe, 2. Basım, ts..
- Mukrî, Ebû Tayyib Abdülmunim b. Ubeydillah. *el-İrşâd fî'l-kırâati ani'l-eimmeti's-seb'a*. thk. Beşir Ahmed Da'bis. b.y.: Dâru's-Sahabe, 1432/2011.
- Nasr, Atıyye Kâbil. *Gâyetü'l-mürid fî ilmi't-tecvîd*. Kahire: y.y., 4. Basım, 1414/1994.
- Nasr, Muhammed Mekkî. *Nihayetü'l-kavli'l-müfid, fî ilmi't-tecvîd*. Mısır: Matbaay-ı Âmire, 1323.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-tevîl*. thk. Yusuf Bedevî – Muhyiddin Müstevî. 3 Cilt. Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr, 2017.
- Neşşâr, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Kâsım. *el-Mükerrer fîmâ tevâtera mine'l-kırâati's-seb'*. thk. Ahmed Mahmûd Abdüssemi. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Nîsâbü'rî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *el-Gâye fî'l-kırâati'l-aşr*. thk. Cemalüddin Muhammed Şeref. Kahire: Dâru's-Sahabe, 1424/2003.
- Nîsâbü'rî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *el-Mebsût fî'l-kırâati'l-aşr*. thk. Sübey' Hamza Hakimî. Dimeşk: Mucme' el-Luğa'l-Arabiyye, 2006.
- Nüveyrî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr*. thk. Mecdi Muhammed Sürur. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2009.
- Osman, Hüsnî Şeyh. *Güzel Kur'ân Okuma*. çev. Yavuz Fırat. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Önen, Hacı. “Kırâatların Fıkıhî Hükümlere Etkisi”. *Dijle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15/2 (2013), 1-24.
- Özbek, Ömer. “Kırâat Farklılıklarının Anlama Etkisi”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 39 (2015/2), 169. Erişim 5 Mayıs 2020. https://www.academia.edu/40157151/KIRAAT_FARKLILIKLARININ_ANLAMA_ETK%C4%B0S%C4%B0
- Öztoprak, Siraceddin. *Kur'ân Kiraati*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2005.
- Pakdil, Ramazan. *Talim Tecvid ve Kırâat*. İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013.
- Paluvî, Abdülfettâh. *Zübdetü'l-irfan*. İstanbul: Hilal Yayınları, ts..

- Racihî, Abduh. *et-Tatbîku's-sarfî*. Beyrut: Daru'n-Nehdatü'l-Arabiyye, 1435/2014.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtîhu'l-gayb*, 33 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Rızku't-Tavîl, Seyyid. *Fî ulûmi'l-kirâat*. Mekke: Mektebetü'l-Fazîle, 1985.
- Rummânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Îsâ b. Alî. *Meânî'l-hurûf*. thk. İrfan b. Selîm. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1426/2005.
- Rûzbârî, Ebû Bekir Muhammed bin Ahmed. *Câmiu'l-kirâat*. thk. Henân bint Abdilkerim. Medine: Câmi'âtü't-Taybe, 1438/2017.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Mektebetü-Yâsîn, 1431/2010.
- Saçaklızâde, Mehmed Efendi. *Tehzîbu'l-kirâat*. thk. Hâlid Abdisselâm Berekât. Dimeşk: Dâru'l-Gavsânî, 1433/2012.
- Salih, Subhi. *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 10. Basım, 1977.
- Sarakustî, Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef b. Saîd. *el-Unvân fî'l-kirâati's-seb'a*. thk. Cemalüddin Muhammed Şeref. b.y.: Dâru's-Sahabe, 1430/2009.
- Sehâvî, Ebû'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Kitâbu fethi'l-vesîd fî şerhi'l-kasîd*. thk. Mevlây Muhammed el-İdrîsî. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, t.y..
- Sehâvî, Ebû'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Cemâlû'l-kurrâ ve kemâlû'l-akrâ*. thk. Abdülhak Abdüddayim Seyfûlkadı. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, ts..
- Selbî, Abdülfettâh İsmail. *Resmu'l-Mushafi'l-Osmânî*. Cide: Dâru's-Şurûk, 3. Basım, 1403/1983.
- Semerkindî, Alâeddin Ali b. Yahyâ. *Bahru'l-ulûm*. thk. Ali Muhammed Muavvez vd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Seyfi, Salâh Salih. *el-Ikdü'l-müfîd fî ilmi't-tecvîd*. tsh. Muhammed Saîd Fakîr. Ürdün: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1408/1987.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as. *es-Sünen*. Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, 1438/2017.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tenâsuk'd-dürer fî tenâsubi's-suver*. trc. Mustafa Karakoç. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye. 7 Cilt. Medine: Mucemmu'l-Meliki'l-Fahd, 1426.
- Şaban, Zekiyüddin. *Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmi*. İstanbul: Mektebe-i Hanefiyye, ts..
- Şakakî, Rihab Muhammed Müfid. *Kur'ân Tilavetinde Mükemmellik*. çev. Fatma Yasemin Mısırlı. İstanbul: Guraba Yayıncılık, 2. Basım, 2012.
- Şatıbî, Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh. *Hirzü'l-emânî fî'l-kirâati's-seb'a*. tsh. Muhammed Temîm ez-Zü'bî. Medine: Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, 1425/2004.
- Şen, Ziya. *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-Kâdir*, thk. Abdurrahman Umeyre, 5 Cilt. b.y.: Dâru'l-Vefâ, 1994.
- Sindî, Abdülkayyûm b. Abdülgafûr. *Kur'ân Okuma Esasları*. trc. Ali Öge. Konya: Hüner Yayınevi; 2011.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerir. *Câmi'u'l-beyân ân te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. İsmâ Fâris – Beşar Marûf. 8 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1415/1993.
- Tanç, Halil İbrahim. *Kur'ân-ı Kerîm'de Edâtlar*. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Tanrikulu, H.İbrahim. *Kur'ân'ı Okuma Usûl ve Esasları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, 1999.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvid İstılahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Temel, Nihat. *Kurân Kırâatında Vakıf ve İbtidâ*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Ukberî, Muhıbbüddîn Ebi'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyn. *et-Tibyân fî irâbi'l-Kur'ân*. Ürdün: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, ts..
- Uremî, Muhammed el-Emîn b. Abdillâh. *Tefsîru Hadâiki'r-ravhi ve'r-rehyani fî ravâbi ulûmi'l-Kur'ân*. 34 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1421/2001.
- Ünal, Mehmet. *Kurân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Ünlü, Demirhan. *Kurân- Kerim'in Tecvidi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1999.
- Vahîdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed en-Nisâbü'rî. *el-Vesît fî tefsîri'l-Kur'ân'i'l-Mecîd*. thk. Adil Ahmed vd. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'il-İlmiyye, 1415/1994.

- Vâsıtî, Abdullah bin Abdilmümin. *el-Kenz fî'l-kırâati'l-aşr*. thk. Hena Hamasî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Vehbi Efendi, Mehmed el-Hâdimî. *Hulâsatü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 15 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1968.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. Lütfullah Cebeci vd. 10 Cilt. İstanbul: Akçağ Yayınevi, 6. Basım, 2016,
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. 14 Cilt. İzmir: Anadolu Yayınları, 1981.
- Yılmaz, Mehmet Faik. *Ayetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Yılmaz vd., Eşref. *İzhar Dersleri*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012.
- Zehebî, Ebû Abdillâh b. Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Marifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakati ve'l-âsâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: İsam Yayınları, 1995.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1433/2012.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Abdülcelil es-Selbî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer *el-Keşşâf an hakaiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-tevîl*, thk. Halil Memûn. Beyrut: Dâru'l-Meârif, 3. Basım, 1430/2009.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ebu'l-Fadl Dimyâtî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427/2006.
- Zühaylî, Vehbe. *Tefsirü'l-münîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1411/1991.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevâz Ahmed Zemerlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1415/1995.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ahmet BAYRAKTAR
Doğum Yeri ve Tarihi : Trabzon / 10.10.1983

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller : Arapça
Bilimsel Faaliyetler :

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar : Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

Telefon : 535-424-4958
e-posta Adresi : yarbaypasalioglu@hotmail.com

Tarih : 29/07/2020